

ЛЕВ ТОЛСТОЙ

ХАДЖИ МУРАТ

Превод от руски: Константин Константинов, 1979

chitanka.info

Връщах се в къщи през полята. Беше тъкмо средата на лятото. Сеното от ливадите бе прибрано и скоро щеше да почва коситбата на ръжта.

По това време на годината има чудесен избор цветя: червени, бели, розови, дъхави, пухкави детелини; оперени маргаритки; млечнобели, с яркожълта средина — „обича ме — не ме обича“ със своя спарен остър мирис; жълта рапица с медения си дъх; извисени морави и бели, прилични на лалета камбанки; пълзящ грах; жълти, червени, розови, морави, изящни заешки уши; подрумчета с леко порозовял пух и едва доловим приятен дъх; метличини — яносини на слънце, докато са наскоро цъфнали, и синкави и червеникави — вечер и когато прецъфтяват; и нежните, с бадемов мирис бързо вехнещи цветове на повета.

Бях набрал голям букет различни цветя и си отивах дома, когато съзрях в крайпътния ров чудесен малиновочервен, целият разцъфнал бодил, от оня вид, който по нас наричат „татарин“ и внимателно го заобикалят, а когато е покосен случайно, косачите го изваждат от сеното, за да не им бодне ръцете. Хрумна ми да откъсна тоя бодил и да го сложа в средата на букета. Слязох в рова, изпъдих впилата се в средата на цвета и сладко и отпуснато заспала там мъхната земна пчела и започнах да късам цвета. Но това се оказа много трудно: не само че стъблото бодеше отвсякъде, дори през кърпичката, с която бях обвил ръката си, но беше извънредно жилаво, та около пет минути трябваше да се мъча с него, като разкъсвах едно по едно влакнцата му. Когато най-сетне откъснах цвета, стъблото беше цялото разръфано, а и цветът вече не изглеждаше толкова свеж и хубав. Освен това с грубостта и безформеността си той не подходеше на нежните цветя от букета. Съжалих, че бях унищожил напразно цветчето, тъй хубаво на своето място, и го захвърлих.

„Но каква енергия и каква сила за живот! — казах си аз, като помислих с какви усилия откъснах цвета. — Как упорито се бранеше той и колко скъпо продаде живота си!“

Пътят за в къщи минаваше из угарна, току-що разорана черноземна нива. Вървах нагоре по прашния черноземен път. Разораната нива, собственост на помещик, беше много обширна, тъй че от двете страни на пътя и напред — към височината, не се виждаше нищо друго освен черна, равно набраздена, още небранувана угар.

Оранта беше добра и никъде из нивите не се виждаше ни едно растение, ни една тревица — всичко беше черно. „Какво опустошително, жестоко същество е човекът, колко разнообразни живи същества и растения е унищожил, за да поддържа своя живот“ — мислех си аз, като търсех неволно нещо живо сред това мъртво, черно поле. Пред мене, вдясно, от пътя, се виждаше някакво храстче. Когато наближих, видях, че храстчето е също такъв „татарин“, чийто цвят напразно бях откъснал и хвърлил.

Храстът на „татарина“ имаше три издънки. Едната беше откъсната и остатъкът от клончето стърчеше като отсечена, ръка. Другите две имаха по един цвят. Червени някога, сега тия цветове бяха черни. Едното стъбълце беше пречупено и половината висеше надолу с измърсено цветче на края; другото, макар изцапано с чернозем, все още стърчеше нагоре. Личеше, че цялото храстче е било прегазено от колело и след това се е изправило и затуй беше приведено, но все пак право. Сякаш бяха откъснали къс от тялото му, изтърбушили вътрешността му, отсекли ръката му, изболи очите му. Но то все пак стои изправено и не се предава на човека, унищожил наоколо всичките му братя.

„Каква енергия! — помислих си аз. — Всичко е победил човекът, унищожил е милиони треви, а това все още не се предава!“

И си спомних една отдавнашна кавказка история, част от която сам бях видял, друга — слушал от очевидци, а трета — си представях. Ето тази история, създадена от моите спомени и от въображението ми.

I

Беше в края на 1851 година.

През една студена ноемврийска вечер Хаджи Мурат влезе на кон в непокорния чеченски аул Махкет, над който се виеше миризлив дим от тезек.

Току-що бе затихнало напрегнатото пеене на муезина и в чистия планински въздух, напоен с миризмата на дима от тезека, през мученето на кравите и блеенето на овцете, които се прибираха в тясно слепените една с друга като килийки на медена пита сакли на аула, ясно се чуваха гърлени звуци на препиращи се мъжки гласове и на женски и детски гласове долу откъм чешмата.

Тоя Хаджи Мурат беше прочутият с подвизите си наиб на Шамил, който винаги пътуваше с байрака си, придружаван от десетина мюриди, които джигитуваха^[1] около него. Сега, загърнат в башлък и бурка, изпод която стърчеше пушка, той яздеше, придружен от един мюрид, като се мъчеше да бъде колкото е възможно по-незабелязан, вглеждайки се предпазливо с живите си черни очи в лицата на срещнатите по пътя жители.

Като стигна в средата на аула, Хаджи Мурат подкара не по улицата за площада, а зави вляво, из тясна уличка. Стигнал до втората сакля в уличката, вдълбана в планинския рид, той спря и се огледа наоколо. Под навеса пред саклята нямаше никого, но на покрива, зад наскоро измазания пръстен комин, лежеше човек, завит с кожух. Хаджи Мурат побутна леко с дръжката на камшика си легналия на покрива човек и цъкна с език. Изпод кожуха се дигна старец с нощна шапка и омазан, скъсан бешмет^[2]. Очите на стареца, без мигли, бяха червени и влажни и за да ги разлепи, той примигваше. Хаджи Мурат каза обикновеното: „Селям алейкум“ и откри лицето си.

— Алейкум селям — усмихнат с беззъбата си уста, рече старецът, познал Хаджи Мурат, изправи се на мършавите си крака и почна да ги пъха в сложените до комина чехли с дървени токове. След като се обу, той облече бавно неподплатения си смачкан кожух и

заслиза заднишком по дървената стълба, опряна на покрива. И докато се обличаше и слизаше, старецът поклащаше глава на тънката си сбръчкана, загоряла шия и фъфлеше непрекъснато с беззъбата си уста. Щом слезе на земята, той гостоприемно хвана поводите на Хаджи Муратовия кон и дясното стреме. Ала пъргавият и як мюрид на Хаджи Мурат скочи бързо от коня си, отстрани стареца и го отмени.

Хаджи Мурат слезе от коня и като накуцваше леко, влезе под навеса. От вратата бързо излезе насреща му момче на около петнадесет години и учудено впи в пристигналите черните си, като зрели къпини, блестящи очи.

— Тичай в джамията, викни баща си — поръча му старецът, мина пред Хаджи Мурат, отвори леката врата, която скръцна, и го въведе в саклята. В същото време, когато Хаджи Мурат влизаше, от вътрешната врата излезе немлада, тънка, слаба жена в червен бешмет върху жълта риза и в сини шалвари, която носеше възглавници.

— Щастието иде с тебе — рече тя, приведе се о̀ две и почна да слага възглавниците до предната стена, за да седне гостът.

— Да са живи синовете ти — отговори Хаджи Мурат, сне бурката, пушката и сабята и ги подаде на стареца.

Старецът предпазливо окачи на гвоздеите пушката и сабята до висящото оръжие на домакина, между два големи таса, които блестяха върху гладко измазаната и чисто варосана стена.

Хаджи Мурат натъкми пистолета отзад на кръста си, отиде до сложените от жената възглавници и като запретна черкезката^[3] си, седна на тях. Старецът клекна насреща му върху голите си пети, затвори очи и дигна ръце с дланите нагоре. Хаджи Мурат направи същото. След като свършиха молитвата си, погладиха с ръце лицата си и събраха длани в края на брадата.

— Не хабар? — попита Хаджи Мурат стареца, сиреч: „Какво ново има?“

— Хабар йок (нищо ново) — отговори старецът, гледайки с червените си безжизнени очи не в очите, а към гърдите на Хаджи Мурат. — Аз живея на пчелина и сега дойдох само да навестя сина си. Той знае.

Хаджи Мурат разбра, че старецът не иска да разправя онова, което, знаеше и което Хаджи Мурат трябваше да знае, кимна леко с глава и престана да го разпитва.

— Никакви хубави новини няма — заговори старецът. — Ново е само това, че зайците се съвещават как да прогонят орлите. А орлите постоянно разкъсват ту едного, ту другиго. Миналата седмица руските кучета изгориха сеното на мичикските селяни, да пукнат дано — злобно изхриптя старецът.

Влезе мюридът на Хаджи Мурат и стъпвайки меко по пръстения под с големите крачки на яките си нозе, свали също като Хаджи Мурат бурката, пушката и сабята, остави си само кинжала и пистолета и сам ги окачи на същите гвоздеи, на които висеше оръжието на Хаджи Мурат.

— Този кой е? — попита старецът Хаджи Мурат, сочейки влезлия.

— Мой мюрид. Елдар се казва — рече Хаджи Мурат.

— Добре — каза старецът и посочи на Елдар място върху чергата до Хаджи Мурат.

Елдар седна с кръстосани нозе и впи мълчаливо своите хубави кротки очи в лицето на разприказвалия се старец. Старецът разправяше как миналата седмица техните юнаци хванали двама войника: единия убили, а другия изпратили във Ведено при Шамил. Хаджи Мурат слушаше разсеяно, поглеждаше към вратата и се вслушваше в звуците отвън. Под навеса пред саклята се чуха стъпки, вратата изскърца и влезе стопанинът.

Стопанинът на саклята, Садо, беше около четиридесетгодишен човек, с къса брадичка, дълъг нос и със също такива черни, макар и не толкова блестящи очи, като тия на петнадесетгодишното момче, неговия син, който бе отърчал за него и заедно с баща си влезе в саклята и седна до вратата. Като изу до вратата дървените си обувки, стопанинът бутна към отдавна небръснатия си тил на почналата да обраства с черни косми глава големия стар, изтъркан калпак и веднага приклезна срещу Хаджи Мурат.

Също като стареца, със затворени очи, той дигна ръце с дланите нагоре, прочете молитва, поглади лице с ръцете си и едва тогава заговори. Каза, че има заповед от Шамил да заловят Хаджи Мурат жив или мъртъв, че изпратените от Шамил хора едва вчера са заминали, че народът не смее да не послуша Шамил и че затова човек трябва да е предпазлив.

— В моята къща — каза Садо — на моя кунак^[4], докато съм жив, никой нищо няма да стори. Но как ще бъде в полето? Трябва да помислим.

Хаджи Мурат слушаше внимателно и одобрително кимаше. Когато Садо свърши, той каза:

— Добре. Сега трябва да се изпрати при русите човек с писмо. Моят мюрид ще отиде, само че трябва да се намери водач.

— Ще изпратя брат си Бата — каза Садо. — Извикай Бата — обърна се той към сина си.

Момчето скочи като на пружини на пъргавите си нозе и бързо, размахало ръце, излезе от саклята. След десетина минути то се върна с един съвсем почернял от слънцето жилест, късокрак чеченец, в разнищена жълта черкезка, с изпокъсани като ресни ръкави и смъкнати черни кончови. Хаджи Мурат поздрави новодошлия и веднага, пак без излишни думи, каза накъсо:

— Можеш ли заведе моя мюрид при русите?

— Може — бързо и весело заговори Бата. — Всичко може. Никой чеченец не може се промъкна като мене. Друг ще тръгне, всичко ще обещае, а пък нищо няма да направи. А аз мога.

— Добре — рече Хаджи Мурат. — За труда си ще получиш три — и показа три пръста.

Бата кимна с глава, за да покаже, че е разбрал, но добави, че не парите му са скъпи, а смята за чест да служи на Хаджи Мурат. В планините всички знаят как Хаджи Мурат е бил руските свини...

— Тъй — каза Хаджи Мурат. — Вържето е хубаво, когато е дълго, а приказката — къса.

— Добре, ще мълча — рече Бата.

— Там, дето завива Аргун, срещу стръмнината, в гората има поляна, а на нея — две купи сено. Знаеш ли мястото?

— Знам.

— Там ме чакат троица мои конници — каза Хаджи Мурат.

— Айа!^[5] — кимна с глава Бата.

— Ще попиташ за Хан Махома. Хан Махома знае какво трябва да прави и говори. Трябва да го заведеш при руския началник, при Воронцов, княза. Можеш ли?

— Ще го заведем.

— Да го заведеш и да го върнеш. Можеш ли?

— Може.

— Като го заведеш, ще се върнеш в гората. И аз ще бъда там.

— Всичко ще направя — каза Бата, стана, сложи ръцете на гърдите си и излезе.

— Освен това трябва да се изпрати човек и в Гехи — каза Хаджи Мурат на домакина, когато излезе Бата. — В Гехи трябва — почна той и се пипна за един от хозирите^[6] на черкезката, но като видя, че в саклята влизат две жени, веднага отпусна ръка и млъкна.

Едната беше жената на Садо, същата оная немлада, слаба жена, която му бе сложила възглавниците. Другата беше съвсем младо девойче в червени шалвари и зелен бешмет, с наниз от сребърни монети, който закриваше цялата ѝ гръд. В края на късата ѝ, но дебела, стегната черна плитка, спусната между плещите на слабия ѝ гръб, беше окачена сребърна рубла; също такива черни като къпини очи, като очите на баща ѝ и на брат ѝ, весело блестяха на младото лице, което се мъчеше да се покаже строго. Тя не поглеждаше гостите, но личеше, че чувствава тяхното присъствие.

Жената на Садо донесе ниска кръгла софричка, на която имаше чай, пилгиши, блини с масло, сирене, чурек — тънка питка хляб — и мед. Девойчето носеше леген, ибрик и кърпа.

И двамата — Садо и Хаджи Мурат — мълчаха през цялото време, докато жените тихо шетаха в червените си, без токове, кожени чехли и нареждаха донесеното пред гостите. А Елдар, устремил големите си кротки очи в кръстосаните си нозе през цялото време, докато жените бяха в саклята, седеше неподвижен като статуя. Едва когато жените излязоха и меките им стъпки съвсем затихнаха зад вратата, Елдар въздъхна облекчено, а Хаджи Мурат хвана един от хозирите на черкезката, измъкна от него куршума, който го запушваше, и под куршума — свита на тръбичка записка.

— Да се предаде на сина ми — каза той, сочейки записката.

— А отговорът? — попита Садо.

— На тебе, а ти ще ми го изпратиш.

— Ще бъде сторено — рече Садо и сложи записката в хозира на своята черкезка. След това взе ибрика и приближи легена към Хаджи Мурат. Хаджи Мурат запретна ръкавите на бешмета на мускулестите си, бели над китките ръце и ги подложи под струята студена бистра вода, която Садо изливаше от ибрика. После избърса ръце в чистата,

груба кърпица и посегна към ястията. Същото стори и Елдар. Докато гостите ядяха, Садо седеше насреща им и няколко пъти им благодари за посещението. Седналото до вратата момче не сваляше блестящите си черни очи от Хаджи Мурат и се усмихваше, сякаш със своята усмивка потвърждаваше думите на баща си.

Макар че повече от едно денонощие не бе ял нищо, Хаджи Мурат хапна само малко хляб и сирене, сетне извади изпод кинжала си едно ножче, гребна с него мед и го намаза на хляба си.

— Медът ни е хубав. Друга година не сме имали такъв мед: и много, и хубав — рече старецът, очевидно доволен, че Хаджи Мурат яде от неговия мед.

— Благодаря — рече Хаджи Мурат и се дръпна от софрата.

На Елдар още му се ядеше, но и той като мюршида си се дръпна от софрата и подаде на Хаджи Мурат легена и ибрика.

Садо знаеше, че като приема Хаджи Мурат, рискува живота си, защото след скарването на Шамил с Хаджи Мурат на всички жители на Чечня беше съобщено да не приемат Хаджи Мурат под страх от смъртно наказание. Знаеше, че всеки миг жителите на аула можеха да научат за пристигането на Хаджи Мурат в неговия дом и да поискат предаването му. Ала това не само че не смущаваше Садо, но го радваше. Той смяташе за свой дълг да защитава гостенина си — кунак, дори ако това би му струвало живота, и беше доволен от себе си, гордееше се, че постъпва както трябва.

— Докато си в моя дом и главата ми е на раменете, никой нищо няма да ти стори — повтори той на Хаджи Мурат.

Хаджи Мурат се вгледа внимателно в блестящите му очи, разбра, че това е истина, и каза малко тържествено:

— Аллах да ти дари радост и дълъг живот!

Садо сложи мълком ръка на гърдите си в знак на благодарност за добрата дума.

След като затвори капациите на саклята и запали съчки в огнището, Садо, особено весел и възбуден, излезе от стаята за гости и отиде в другото отделение на саклята, дето живееше цялото му семейство. Жените още не спяха и приказваха за опасните гости, които ноцуваха в гостната им стая.

[1] Езда на кон у кавказките планинци и казаците, при която ездачът прави различни акробации. — Б.пр. ↑

[2] Бешмет — връхна кавказка дреха, антерия. — Б.пр. ↑

[3] Черкезка — дълга горна дреха на кавказците без яка, стегната в кръста. — Б.пр. ↑

[4] Кунак — гост, приятел. — Б.пр. ↑

[5] Айа — да. — Б.р. ↑

[6] Хозири — патрондаши от плат, зашити от двете страни на черкезката. — Б.пр. ↑

II

Същата тая нощ от най-предната крепост, Воздвиженска, на петнадесет версти от аула, дето нощуваше Хаджи Мурат, излязоха от укреплението отвъд Чахгиринската порта трима войника с един унтерофицер. Войниците бяха с полушубки и високи калпаци, с навити на руло шинели през рамо и с големи, високи до над коленете ботуши, каквито носеха тогава кавказките войници. С пушки на рамо, войниците вървяха отначало из пътя, но след около петстотин крачки свърнаха от него; като шумоляха с ботушите по сухите листа, изминаха двадесетина крачки вдясно и се спряха до един прекършен чинар, черният ствол на който личеше в тъмното. При тоя чинар изпращаха обикновено секретния пост.

Ярките звезди, които сякаш тичаха по върховете на дървесата, докато войниците вървяха из гората, сега се спряха и заблестяха силно върху оголените клони.

— Слава богу, сухо е — рече унтерофицерът Панов, сне от рамото си дългата, с щик пушка, издрънча с нея и я облегна о ствола на дървото. Тримата войника направиха същото.

— Туйто — загубил съм я — ядосано измърмори Панов — или съм я забравил, или е паднала по пътя.

— Какво търсиш? — попита с бодър, весел глас един от войниците.

— Лулата — дявол я знае де се е дянала.

— Чибукът останал ли е? — попита бодрият глас.

— Чибукът ли — ето го.

— Да го тикнем ли право в земята?

— Ще може ли?

— Ей сега ще го нагласим.

На секретен пост беше забранено да се пуши, но тоя секретен пост почти не беше секретен, а по-скоро преден караул, който се изпращаше, за да не могат планинците — както правеха по-рано — да докарат незабелязано оръдие и да стрелят срещу укреплението, и

Панов не смяташе за необходимо да се лишава от пушене и затова се съгласи с предложението на веселия войник. Веселият войник извади от джоба си ножче и почна да дълбае земята. Като изрови трапчинка, тон я заглади, нагласи чибука към нея, напълни след това трапчинката с тютюн, натисна го и лулата беше готова. Клечката пламна и озари за миг скулестото лице на легналия по корем войник. В чибука нещо засвири и Панов подуши приятния мирис на запалена махорка.

— Нагласи ли го? — рече той, като стана.

— Че разумява се.

— Гледай ти, юначина Авдеев! Хитър момък. Я дай!

Като пускаше дим из устата си, Авдеев се обърна на една страна, за да стори място на Панов.

Панов легна по корем, избърса чибука с ръкав и засмука.

Щом се напушиха, войниците започнаха разговор.

— Разправят, че ротният пак бъркал в касата. Загубил май на карти — рече един от войниците с мързелив глас.

— Ще ги върне — каза Панов.

— То се знае, добър офицер е — потвърди Авдеев.

— Добър, добър — мрачно продължаваше оня, който бе започнал разговора, — а според моето мнение ротата трябва да поприказва с него: щом си взел, кажи колко и кога ще ги върнеш.

— Както реши ротата — рече Панов, като остави за миг лулата.

— Разумява се, глас народен, глас господен — потвърди Авдеев.

— Трябва, знаеш, овес да се купи и ботушите да се стегнат за пролетта, парички трябва, а пък като ги е спипал той... — настояваше недоволният.

— Казвам, както ротата иска — повтори Панов. — Не му е за първи път — взема и ги връща.

По онова време в Кавказ всяка рота водеше сама — чрез свои избраници — цялото си домакинство. Тя получаваше пари от държавата — по шест рубли и петдесет копейки на човек, и сама се грижеше за продоволствието: садеше зеле, косеше сено, притежаваше собствени каруци, перчеше се с охранените ротни коне. А ротните пари стояха в каса, ключовете на която бяха в ротния командир, и често се случваше ротният командир да взема заем от ротната каса. Тъй беше и сега и тъкмо за това приказваха войниците. Мрачният

войник Никитин искаше да се потърси сметка от ротния, а Панов и Авдеев смятаха, че не трябва.

След Панов попуши и Никитин и като постла шинела си, седна, облегнат на дървото. Войниците замлъкнаха. Чуваше се само как вятърът шумоли високо над главите им във върхарите на дърветата. Изведнаж през това непреставащо тихо шумолене се чу вой, писък, плач и кикот на чакали.

— Гледай ти, проклетите, как нареждат — рече Авдеев.

— На тебе се смеят, че мутрата ти е крива — каза с тънък украински глас четвъртият войник.

Отново всичко затихна, само вятърът полюшваше клонищата и ту откриваше, ту закриваше звездите.

— Кажи, Антонич — неочаквано запита веселият Авдеев Панов, — домъчнява ли ти понякога?

— Че каква пък мъка? — неохотно отговори Панов.

— А на мене понякога тъй ми домъчнява, тъй ми домъчнява, че, чини ми се, сам не зная какво мога да направя със себе си.

— Я гледай! — рече Панов.

— Ей затова си пропих парите; все от мъка. Набере се, набере се, па си помисля: чакай да се натряскам.

— А случва се понякога, та от виното ти става още по-лошо.

— И това се случва. Но де ще се денеш?

— А че за какво ти е мъчно?

— На мене ли? Ами че за в къщи ми е мъчно.

— Е, как, богато ли живеете?

— Богаташи не сме, но живеехме заможно.

И Авдеев почна да разправя онова, което много пъти вече бе разправял на тоя същия Панов.

— Аз по своя воля отидох войник вместо брат си — разказваше Авдеев. — Той има пет деца, а пък мене току-що ме бяха оженили. Майка ми почна да ме моли. Мисля си: ех, какво пък! Може да запомнят тая ми добрина. Отидох при господаря. Нашият господар е добър, казва ми: „Юначага! Върви!“ Така отидох вместо брат си.

— Е, че какво, това е добро — рече Панов.

— А пък на, вярваш ли, Антонич, сега ми е мъка. И най-много ми е мъчно за това, дете отидох вместо брат си. Той, санким, сега

царува, а ти, на, се мъчиш. И колкото повече мисля, толкова по-лошо. Грехът ме кара, личи си.

Авдеев млъкна.

— Да запушим ли пак? — попита Авдеев.

— Добре, нагласи я.

Но войниците не успяха да запушат. Щом Авдеев стана и рече да нагласява пак лулата, през шумоленето на вятъра се чуха стъпки по пътя.

Панов взе пушката си и побутна с крак Никитин. Никитин стана и вдигна шинела. Стана и третият — Бондаренко.

— А пък аз, братлета, какъв съм сънувах...

Авдеев изшътка на Бондаренко и войниците замряха, заслушани. Приближаваха тихи стъпки на хора, обути не с ботуши. Все по-ясно и по-ясно се чуваше в тъмнината пращане на листа и сухи клонки. След това се чу говор на оня особен гърлен език, на който говорят чеченците. Сега войниците не само чуваха, но и видяха две сенки, които преминаваха в светлите места между дървесата. Едната сянка беше по-ниска, другата — по-висока. Когато сенките се изравниха с войниците, Панов, с пушка в ръка, заедно с двамата си другари, се изпречи на пътя.

— Кой е? — извика той.

— Мирна чечен — обади се по-ниският. Това беше Бата. — Пушка йок, сабя йок — рече той, като сочеше себе си. — Киняз трябва.

По-високият стоеше мълком до другаря си. Той също нямаше оръжие.

— Пратеник. Значи, при полковия — обясни на другарите си Панов.

— Киняз Воронцов силно трябва, голям работа трябва — думаше Бата.

— Добре, добре, ще ви заведем — рече Панов. — Е, хайде, води ги ти с Бондаренко — обърна се той към Авдеев — и щом ги предадеш на дежурния, пак ела. Внимавай — рече Панов, — по-предпазливо, карай ги да вървят пред тебе. Че тия бръснати глави са хитреци.

— Ами туй какво е? — каза Авдеев, като направи движение с пушката, сякаш коли някого. — Като го ръгна веднъж и душата му ще изскочи.

— Че като го заколиш, каква полза от него — каза Бондаренко.
— Хайде, марш!

Когато стъпките на двамата войника с разузнавачите затихнаха, Панов и Никитин се върнаха на мястото си.

— Дяволът ги носи нощем! — рече Никитин.

— Значи, нужно е — каза Панов. — Хладно стана — добави той, разката шинела, облече го и седна, като се облегна на дървото.

След около два часа Авдеев и Бондаренко се върнаха.

— Е, какво, предадохте ли ги? — попита Панов.

— Предадохме ги. У полковия още не са легнали. Право при него ги заведохме. А пък какви добри момчета, братче, са тия бръснати глави! — продължаваше Авдеев. — Бога ми! Колко добре си поприказвах с тях!

— То се знае, ти няма да се разприказваш — недоволно рече Никитин.

— Вярно, съвсем като руски момчета. Единият е женен. „Марушка, казвам, бар?“ — „Бар“ — казва. „Баранчук^[1], думам, бар?“ — „Бар.“ — „Много ли?“ — „Двенки“ — казва... Тъй хубаво си поприказвахме. Харни момчета.

— Да, да, харни — рече Никитин. — Само да му паднеш самичък, червата ще ти изтърбуши.

— Скоро май ще съмне — каза Панов.

— Да, звездите взеха вече да гаснат — рече Авдеев, като седнаше.

И войниците пак притихнаха.

[1] Марушка — жена; бар — има; баранчук — дете. — Б.пр. ↑

III

Прозорците на казармите и на войнишките къщурки отдавна вече бяха тъмни, но в една от най-хубавите къщи на крепостта всички прозорци още светеха. Тая къща бе заета от командира на Куринския полк, син на главнокомандувания, флигеладютанта княз Семьон Михайлович Воронцов. Воронцов живееше с жена си Маря Василиевна, прочута петербургска красавица, в малката кавказка крепост и живееше тъй разкошно, както никой никога не бе живял тук. На Воронцов, и особено на жена му, се струваше, че живеят тук не само скромни, но изпълнен с лишения живот; а тукашните жители се учудваха на необикновения разкош на тоя живот.

Сега, в дванадесет часа през нощта, в голямата гостна с килим, който покриваше цялата стая, със спуснати тежки завеси, около масичката за карти, осветена от четири свещи, бяха седнали домакините и гостите и играеха на карти. Един от играчите беше самият домакин, Воронцов — дълголик, рус полковник с флигеладютантски вензели и акселбанти; негов партньор беше един отличник от Петербургския университет, рошав, мрачен на вид момък, изписан наскоро от княгиня Воронцова за учител на малкия ѝ син от нейния първи мъж. Противници им бяха двама офицери: единият — широколик, румен, дошлият от гвардията ротен командир Полторацки, и седящият съвсем изправен, със студен израз на красивото си лице полкови адютант. Княгиня Маря Василиевна, едра, с големи очи, черновежда красавица, беше седнала до Полторацки, достигаеше с кринолина си неговите нозе и надничаше в картите му. И в думите, и в погледите, и в усмивките ѝ, и във всичките движения на тялото ѝ, и в парфюма, който лъхаше от нея, имаше нещо, което караше Полторацки да забрави всичко освен съзнанието за нейната близост и той правеше грешка след грешка, като с това все повече и повече раздражаваше своя партньор.

— Не, това е невъзможно! Пак изпусна аса! — каза адютантът, цял зачервен, когато Полторацки хвърли аса.

Полторацки, сякаш пробудил се от сън, гледаше объркано недоволния адютант със своите добри, раздалечени едно от друго черни очи.

— Хайде, простете му! — усмихваше се Маря Василиевна. — Виждате ли, аз ви казах — обърна се тя към Полторацки.

— Но вие ми казахте съвсем не това — усмихнато рече Полторацки.

— Нима не това ви казах? — рече тя и също се усмихна. И тая усмивка, в отговор на неговата, тъй страшно развълнува и зарадва Полторацки, че той съвсем се изчерви и като взе картите, почна да ги разбърква.

— Не е твой ред да ги бъркаш — строго каза адютантът и с бялата си ръка, на която имаше пръстен, започна така да раздава картите, като че искаше по-скоро да се отърве от тях.

В гостната влезе камердинерът на княза и му доложи, че го вика дежурният.

— Извинете, господа — рече Воронцов, говорейки руски с английски акцент. — Играй вместо мене, Marie.

— Съгласни ли сте? — попита княгинята, като се изправи бързо и леко в целия си висок ръст, зашумоля с коприната и се усмихваше със своята лъчиста усмивка на щастлива жена.

— Винаги и на всичко съм съгласен — каза адютантът, много доволен, че сега срещу него ще играе княгинята, която бе съвсем неопитна в играта. Полторацки, усмихнат, само разпери ръце.

Партията завършваше, когато князът се върна в гостната. Той дойде особено весел и възбуден.

— Знаете ли какво ще ви предложи?

— Какво?

— Да пием шампанско.

— За това съм винаги готов — каза Полторацки.

— Защо не, това е много приятно — рече адютантът.

— Василий! Донеси — рече князът.

— Защо те извикаха? — попита Маря Василиевна.

— Беше дежурният и още един човек.

— Кой? Какво? — бързо попита Маря Василиевна.

— Не мога да кажа — сви рамене Воронцов.

— Не можеш да кажеш — повтори Маря Василиевна. — Ще видим.

Донесоха шампанско. Гостите пиха по една чаша и след като довършиха играта и се разплатиха, почнаха да се сбогуват.

— Вашата рота ли е определена утре за гората? — попита князът Полторацки.

— Моята. Защо?

— Тогава ще се видим утре с вас — рече князът леко усмихнат.

— Много се радвам — каза Полторацки, без да разбира добре какво му казваше Воронцов, зает само с мисълта, че ей сега ще стисне голямата бяла ръка на Маря Василиевна.

Маря Василиевна както винаги не само здраво стисна, но и силно раздруса ръката на Полторацки. И като припомни още един път грешката му, че бе играл каро, тя му се усмихна, както се стори на Полторацки, с прелестна, ласкава и многозначителна усмивка.

Полторацки се връщаше у дома си в онова възторжено настроение, което могат да разберат само хора като него, израсли и възпитани във висшия свят, когато след месеци усамотен военен живот отново срещат жена от своя предишен кръг. И то жена като княгиня Воронцова.

Стигнал до къщичката, в която живееше с другаря си, той блъсна входната врата, но тя беше заключена. Почука. Вратата не се отвори. Ядоса се и почна да тропа по нея с крак и със сабята. Зад вратата се чуха стъпки и Вавило, крепостният слуга на Полторацки, отключи.

— Отде ти хрумна да заключиш?! Дръвник!

— Че мигар може, Алексей Владимир...

— Пак си пиян! Ще ти дам да разбереш как може...

Полторацки понечи да удари Вавило, но се отказа.

— Хайде, върви по дяволите! Запали свещ.

— Ей сегичка.

Вавило наистина беше пийнал, а беше пийнал, защото бе ходил на имен ден у ключаря. Като се върна в къщи, той се бе замислил за своя живот, сравнявайки го с живота на Иван Макеич, ключаря. Иван Макеич имаше доходи, беше женен и се надяваше след година да го уволнят. А Вавило от малък още беше взет горе, тоест за прислуга на

господарите, и ето на̀, беше вече надхвърлил четиридесет години, но не бе се оженил и живееше походен живот при своя небрежен господар. Господарят беше добър, не биеше много — но какъв живот беше това! „Обеща да ме освободи, като се върне от Кавказ! Но де ще вървя, като стана свободен... Кучешки живот!“ — мислеше Вавило. И тъй му се доспа, че като се страхуваше да не влезе някой и да отмъкне нещо, обърна кукичката и заспа.

Полторацки влезе в стаята, в която спеше заедно с другаря си Тихонов.

— Е, загуби ли? — рече събудилият се Тихонов.

— А не, спечелих седемнадесет рубли и изпихме бутилка клико^[1].

— И гледа Маря Василиевна, нали?

— И гледах Маря Василиевна — повтори Полторацки.

— Скоро ще трябва да ставаме — каза Тихонов, — в шест трябва да тръгваме.

— Вавило! — викна Полторацки. — Отваряй си очите добре, утре в пет да ме събудиш.

— Как да ви събуждам, като ме биете?

— Казвам ти да ме събудиш. Чу ли?

— Слушам.

Вавило излезе, понесъл ботушите и дрехите. А Полторацки си легна и усмихвайки се, запали цигара и угаси свещта. В тъмнината той виждаше пред себе си усмихнатото лице на Маря Василиевна.

Воронцови също не заспаха веднага. Когато си отидоха гостите, Маря Василиевна приближи до мъжа си, спря се пред него и каза строго:

— Eh bien, vous allez me dire ce que c'est?^[2]

— Mais, ma chère...^[3]

— Pas de „ma chère“! C'est un émissaire n'est ce pas?^[4]

— Quand même je ne puis pas vous le dire.^[5]

— Vous ne pouvez pas. Alors c'est moi qui vais vous le dire!^[6]

— Vous?^[7]

— Хаджи Мурат? Нали? — каза княгинята, която от няколко дни бе слушала за преговорите с Хаджи Мурат и предполагаше, че при мъжа ѝ е бил самият Хаджи Мурат.

Воронцов не можа да отрече, но разочарова жена си — че не е бил самият Хаджи Мурат, а само пратеник, който е съобщил, че утре Хаджи Мурат ще отиде при него на мястото, определено за сечене на дърва.

След еднообразието на живота в крепостта младите Воронцови — и мъжът, и жената — много се зарадваха от това събитие. Като поговориха колко приятно ще бъде известието за баща му, мъжът и жената си легнаха да спят след два часа.

[1] Шампанско, марка „Клико“. — Б.пр. ↑

[2] Е, ще ми кажете ли какво има? (фр.) ↑

[3] Но, мила моя... (фр.) ↑

[4] Няма, „мила моя“! Това е пратеник, нали? (фр.) ↑

[5] Дори и така да е, все пак не мога да ви кажа (фр.). ↑

[6] Не можете ли? Тогава аз ще ви го кажа (фр.). ↑

[7] Вие? (фр.) ↑

IV

След трите безсънни нощи, които бе прекарал в бягане от изпратените подире му мюриди на Шамил, Хаджи Мурат заспа тутакси, щом Садо му пожела лека нощ и излезе от стаята. Спеше облечен, облеган на една ръка с потънал в оставените му от стопанина червени пухени възглавници лакът. Близо до него край стената спеше Елдар. Елдар лежеше по гръб, прострял широко силните си млади крайници, тъй че високите му гърди с черни хозири на бялата черкезка бяха по-нависоко от току-що обръснатата синкава глава, която бе се смъкнала от възглавницата. Повдигнатата му като на децата, с едва набол мъх горна устна се свиваше и отпускате, сякаш сърбаше. И той спеше като Хаджи Мурат: облечен, с пистолет на колана и с кинжал. В огнището на саклята догаряха съчките, а на печицата мъждукаше малка лампичка.

Посред нощ вратата на гостната скръцна и Хаджи Мурат веднага се дигна и хвана пистолета. В стаята влезе Садо, като стъпваше меко по пръстения под.

— Какво има? — попита бодро Хаджи Мурат, сякаш съвсем не бе заспивал.

— Трябва да помислим — рече Садо и приклепна пред Хаджи Мурат. — Една жена те видяла от покрива, като си пристигал — рече той, — и казала на мъжа си, а сега целият аул знае. Преди малко една съседка дотича при жена ми и разправи, че старците се събрали при джамията и искали да те задържат.

— Трябва да тръгваме — каза Хаджи Мурат.

— Конете са готови — рече Садо и излезе бързо от саклята.

— Елдар — пошепна Хаджи Мурат и Елдар, щом чу името си и най-вече гласа на своя мюршид, скочи на яките си нозе, като оправяше калпака си. Хаджи Мурат сложи оръжието и бурката си. Елдар стори същото. И двамата мълком излязоха под навеса. Черноокото момче доведе конете. При тропота на конете по утъпканата улица от

съседната сакля се подаде нечия глава и тропайки с дървените си обуца, някакъв човек отърча нагоре към джамията.

Нямаше месечина, но в черното небе звездите силно блестяха и в тъмнината личаха очертанията на покриви на сакли — и по-високо от другите — джамията с минарето в горния край на аула. Откъм джамията се чуваше силна глъчка.

Хаджи Мурат бързо грабна пушката си, мушна крак в тясното стреме и прехвърляйки се безшумно, тихо седна върху високата възглавница на седлото.

— Бог да ви отплати! — рече той, обръщайки се към домакина, като търсеше с привично движение на десния си крак другото стреме и едва-едва досегна с камшика си момчето, което държеше коня, за да го накара да се отдръпне. Момчето се отдръпна и конят, който сякаш сам знаеше какво трябва да прави, пое с бодра стъпка по уличката към главния път. Елдар яздеше след него; Садо, в шуба, размахвайки бързо ръце, почти тичаше подире им и прибъгваше ту от едната, ту от другата страна на тясната улица. На излизане от селището се показва движеща се сянка и след това — втора.

— Стой! Кой идва? Спри! — извика един глас и няколко души преградиха пътя.

Вместо да спре, Хаджи Мурат извади от колана си пистолета и като ускори хода, насочи коня право срещу ония, които му препречваха пътя. Застаналите на пътя хора се отстраниха и Хаджи Мурат, без да се обръща, с бърз раван се спусна надолу из пътя. Елдар караше със силен тръс след него. Отзаде им изстреляха два изстрела, изсвистяха два куршума, които не закачиха нито него, нито Елдар. Хаджи Мурат продължи да кара със същия ход. След като отмина на около триста крачки, той спря запъхтения леко кон и се послуша. Напред някъде долу шумеше бърза вода. Отзад се чуваше кукуригането на петлите в аула. През тия звуци се дочу приближаващ се конски тропот и говор. Хаджи Мурат подкара коня и продължи със същия равен ход.

Ония, които яздеха подире му, препускаха и скоро настигнаха Хаджи Мурат. Бяха двадесетина конници, жители на аула, решили да заловят Хаджи Мурат или поне, за оправдание пред Шамил, да се престорят, че искат да го заловят. Когато приближиха дотолкова, че се съзираха в тъмнината, Хаджи Мурат спря, пусна поводите и с

привично движение на лявата си ръка разкопча калъфа на пушката, а с дясната я извади. Елдар направи същото.

— Какво искате? — извика Хаджи Мурат. — Искате да ме хванете ли? Е, хайде! — И дигна пушката. Жителите на аула се спряха.

Хаджи Мурат, хванал пушката в ръка, почна да се спуща в долчинката. Без да се приближават конниците тръгнаха подире му. Когато Хаджи Мурат мина от другата страна на долчинката, конниците зад него почнаха да му викат да чуе какво искат да му кажат. В отговор Хаджи Мурат гръмна с пушката и препусна. Когато спря, потерята след него не се чуваше вече; не се чуваха и петлите, само по-ясно се чуваше откъм гората шуртенето на вода и навремени плачът на бухал. Черната стена на гората беше съвсем близо. Това беше същата гора, в която го очакваха неговите мюриди. Хаджи Мурат стигна до нея, спря и като пое повече въздух в дробовете си, изсвири, млъкна и се послуша. След минута из гората се чу също такава изсвирване. Хаджи Мурат се отби от пътя и навлезе навътре. Като измина стотина крачки, той видя през стволовете на дървесата огън, сенки на хора, насядали около него, и осветен до половина спънат оседлан кон.

Един от седналите край огъня хора бърже стана, приближи до Хаджи Мурат и хвана поводите и стремето. Той беше побратимът на Хаджи Мурат, аварецът Ханефи, който управляваше имота му.

— Загасете огъня! — рече Хаджи Мурат, като слизаше от коня.

Хората започнаха да разхвърлят огъня и да тъпчат главните.

— Беше ли Бата тук? — попита Хаджи Мурат, пристъпвайки към постланата бурка.

— Беше. Отдавна заминаха с Хан Махома.

— По кой път тръгнаха?

— По тоя — отговори Ханефи, сочейки посока, противоположна на оная, от която бе дошъл Хаджи Мурат.

— Добре — рече Хаджи Мурат, свали пушката си и почна да я пълни. — Трябва да се пазим, преследваха ме — каза той на човека, който гасеше огъня.

Той беше чеченецът Гамзало. Гамзало се приближи до бурката, взе сложената отгоре ѝ пушка в калъф и тръгна мълчаливо към края на поляната, към мястото, откъдето бе дошъл Хаджи Мурат. Елдар слезе от своя кон, пое коня на Хаджи Мурат, подръпна нагоре главите и на двата и ги завърза за дърветата. Сетне, също като Гамзало, с пушка на

ремък, застана в другия край на поляната. Огънят бе угаснал, гората не изглеждаше вече тъй черна, както по-рано, а по небето, макар и слабо, светеха звезди.

Като погледна звездите, Малката мечка, дигнала се вече напред небето, Хаджи Мурат пресметна, че полунощ отдавна е минало и че отдавна е време за нощна молитва. Той поиска от Ханефи ибрика, който винаги носеше в дисагите, наметна бурката си и отиде към водата.

След като се изу и изми, Хаджи Мурат се изправи бос върху бурката, после подгъна нозе, седна на прасците си и като запуши с пръсти уши, изрече със затворени очи, обърнат към изток, обичайните си молитви.

След молитвата той се върна на мястото си, дето бяха дисагите, седна върху бурката, облакът се на колене, наведе глава и се замисли.

Хаджи Мурат винаги вярваше в щастieto си. Каквото и да предприемаше, той предварително биваше твърдо уверен в своята сполука и всичко му вървеше. Така беше, с редки изключения, през целия му бурен военен живот. Той се надяваше, че така ще бъде и сега. Представяше си как с войската, която ще му даде Воронцов, ще тръгне срещу Шамил, ще го плени и ще си отмъсти и как руският цар ще го награди и той пак ще управлява не само Авария, но и цялата Чечня, която ще му се подчини. С тия мисли той не усети как заспа.

Присъни му се, че със своите юнаци с песен и с вик: „Хаджи Мурат иде!“ — лети срещу Шамил и го пленява с жените му и чува как те плачат и ридаят. Събуди се. Песента „Ла-иллях!“ и виковете: „Хаджи Мурат иде“, и плачът на Шамиловите жени — това беше воят, плачът и кикотът на чакалите, които го бяха събудили. Хаджи Мурат дигна глава, погледна на изток, дето през стволите на дървесата небето вече просветваше, и попита за Хан Махома седналия подалечко от него мюрид. Като разбра, че Хан Махома още не се е върнал, Хаджи Мурат отпусна глава и веднага пак задряма.

Събуди го веселият глас на Хан Махома, който се връщаше с Бата от своето пратеничество. Хан Махома тутакси приседна до Хаджи Мурат и почна да му разправя как войниците ги посрещнали и завели при самия княз, как той приказвал със самия княз, как князът се радвал и обещал да го посрещне утре на мястото, дето русите ще секат дърва,

отвъд Мичик, на Шалинската поляна. Бата прекъсваше другаря си, като вмъкваше свои добавки.

Хаджи Мурат разпита подробно с какви думи точно е отговорил Воронцов на неговото предложение да се присъедини към русите. И Хан Махома, и Бата в един глас казваха, че князът е обещал да приеме Хаджи Мурат като гост и да направи всичко, за да му бъде добре. Хаджи Мурат разпитва още за пътя и когато Хан Махома го увери, че знае добре пътя и ще го заведе право там, Хаджи Мурат извади пари и даде на Бата обещаните три рубли; заповяда на хората си да извадят от дисагите златокованото му оръжие и калпака с чалмата, а самите мюриди да се почистят, за да се явят пред русите в спретнат вид. Докато почистваха оръжието, седлата, сбруята и конете, звездите побледняха, стана съвсем светло и лъхна предутринен ветрец.

V

Рано сутринта, още по тъмно, две роти с брадви, под командата на Полторацки, излязоха на десет версти зад Чахгининската порта и като пръснаха стрелците във верига едва щом се развидели, взеха да сечат дърва. Към осем часа мъглата, която се смесваше с приятния мирис на съскащите и запращели в огньовете сурови съчки, почна да се дига нагоре и ония, които сечаха и до преди малко не се виждаха и на пет крачки, а само се чуваха един друг, почнаха да виждат и огньовете, и затрупания с дърва път през гората; слънцето ту се показваше като светло петно в мъглата, ту пак се скриваше. Встрани от пътя, на една полянка, бяха седнали на барабани Полторацки със своя субалтър-офицер Тихонов, двама офицери от трета рота и бившият кавалергард, разжалван поради дуел, другарят на Полторацки от Пажеския корпус, барон Фрезе. Около барабаните бяха нахвърляни хартийки от закуски, цигарени угарки и празни бутилки. Офицерите бяха пили водка, закусили и пиеха портер^[1]. Барабанчикът отпущваше осмата бутилка. Полторацки, макар че не бе си отспал, беше в онова особено настроение на душевен подем и на добро, безгрижно веселие, в което биваше винаги когато се намираще сред войниците си и сред своите другари, навсякъде, дето можеше да има опасност.

Офицерите водеха оживен разговор около последната новина — смъртта на генерал Слепцов. В тая смърт никой не виждаше най-важния в живота момент — завършването и възвръщането му към оня извор, от който е излязъл, а виждаха само юначеството на един буен офицер, който се бе хвърлил със сабя срещу планинците и ги бе сякъл отчаяно.

Макар че всички, особено участвувалите в сражението офицери, знаеха и можеха да знаят, че в тогавашната война в Кавказ, а и никога и никъде в ръкопашни схватки със саби не става такава сеч, каквато винаги се предполага и описва (а дори и да има такъв ръкопашен бой със саби и щикове, то само ония, които бягат, биват сечени и клани), тая фикция на ръкопашен бой се признаваше от офицерите и им

придаваше оная спокойна гордост и веселост, с която те, едни в юнашки, други, напротив, в най-скромни пози, седяха на барабаните, пушеха, пиеха и се шегуваха, без да мислят за смъртта, която можеше, също както Слещова, да сполети всяка минута всекиго от тях. И наистина, като че да потвърди очакването им, посред разговора им вляво от пътя се чу ободряващ, красив звук на пушечен, рязко изтрещял изстрел и куршумът, подсвирквайки весело, пролетя някъде в мъгливия въздух и тресна в едно дърво. Няколко тежко-гръмливи изстрела от войнишки пушки отговориха на неприятелския изстрел.

— Охо — извика с весел глас Полторацки, — че това е във веригата! Е, братко Костя — обърна се той към Фрезе, — имаш късмет. Върви при ротата. Ей сега ще нагласим такова сражение, че ще бъде просто прелест! И представление ще направим.

Разжалваният барон скочи и с бързи крачки отиде към задименото място, дето беше ротата му. Доведоха на Полторацки неговия малък, дорест, кабардински кон, той го яхна, построи ротата и я поведе към веригата по посока на изстрелите. Веригата беше в крайнините на гората, пред спускаща се гола долчина. Вятърът духаше към гората и не само склонът на долчината, но и цялата му отвъдна страна се виждаше.

Когато Полторацки стигна до веригата, слънцето надникна през мъглата и на отсрещната страна на долчината, край другата, начеваща там ниска гора, на повече от двеста метра се виждаха няколко конника. Тия чеченци бяха преследвачите на Хаджи Мурат, които искаха да видят пристигането му при русите. Един от тях стреля към веригата. Няколко войника от веригата му отговориха. Чеченците се върнаха назад и стрелбата спря. Но когато Полторацки наближи с ротата, заповяда да стрелят и веднага щом се предаде командата, по цялата линия на веригата се чу непрекъснат, весел, ободряващ трясък на пушки, придружен с красиво пръскащи се пушечета. Войниците, доволни от развлечението, бързаха да пълнят и пускаха куршум след куршум. Чеченците очевидно кипнаха, изскочиха един след друг напред и пушнаха няколко изстрела към войниците.

Един от тия изстрели рани войник. Тоя войник беше същият Авдеев от секретния пост. Когато другарите му отидоха при него, той лежеше по очи, обхванал с две ръце раната в корема си, и равномерно се клатеше.

— Тъкмо почнах да пълня пушката — чувам, тракна нещо — разправяше войникът, който беше в двойка с Авдеев. — Гледам, той изпуснал пушката.

Авдеев беше от ротата на Полторацки. Като видя събралата се купчина войници, Полторацки отиде при тях.

— Какво, братко, улучи ли те? — рече той. — Де?

Авдеев не отговаряше.

— Тъкмо бях почнал да пълня, ваше благородие — обади се войникът, който бе в двойка с Авдеев, — чувам, нещо тракна, гледам, той изпуснал пушката.

— Ц-ц — цъкна с език Полторацки. — Как е, Авдеев, боли ли?

— Не боли, а не ми дава да ходя. Малко ракийка, ваше благородие.

Водка, тоест спирт, който пиеха войниците в Кавказ, се намери и Панов, строго смръщен, поднесе на Авдеев капаче спирт. Авдеев почна да пие, но веднага отблъсна с ръка капачето.

— Не го приема душата ми — каза той. — Изпий го ти.

Панов доизпи спирта. Авдеев пак се опита да се вдигне и пак седна. Постлаха шинел и сложила Авдеев на него.

— Ваше благородие, полковникът пристига — каза фелдфебелът на Полторацки.

— Е, добре, разпореди се ти — рече Полторацки, замахна с камшик и подкара в бърз тръс срещу Воронцов.

Воронцов яздеше своя английски чистокръвен риж жребец, придружен от полковия адютант, един казак и преводача чеченец.

— Какво се е случило при вас? — попита той Полторацки.

— Излезе една група, нападна веригата — отговори му Полторацки.

— Хайде, хайде, вие сте устроили всичко това.

— Не съм, княже — каза усмихнат Полторацки. — Сами се навираха.

— Чух, че ранили войник.

— Да, много жалко. Добър войник.

— Тежко ли?

— Изглежда, тежко — в корема.

— А аз знаете ли де отивам? — попита Воронцов.

— Не знам.

— Нима не се досещате?

— Не.

— Хаджи Мурат е тръгнал към нас и след малко ще ни срещне.

— Не може да бъде!

— Вчера дойде негов пратеник — рече Воронцов, като едва сдържаше радостната си усмивка. — След малко трябва да ме чака на Шалинската поляна; та вие пръснете стрелците до поляната и след това елате при мене.

— Слушам — каза Полторацки, като дигна ръка до калпака, и тръгна към ротата си. Лично той пръсна веригата вдясно и заповяда на фелдфебела да стори това от лявата страна. В същото време четирима войници понесоха ранения към крепостта.

Полторацки се връщаше вече към Воронцов, когато забеляза, че отзад го настигат конници. Той спря и ги дочака.

Пред всички, на белогрив кон, яздеше човек с внушителен вид, в бяла черкезка, с чалма около калпака и с обковано със злато оръжие. Тоя човек беше Хаджи Мурат. Той подкара към Полторацки и каза нещо на татарски. Полторацки дигна вежди, разпери ръце, за да покаже, че не разбира, и се усмихна. Хаджи Мурат отговори с усмивка на усмивката и тая усмивка порази Полторацки със своето детско добродушие. Полторацки съвсем не очакваше да види страшния планинец такъв. Той очакваше мрачен, сух, чужд човек, а пред него стоеше най-обикновен човек, който се усмихваше с такава добра усмивка, че изглеждаше не чужд, а отдавна познат приятел. Само едно нещо беше особено в него: широко раздалечените му очи, които гледаха внимателно, проникателно и спокойно в очите на другите хора.

Свитата на Хаджи Мурат се състоеше от четирима човека. В нея беше оня Хан Махома, който миналата нощ бе ходил при Воронцов. Той беше румен, с черни, без ресници, блестящи очи, кръглолик, цял светнал от жизнерадостно изражение. Имаше още един набит, космат човек със склучени вежди. Това беше тавлинецът Ханефи, който управляваше целия имот на Хаджи Мурат. Той водеше със себе си един резервен кон с натъпкани дисаги. Особено биеха на очи в свитата двама души: единият млад, тънък в кръста като жена и широк в раменете с едва набола руса брадица, красавец с големи, кротки очи — това беше Елдар; и другият — едноок, без вежди и без ресници с рижа подстригана брада и белег през носа и лицето — чеченецът Гамзало.

Полторацки посочи на Хаджи Мурат появилия се на пътя Воронцов. Хаджи Мурат тръгна нататък и като стигна съвсем до него, сложи дясната си ръка на гърдите, каза нещо по татарски и млъкна. Чеченецът преводач преведе:

— Предавам се, казва, на волята на руския цар, искам, казва, да му служа. Отдавна, казва, исках. Шамил не ме пускаше.

Като изслуша преводача, Воронцов протегна към Хаджи Мурат ръката си в кожена ръкавица. Хаджи Мурат погледна тая ръка, забави се една секунда, но след това силно я стисна и пак каза нещо, гледайки ту преводача, ту Воронцов.

— Той казва, при никого не искал да отиде, само при тебе, защото ти си син на сардаря. Много те уважавал.

Воронцов кимна с глава в знак на благодарност. Хаджи Мурат пак каза нещо, като сочеше свитата си.

— Той казва, че тия хора, неговите мюриди, ще служат, както той, на русите.

Воронцов се обърна към тях и им кимна с глава.

Веселият черноок, без клепки Хан Махома също кимна с глава и навярно каза нещо смешно за Воронцов, защото косматият аварец се ухили, показвайки яркобелите си зъби. А рижият Гамзало само светна за миг с единственото си червено око към Воронцов и пак се втренчи в ушите на коня си.

Когато Воронцов и Хаджи Мурат, придружени от свитата, се връщаха към крепостта, войниците, вдигнати от веригата и събрани на купчина, правеха забележките:

— Колко души е погубил проклетият, сега гледай как ще му угаждат — рече един.

— То се знае. Пръв командир на Шамил беше. Сега май...

— Пък юначага, джигит, дума да не става.

— Ами рижият, рижият — като звяр се озърта.

— Уу, куче е, изглежда.

На всички рижият бе направил особено впечатление.

Войниците, които бяха близо до пътя в мястото, дето сечеха дърва, изтичваха да погледат. Офицерът им викна, но Воронцов го спря.

— Нека погледат стария си познайник. Знаеш ли кой е този? — попита Воронцов най-близкия до него войник, като изричаше бавно

думите със своя английски акцент.

— Съвсем не, ваше сиятелство.

— Хаджи Мурат — чувал ли си за него?

— Как да не сме чували, ваше сиятелство, много пъти сме го били.

— Е, да, ама и ние си патехме от него.

— Тъй вярно, ваше сиятелство — отговори войникът, доволен, че му се е паднало да поприказва с началника.

Хаджи Мурат разбираше, че приказват за него, и в очите му играеше весела усмивка. Воронцов се върна в крепостта в най-весело настроение.

[1] Английска бира. — Б.пр. ↑

VI

Воронцов беше много доволен, че той, именно той, беше успял да подмами и приеме най-главния, най-могъщия, втори след Шамил враг на Русия. Едно нещо само беше неприятно: командущ войските във Воздвиженска беше генерал Меллер-Закомелски и всъщност цялата работа трябваше да се свърши чрез него. А Воронцов направи всичко сам, без да му долага, тъй че можеше да излезе някоя неприятност. И тая мисъл отравяше донякъде удоволствието на Воронцов.

Като стигна до своята къща, Воронцов повери на полковия адютант мюридите на Хаджи Мурат, а самият той въведе Хаджи Мурат в дома си.

Княгиня Маря Василиевна, пременена, усмихната, заедно със сина си, шестгодишен красавец, къдрокосо момченце, посрещна Хаджи Мурат в гостната и Хаджи Мурат сложи ръце на гърдите си и каза малко тържествено чрез преводача, който бе влязъл с него, че се счита за кунак на княза, тъй като той го е приел в къщата си, и че цялото семейство на кунака е също тъй свещено за него, както и самият той. И външността, и обноските на Хаджи Мурат се харесаха на Маря Василиевна. А това, че той пламна и се изчерви, когато тя му подаде своята голяма бяла ръка, още повече я разположи към него. Тя го покани да седне, попита го пие ли кафе и поръча да донесат. Но когато му донесоха кафе, Хаджи Мурат отказа. Той поразбираше руски, но не можеше да говори и когато не разбираше — усмихваше се и тая усмивка се хареса на Маря Василиевна, както се бе харесала и на Полторацки. А къдрокосото с живи очи момченце на Маря Василиевна, което майка му наричаше Булка, изправено до майка си, не откъсваше поглед от Хаджи Мурат, за когото бе слушало, че е необикновен воин.

Воронцов остави Хаджи Мурат при жена си и отиде в канцеларията, за да распореди да съобщят на началника, че Хаджи Мурат е напуснал своите. След като написа донесението за началника

на левия фланг генерал Козловски, в Грозная, и писмо до баща си, Воронцов побърза за в къщи, страхувайки се от недоволството на жена си, че ѝ е натрапил чужд, страшен човек, с когото трябваше да се държи така, че хем да не го оскърби, хем и да не любезничи прекалено. Ала страхът му беше напразен. Хаджи Мурат седеше в креслото, взел на коляното си Булка, доведения син на Воронцов, и навел глава, внимателно слушаше какво му говореше преводачът, който предаваше думите на смеещата се Маря Василиевна. Маря Василиевна казваше, че ако Хаджи Мурат дава на всеки кунак всяка своя вещ, която този кунак би похвалил, скоро ще трябва да тръгне като Адам...

Щом влезе князът, Хаджи Мурат сне Булка от коленете си, който беше учуден и оскърбен от това, и стана, като промени тутакси игривия израз на лицето си със строг и сериозен. Той седна само когато Воронцов седна. Продължавайки разговора, той отговори на Маря Василиевна, че техният закон е такъв — всичко, което кунакът харесва, трябва да се даде на кунака.

— Твоят син кунак — каза той на руски, милвайки рошавата коса на Булка, който пак се бе покатерил на коляното му.

— Той е чудесен, този твой разбойник — каза на френски Маря Василиевна на мъжа си. — Булка почна да се възхищава от кинжала му и той му го подари.

Булка показа на пастрока си кинжала.

— *C'est un objet de prix*^[1] — каза Маря Василиевна.

— *Il faudra trouver l'occasion de lui faire cadeau.*^[2] — каза Воронцов.

Хаджи Мурат седеше, навел очи, и милвайки момченцето по рошавата глава, повтаряше:

— Джигит, джигит.

— Чудесен, кинжалът е чудесен — каза Воронцов, като извади до половина изострения стоманен кинжал с жлебче по средата. — Благодаря.

— Попитай го с какво мога да му услужа — каза Воронцов на преводача.

Преводачът предаде и Хаджи Мурат веднага отговори, че няма нужда от нищо, но моли да го заведат някъде, дето би могъл да си прочете молитвата. Воронцов извика камердинера и му поръча да изпълни желанието на Хаджи Мурат.

Веднага щом Хаджи Мурат остана сам в отредената му стая, лицето му се промени: изчезна изразът на задоволство, както и на любезност или на тържественост и се появи израз на угриженост.

Приемът, който Воронцов му направи, бе много по-добър от този, който бе очаквал. Но колкото по-добър беше приемът, толкова по-малко Хаджи Мурат се доверяваше на Воронцов и на неговите офицери. Той се страхуваше от всичко: и че ще го хванат, оковат и изпратят в Сибир или че просто ще го убият и затова беше нащрек.

Той попита влезлия Елдар де са настанили мюридите, де са конете им и дали не са им взели оръжието.

Елдар доложи, че конете са в конюшната на княза, хората са в сайванта, оръжието им е оставено и преводачът ги гощава с ядене и чай.

Хаджи Мурат в недоумение поклати глава, съблече се и започна молитвата си. Когато свърши, заповяда да му донесат сребърния кинжал и облечен, опасан, седна по турски на миндера, като чакаше да види какво ще стане по-нататък.

След четири часа го поканиха да обядва у княза.

На обед Хаджи Мурат яде само пилаф, като си отсипа от същото място, отдето си бе взела Маря Василиевна.

— Страхува се да не го отровим — каза Маря Василиевна на мъжа си. — Взе оттам, отдето аз взех. — И веднага се обърна чрез преводача към Хаджи Мурат, като го запита кога пак ще се моли. Хаджи Мурат дигна пет пръста и посочи слънцето.

— Значи, скоро.

Воронцов извади брегетата^[3] си и натисна пружинката, часовникът удари четири и четвърт. Хаджи Мурат очевидно се учуди на този звън и помоли пак да звънне и да види часовника.

— Voilà l'occasion. Donnez-lui la montre!^[4] — рече Мария Василиевна на мъжа си.

Воронцов веднага предложи на Хаджи Мурат часовника. Хаджи Мурат сложи ръце на гърдите си и взе часовника. Той няколко пъти натисна пружинката, слуша и одобрително клатеше глава.

След обед съобщиха на княза, че е дошъл адютантът на Меллер-Закомелски.

Адютантът предаде на княза, че като узнал за решението на Хаджи Мурат, генералът бил много недоволен, задето не му е било

съобщено за това и че иска Хаджи Мурат веднага да бъде изпратен при него. Воронцов каза, че заповедта на генерала ще бъде изпълнена и като предаде чрез преводача на Хаджи Мурат искането на генерала, помоли го да отиде заедно с него при Меллер.

Щом Маря Василиевна узна за какво е дохождал адютантът, веднага разбра, че между мъжа ѝ и генерала може да стане някоя неприятност и въпреки увещанията на мъжа ѝ приготви се да отиде заедно с него и с Хаджи Мурат при генерала.

— Vous feriez beaucoup mieux de rester, c'est mon affaire, mais pas la vôtre.^[5]

— Vous ne pouvez pas m'empêcher d'aller voir madame la générale.
^[6]

— Би могло и в друго време.

— А пък аз искам сега.

Нямаше какво да се прави. Воронцов се съгласи и тръгнаха тримата.

Когато влязоха, Меллер с мрачна учтивост заведе Маря Василиевна при жена си, а на адютанта си заповяда да заведе Хаджи Мурат в приемната и да не го пуска никъде без негова заповед.

— Моля — каза той на Воронцов, като отвори вратата на кабинета си и пусна княза пред себе си.

Щом влезе в кабинета си, той се спря пред княза и без да го покани да седне, каза:

— Тук аз съм военният началник и затова всякакви преговори с неприятеля трябва да се водят чрез мене. Защо не ми доложихте, че Хаджи Мурат е напуснал своите?

— При мене дойде пратеник и ми съобщи желанието на Хаджи Мурат да се предаде на мене — отговори Воронцов, побледнял от възмущение, очакващ грубо избухване на разсърдения генерал и в същото време сам заразен от неговия гняв.

— Питам: защо не ми доложихте?

— Смятах да направя това, бароне, но...

— Аз не съм ви барон, а ваше превъзходителство.

И сега дълго сдържаното раздражение на барона се отпусти. Той издума всичко, което отдавна бе накупяло в душата му.

— Затова ли аз двадесет и седем години служа на своя цар, за да могат хората, почнали от вчера да служат, използвайки роднинските

си връзки, да се разпореждат под носа ми за работи, които не се отнасят до тях?

— Ваше превъзходителство! Моля ви да не говорите несправедливи неща — прекъсна го Воронцов.

— Аз говоря истината и няма да позволя... — започна още по-раздразнено генералът.

В това време, шумолейки с фустите си, влезе Маря Василиевна и след нея — ниска, скромна дама, жената на Меллер-Закомелски.

— Хайде, бароне, стига, Simon не е искал да ви причини неприятност — каза Маря Василиевна.

— Аз не приказвам за това, княгиньо...

— Вижте, хайде по-добре да оставим това. Нали знаете: лошата препирня е по-добра от доброто скарване. Какво казвам... — Тя се засмя.

И ядосаният генерал се подчини на пленителната усмивка на красавицата. Под мустаците му се мярна усмивка.

— Признавам, че не бях прав — каза Воронцов, — но...

— Ех, и аз кипнах — рече Меллер и подаде ръка на княза.

Мирът бе възстановен и решиха Хаджи Мурат да остане засега у Меллер, а после да го изпратят при началника на левия фланг.

Хаджи Мурат седеше в съседната стая и макар да не разбираше какво говореха, разбра, което му трябваше да разбере: че се препираха за него и че неговото отделяне от Шамил е от огромна важност за русите и че поради това, ако само не го заточат или убият, той може да иска много неща от тях. Освен това той разбра още, че Меллер-Закомелски, макар и да е началник, няма такова значение, каквото има Воронцов, негов подчинен, и че важен е Воронцов, а Меллер-Закомелски не е важен; и затова, когато Меллер-Закомелски извика при себе си Хаджи Мурат и го заразително, Хаджи Мурат се държеше гордо и тържествено, като каза, че е дошъл от планините да служи на белия цар и за всичко ще даде отчет само на неговия сардар, тоест на главнокомандувания княз Воронцов в Тифлис.

[1] Това е ценна вещ! (фр.) ↑

[2] Трябва да намерим случай да му се отплатим и ние с подарък (фр.). ↑

[3] Брегет — старинен часовник, който бие на минути и показва деня (числото) от месеца. — Б.пр. ↑

[4] Ето ви случай! Подарете му часовника! (фр.) ↑

[5] Ще сторите много по-добре да останете тук; това е моя, не ваша работа (фр.). ↑

[6] Не можете да ми попречите да навестя генералшата (фр.). ↑

VII

Занесоха ранения Авдеев в болницата, която се помещаваше в малка, покрита с дъски къща при изхода на крепостта, и го сложиха в общата стая на едно от празните легла. В стаята имаше четворица болни, един тифозен, който се мяташе в огън, друг — бледен, със синини под очите, трескав, който очакваше пристъпа на болестта и непрестанно се прозяваше, и още двамина, ранени в нападението преди три седмици — единият, в китката на ръката (той ходеше); другият в рамото (той седеше на леглото). Всички освен тифозния наобиколиха донесения и заразпитваха ония, които го бяха донесли.

— Някой път пукаат, като че изсипват грах — и нищо, а пък сега само пет пъти стреляха — разправяше единият от носачите.

— Кому каквото е писано!

— Ох! — сдържайки болката си, изпъшка високо Авдеев, когато го нагласяваха на леглото. Като го сложиха, той се намръщи и вече не охкаше, но само непрестанно мърдаше стъпалата си. Бе хванал с ръце раната си и гледаше неподвижно пред себе си.

Дойде докторът и заповяда да обърнат ранения, за да види дали куршумът не е излязъл отзад.

— Това пък какво е? — попита докторът, като сочеше кръстосаните бели белези на гърба и по задника.

— Това е стара работа, ваше високоблагородие — с охкане се обади Авдеев.

Бяха следи от наказание за пари, които той бе пропил.

Отново обърнаха Авдеев и докторът дълго човърка със сондата в корема и напипа куршума, но не можа да го извади. След като превърза раната и я облепи с мушамичка, докторът си отиде. През цялото време на човъркането в раната и превързването ѝ Авдеев лежеше със стиснати зъби и затворени очи. Но когато докторът си отиде, той отвори очи и учудено погледна наоколо си. Очите му бяха насочени към болните и към фелдшера, но той сякаш не го виждаше, а виждаше нещо друго, което много го учудваше.

Дойдоха другарите на Авдеев — Панов и Серьогин. Авдеев лежеше все така, загледан учудено пред себе си. Той дълго не можа да познае другарите си, макар че очите му гледаха право в тях.

— Ти, Петра, нещо за в къщи няма ли да поръчаш? — рече Панов.

Авдеев не отговори, макар че гледаше Панов в лицето.

— Казвам, не щеш ли да поръчаш нещо за дома? — пак попита Панов, като досегна студената му с широки кости ръка.

Авдеев като че се опомни.

— А, Антонич дошъл!

— Да, дойдох. Няма ли да заръчаш нещо за в къщи? Серьогин ще им пише.

— Серьогин — рече Авдеев, като изви с усилие очи към Серьогин — ще пишеш ли?... Тогава пиши: „Синът ви, значи, Петруха, хвърли топа...“ Завиждах на брат си. Днеска ти разправях. А сега, значи, съм доволен... Той ненапразно живее. Бог да му помага, аз съм доволен. Тъй пиши.

След като каза това, той дълго мълча, втренчил очи в Панов.

— Е, намери ли лулата? — неочаквано попита той.

Панов поклати глава и не отговори.

— Лулата, лулата, казвам, намери ли? — повтори Авдеев.

— В торбата била.

— Така. А сега ми дайте свецица, ще умра подир малко — рече Авдеев.

В това време дойде Полторацки да навести своя войник.

— Как си, братко, лошо ли ти е? — запита той.

Авдеев затвори очи и поклати отрицателно глава. Скулестото му лице беше бледно и строго. Той нищо не отговори и само пак повтори, обръщайки се към Панов:

— Дай ми свецица. Ще умра.

Дадоха му свещ в ръката, но пръстите му не се сгъваха, затова я пъгнаха между тях и я придържаха. Полторацки си отиде и пет минути след неговото излизане фелдшерът сложи ухо на сърцето на Авдеев и каза, че е починал.

В релацията, изпратена в Тифлис, смъртта на Авдеев се описваше така: „На 23 ноември две роты от Куринския полк излязоха от крепостта да секат дърва. Към средата на деня значителна тълпа

планинци внезапно атакува секачите. Веригата почна да отстъпва и в това време втора рота се хвърли на щик и отблъсна планинците. В сражението бяха леко ранени двама редници и един — убит. Планинците загубиха около стотина души, убити и ранени.“

VIII

В същия този ден, когато Петруха Авдеев умираше във Воздвиженската болница, неговият стар баща, жената на брат му, вместо когото той бе дошъл войник, и дъщерята на по-големия му брат, мома за омъжване, чукаха овес на замръзналото гумно. Предния ден беше паднал дълбок сняг и към сутринта силно замръзна. Старецът се пробуди още при трети петли и като видя през замръзалия прозорец ярката светлина на месеца, слезе от печката, обу се, облече шубата, сложи калпака и отиде на гумното. След като работи там около два часа, старецът се върна в къщи и събуди сина си и жените. Когато жените и момичето отидоха на гумното, там беше разчистено, дървената лопата беше забита в бял сипкав сняг и до нея метлата, с клонките нагоре, а овесените снопи бяха разстлани по чистото гумно в два реда като дълга връв, с класовете един срещу друг. Оправиха млатилата и почнаха да удрят, като редяха равномерно по три удара. Старецът удряше здраво с тежкото млатило, разкъсвайки сламата, момата с равни удари бухаше отгоре, снахата обръщаше.

Месецът залезе и почна да се съмва; и вече доизкарваха редицата, когато по-големият син Аким, в полушубка и с калпак, дойде при работещите.

— Ти какво безделничиш? — извика баща му, като спря да удря и се опря на млатилото.

— Нали трябва да се подредят конете.

— Да се подредят конете — повтори раздражено баща му. — Старата ще ги подреди. Вземай млатилото. Съвсем си затлъстял. Пияница!

— Че какво, да не си ме поил ти? — избоботи синът.

— Какво? — намръщен, като пропусна удара, попита страшно старецът.

Синът мълком взе млатилото и работата тръгна с четири млатила: трап-та-па-тап, трап-та-па-тап... Трап! — удряше тежкото млатило на стареца след три удара.

— Виж му врата, като на охранен господар. А пък аз — гащите ми не се държат — рече старецът, като пропусна удара си и само за да не загуби такта, превъртя млатилото във въздуха.

Свършиха редицата и жените почнаха да отделят сламата с гребла.

— Глупак излезе Петруха, че отиде вместо тебе. Във войниклъка щяха да избият глупостите от главата ти, а в къщи той струваше колкото петима като тебе.

— Е, стига, тате — рече снахата, като отделяше разкъсаните сламени въжета.

— Да, да ви храня аз шестима души, а работа — нито от едного. Петруха работеше за двамина, не като...

По утъпканата в двора пътечка, заскърцала с нови цървули и със стегнати вълнени навои, дойде старата. Мъжете сгребваха неотвяното зърно накуп, жените и момите метяха.

— Мина пълномощникът. Всички трябва да вървят на ангария да превозват тухли — рече старата. — Пригответих закуската. Хайде, елате.

— Добре. Впрегни шарения и върви — рече старецът на Аким. — Но гледай да не стане като оня ден — да отговарям зарад тебе. Спомняй си за Петруха.

— Когато беше тук, него ругаеше — озъби се сега Аким срещу баща си. — А като го няма, мене ядеш.

— Значи, заслужаваш — също тъй раздражено каза майката. — Не можеш се мери ти с Петруха.

— Добре де! — рече синът.

— Е, тъй е то, добре. Пропи брашното, а сега думаш: добре.

— Пак старата песен — рече снахата и всички, като оставиха млатилата, тръгнаха за в къщи.

Крамолите между бащата и сина бяха почнали отдавна, почти откак дадоха Петра войник. Още тогава старикът разбра, че е сменил ястреб за кукувица. Наистина по закона, както го разбираше старецът, трябваше да отиде бездетният вместо семейния. Аким имаше четири деца, Пьотр — ни едно, но Пьотр беше работник като баща си, сръчен, съобразителен, силен, издръжлив и най-главното трудолюбив. Той винаги работеше. Ако минаваше край хора, които работят, той, както правеше и старецът, веднага се залавяше да помага — или ще изкара с косата два реда, или ще натовари колата, или ще отсече дърво, или ще

нацепи дърва. На стареца му беше мъчно, но нямаше какво да се прави. Войниклъкът беше като смърт. Войникът беше жив покойник и нямаше защо да го споменаваш, да разчовъркваш душата си. Само от време на време, за да клъцне големия си син, както днеска, старецът го споменаваше. Но майката често си опомняше за по-малкия син и отдавна, втора година вече, откак молеше стареца да прати на Петруха малко пари. Старецът обаче си правеше оглушка.

Авдеевият дом беше заможен и старецът имаше скътани парици, но за нищо не би се решил да ги пипне. Сега, когато старата чу, че той споменава по-малкия си син, реши пак да го помоли, като продаде овеса, да изпрати на сина си поне една рубличка. Така и стори. След като младите отидоха на ангария и те останаха сами със стария, тя склони мъжа си да изпрати от парите за овеса една рубла на Петруха. Така че, когато от отвените купове овес бяха насипани дванадесет четвъртини в чували на три шейни и чувалите внимателно забодени с дървени игли, тя даде на стареца писмо, написано под нейна диктовка от псалта, и старецът обеща в града да сложи в писмото една рубла и да го изпрати.

Облечен в нова шуба и кафтан, с чисти бели вълнени навои, старецът взе писмото, сложи го в кесията си и след като се помоли богу, седна в първата шейна и тръгна за града. В задната шейна беше внукът му. В града старецът каза на един портиер да му прочете писмото и внимателно и одобрително го слуша.

В писмото на Петруховата майка имаше: първо — благословия, второ — поздравя от всички, съобщение за смъртта на кръстника му и накрая — съобщение за това, че Аксиния (жената на Петра) „не пожела да живее с нас и отиде да си изкарва хляба навън. Чуваме, че живее добре и честно“. Споменаваше се за подаръка, рублата, и беше прибавено — вече само от нея, и точно дума по дума, това, което разтъжилата се стара жена със сълзи на очи беше поръчала на псалта да напише:

„И още, мило мое чедо, гълъбче мое, Петрушенка, изплаках си очите да жаля за тебе. Слънчице мое ненагледно, на кого ме остави...“
На това място старата занарежда, заплака и рече:

— Така да си остане.

Така си и остана в писмото, ала не бе съдено на Петруха да получи известието, че жена му е напуснала тяхната къща, нито

рублата, нито последните думи на майка си. Това писмо и парите се върнаха назад със съобщението, че Петруха е убит на война, „защитавайки царя, отечеството и православната вяра“. Тъй беше написал военният писар.

Като получи съобщението, старата плака и нарежда, докато има време, а сетне се залови за работата си. Още в първия неделен ден отиде на черква и раздаде къшеи просфорки „на добрите хора да поменат раба божия Петра“.

Войнишката жена Аксиния, като узна за смъртта на „любимия си мъж, с когото бе живяла само една годинка“, също плака и нарежда. Тя оплакваше и мъжа си, и целия си погубен живот. И в нареждането си споменаваше и „русите къдри на Петра Михайловича, и неговата любов, и своя злочест живот със сирачето Ванка“, и горчиво укоряваше „Петруша, че е съжалил брат си, а не е съжалил нея, клетата, скитница по чуждите къщи“.

Дълбоко в душата си Аксиния беше доволна от смъртта на Петра. Тя отново беше бременна от управителя, при когото живееше, и сега вече никой не можеше да я ругае и управителят можеше да се ожени за нея, както ѝ приказваше, когато я увещаваха да се любят.

IX

Воронцов, Михаил Семьонович, възпитан в Англия, син на руски посланик, беше сред висшите руски чиновници човек с рядко за онова време европейско образование, честолобив, мек, любезен в обноските си с низшите и изтънчен придворен — в отношенията си с висшите. Той не разбираше живот без власт и без покорност. Имаше всички висши чинове и ордени и беше смятан за даровит военен, дори за победител на Наполеон при Красное. В 51-ва година той беше над седемдесетте, но беше още съвсем запазен, ходеше бодро и най-главно, напълно владееше всичката съобразителност на своя тънък и приятен ум, насочен към поддържане на властта си и към утвърждаване и разширяване на популярността си. Той разполагаше с голямо богатство — и свое, и на жена си, графиня Браницка — и огромна заплата като наместник и изразходваше по-голямата част от средствата си за подреждане на двореца и градината на южния бряг на Крим.

На 7 декември 1851 г. вечерта пред неговия дворец в Тифлис спря куриерска тройка. Умореният, цял почернял от прах офицер, който носеше известието от генерал Козловски за преминаването на Хаджи Мурат към русите, раздвижи нозе и влезе покрай часовете в широкия вход на наместническия дворец. Беше шест часът вечерта и Воронцов отиваше да обядва, когато му доложиха за пристигането на куриера. Воронцов прие куриера веднага и затова закъсня няколко минути за обед. Когато влезе в гостната, поканените на обед, тридесетина души, някои, насядали около княгиня Елисавета Ксаверевна, и други, изправени на групи до прозорците, станаха и се обърнаха към влезлия. Воронцов беше в своя обикновен черен военен сюртук без еполети, с полупагони и с бял кръст на шията. Лисичето му бръснато лице се усмихваше приятно и очите му примижаваха, оглеждайки всички събрани.

Влязъл с меки, припряни стъпки в гостната, той се извини на дамите, че е закъснял, ръкува се с мъжете и се приближи до грузинската княгиня Манана Орбелиани, четиридесет и пет годишна,

източен тип, пълна, висока красавица, и ѝ подаде ръка, за да я заведе до трапезата. Княгиня Елисавета Ксаверевна сама подаде ръка на новопристигналия, червенокос, с мустаци като четина генерал. Грузинският княз подаде ръка на графиня Шуазьол, приятелка на княгинята. Доктор Андреевски, адютантите и другите, кой с дама, кой без дама, последваха трите двойки. Лакеи в кафтани, с дълги чорапи и пантофи, отдръпваха и приближаваха столове на гостите; метр д'отелът тържествено сипваше от сребърната купа супа, от която се дигаше пара.

Воронцов седна в средата на дългата маса. Насреща седна княгинята, жена му, с генерала. От дясната страна беше неговата дама — хубавицата Орбелиани, от лявата — стройна, мургава, румена, с блестящи накити княжеска дъщеря — грузинка, която непрекъснато се усмихваше.

— Excellentes, chère amie^[1] — отговори Воронцов на въпроса на княгинята какви, известия е получил от куриера. — Simon a eu de la chance.^[2]

И той почна да разказва тъй, че всички на масата да чуят поразителната новина — която не бе нова само за него, защото преговорите се водеха отдавна, — че прочутият, най-храбрият помощник на Шамил — Хаджи Мурат, се е предал на русите и днес-утре ще бъде докаран в Тифлис.

Всички обядващи, дори младежите, адютантите и чиновниците, които бяха в края на трапезата и преди това тихо се смееха за нещо, притихнаха и слушаха.

— А вие, генерале, виждали ли сте тоя Хаджи Мурат? — попита княгинята съседа си, червенокосия генерал с четинестите мустаци, когато князът млъкна.

— И не един път, княгиньо.

И генералът разказа как в четиридесет и трета година Хаджи Мурат, след превземането на Хергебил от планинците, се натъкнал на отряда на генерал Пасек и как почти пред очите им той убил полковник Золотухин.

Воронцов слушаше генерала с приятна усмивка, доволен очевидно, че генералът се разприказва. Но изведнъж лицето на Воронцов стана разсеяно и тъжно.

Разприказвалият се генерал почна да разказва къде друг път се сблъскал с Хаджи Мурат.

— Нали той — каза генералът, — ако благоволите да си спомните, ваше сиятелство, беше устроил засада на отряда за спасяване на сухарната експедиция.

— Къде? — попита пак Воронцов, като присви очи.

Работата беше в това, че храбрият генерал наричаше „спасяване“ онова сражение в злощастния Даргински поход, в което наистина щеше да загине целият отряд заедно с княз Воронцов, който го командуваше, ако не бяха го спасили новопристигнали части. Всички знаеха, че целият Даргински поход под началството на Воронцов, в който русите загубиха много убити и ранени и няколко топа, беше срамно събитие и затова, ако някой заговореше пред Воронцов за тоя поход, говореше само в такъв смисъл, в какъвто Воронцов бе написал донесението си до царя, тоест че това бе бляскав подвиг на руските войски. А думата „спасяване“ направо сочеше, че това не е било бляскав подвиг, а грешка, погубила много хора. Всички разбраха това и едни се преструваха, че не долавят значението на генералските думи, други уплашено чакаха какво ще стане по-нататък; някои се спогледаха усмихнати. Само червенокосият генерал с четинестите мустаци нищо не забелязваше и увлечен от разказа си, спокойно отговори:

— При спасяването, ваше сиятелство.

И подхванал веднъж любимата си тема, генералът разказа подробно как „тоя Хаджи Мурат тъй майсторски бе разрязал отряда на две половини, че ако не бяха дошли да ни спасят — той сякаш с особена любов повтаряше думата «спасяване», — всички щяхме да си останем там, защото...“

Генералът не успя да доразкаже всичко, защото Манана Орбелиани, която бе разбрала каква е работата, прекъсна приказките на генерала, като го запита за удобствата на жилището му в Тифлис. Генералът се учуди, погледна всички и адютанта си — в края на масата, който го гледаше втренчено и многозначително — и изведнъж разбра. Той не отговори на княгинята, навъси се, млъкна и почна бързо да яде, без да дъвче изтънченото ястие, сложено в чинията му, непознато му по вид и дори по вкус.

На всички стана неудобно, но неудобството бе поправено от грузинския княз, твърде глупав, но необикновено изтънчен и изкусен

ласкател и придворен, който седеше от другата страна на княгиня Воронцова. Сякаш нищо не бе забелязал, той почна високо да разказва как Хаджи Мурат похитил вдовицата на Ахмет хан Мехтулински:

— Нахлул нощем в селището, грабнал, каквото му трябвало, и препуснал заедно с цялата си дружина.

— Но защо му е трябвала тъкмо тази жена? — попита княгинята.

— Той е бил враг на мъжа ѝ, преследвал го, но и до смъртта на хана не можал да го срещне и затова си отмъстил на вдовицата.

Княгинята преведе това на френски на старата си приятелка, графиня Шуазьол, която седеше до грузинския княз.

— Quelle horreur!^[3] — рече графинята, като затвори очи и поклати глава.

— О, не — каза Воронцов, като се усмихваше, — разправяха ми, че той се отнасял с рицарско уважение към пленницата и сетне я освободил.

— Да, срещу откуп.

— Е, разбира се, но все пак постъпил благородно.

Тия думи на княза дадоха тон на по-нататъшните разкази за Хаджи Мурат. Придворните разбраха, че колкото по-голямо значение придават на Хаджи Мурат, толкова по-приятно ще бъде на княз Воронцов.

— Удивително омел е тоя човек! Изключителен човек!

— Разбира се, в четиридесет и девета година той посред бял ден нахлу в Темир Хан Шура и разграби дюкяните.

Арменецът, който седеше в края на масата и който бил през онова време в Темир Хан Шура, разправи подробности около тоя подвиг на Хаджи Мурат.

Изобщо целият обед мина в разкази за Хаджи Мурат. Всички, един през друг, хвалеха храбростта му, ума му, великодушието му. Някой разказа как той бил заповядал да убият двадесет и шест пленници, но и на това отговориха с обикновеното възражение:

— Какво да се прави! *A la guerre comme á la guerre!*^[4]

— Това е голям човек.

— Ако се бе родил в Европа, щеше да бъде може би нов Наполеон — рече глупавият грузински княз, който бе роден ласкател.

Той знаеше, че всяко споменаване на Наполеон, за победата над когото Воронцов носеше на шията си бял кръст, беше приятно на

княза.

— Е, и да не беше Наполеон, но поне много смел кавалерийски генерал, да — каза Воронцов.

— Ако не Наполеон, то Мюрат.

— И името му е Хаджи Мурат.

— Щом Хаджи Мурат е преминал към нас, иде краят и на Шамил — рече някой.

— Те чувствуват, че сега (това *сега* значеше: при Воронцов) няма да издържат — каза друг.

— *Tout cela est grâce à vous*^[5] — каза Манана Орбелиани.

Княз Воронцов се мъчеше да възпира вълните на ласкателство, които почнаха вече да го заливат. Но му беше приятно и той поведе дамата си от трапезата към гостната в най-хубаво настроение.

След обяда, когато поднасяха кафето, князът беше особено любезен с всички и като отиде при генерала с червеникавите четинести мустаци, помъчи се да му покаже, че не е забелязал неговата нетактичност.

След като обиколи всички гости, князът седна да играе на карти. Той играеше само старинната игра — ломбер. Партньори на княза бяха грузинският княз, след това арменският генерал, който се бе учил да играе ломбер от камердинера на княза, и четвърти — прочутият по своята власт доктор Андреевски.

Като сложи до себе си златната табакера с портрета на Александър I, Воронцов разкъса обвивката на лъскавите карти и се готвеше да ги нареди, когато камердинерът, италианецът Джовани, влезе с писмо на сребърен поднос.

— Още един куриер, ваше сиятелство. Воронцов сложи картите, извини се, разпечата плика и почна да чете.

Писмото беше от сина му. Той описваше преминаването на хаджи Мурат и спречкването с Меллер-Закомелски.

Княгинята дойде при него и го попита какво пише синът им.

— Все за същото. *Il a eu quelques désagréments avec le commandant de la place. Simon a eu tort.*^[6] *But all is well what ends well*^[7] — каза той, като даде писмото на жена си, и обръщайки се към партньорите, които чакаха почтително, помоли ги да вземат картите.

Когато раздадоха за пръв път картите, Воронцов отвори табакерата и направи онова, което правеше, когато биваше в особено

добро настроение: извади със старчески сбръчканите си бели ръце щипка френско емфие, поднесе го към носа си и го изсипа вътре.

[1] Великолепни, мила (фр.). ↑

[2] Семьон е имал късмет (фр.). ↑

[3] Какъв ужас! (фр.). ↑

[4] Войната си е война (фр.). ↑

[5] Всичко това благодарение на вас (фр.). ↑

[6] Имал някои неприятности с началника на крепостта. Семьон не е бил прав (фр.). ↑

[7] Но всичко, което свършва добре, е добро (англ.). ↑

Х

На другия ден, когато Хаджи Мурат се яви при Воронцов, приемната на княза беше пълна с хора. Тук беше и вчерашният генерал с четинестите мустаци, в парадна униформа и ордени, дошъл да се сбогува; тук беше и един полкови командир, заплашен с даване под съд за злоупотреба в снабдяването на полка; тук беше и покровителствуваният от доктор Андреевски богаташ арменец, който откупуваше цялата търговия с ракия и сега се мъчеше да възобнови договора; тук беше, цяла в черно, вдовицата на убит офицер, пристигнала да моли за пенсия или да приемат децата ѝ на издръжка от държавата; тук беше един разорен грузински княз във великолепен грузински костюм, който се опитваше да получи един иззет черковен имот; тук беше някакъв пристав с голям свитък, в който имаше проект за покоряването на Кавказ по нов начин, тук беше и един хан, който бе дошел само за да разправи после у тях си, че е бил при княза.

Всички очакваха реда си и бяха въвеждани един след друг от хубавия рус момък-адютант в кабинета на княза.

Когато с бодра стъпка, накуцвайки, в приемната влезе Хаджи Мурат, всички очи се извърнаха към него и той чу в разните ъгли да се произнася шепнешком името му.

Хаджи Мурат беше облечен в дълга бяла черкезка над кафяв, с тънък сребърен галон по яката бешмет. Нозете му бяха в черни навуца и черни кожени пантофи без токове, стегнали стъпалата му като ръкавици; на бръснатата си глава имаше калпак с чалма, същата чалма, заради която той, по доноса на Ахмет Хан, беше арестуван от генерал Клюгенау и която бе причина за преминаването му към Шамил. Хаджи Мурат стъпваше бързо по паркета на приемната, като се поклащаше с цялата си тънка снага поради лекото накуцване с единия си по-къс от другия крак. Широко раздалечените му очи гледаха спокойно напред и сякаш не виждаха никого.

Красивият адютант поздрави Хаджи Мурат и го помоли да седне, докато доложи на княза. Но Хаджи Мурат отказа и като сложи ръка на

кинжала и поотмести единия си крак, продължи да стои изправен, оглеждайки презрително присъстващите.

Преводачът княз Тарханов се доближи до Хаджи Мурат и заговори с него. Хаджи Мурат отговаряше без желание и накъсо. От кабинета излезе един кумицки княз, който бе дошъл да се оплаква от пристава, и след него адютантът извика Хаджи Мурат, заведе го до вратата на кабинета и го пусна да влезе.

Воронцов прие Хаджи Мурат, изправен до ръба на масата. Старческото бяло лице на главнокомандувания не се усмихваше като вчера, а бе по-скоро строго и тържествено.

Когато влезе в голямата стая с огромна маса и големи прозорци със зелени щори, Хаджи Мурат притисна малките си загорели ръце на гърдите, там, дето се кръстосваше бялата черкезка, и бавно, ясно и почитателно, навел очи, каза на кумицко наречие, на което говореше добре:

— Отдавам се на високо покровителство на великия цар и на вашето. Обещавам да служа вярно, до последна капка кръв, на белия цар и се надявам, че ще бъда полезен във войната с Шамил — мой и ваш враг.

Като изслуша преводача, Воронцов погледна Хаджи Мурат и Хаджи Мурат погледна Воронцов.

Очите на тия двама души се срещнаха и си казаха едни на други много неща, неизразими с думи, и съвсем не това, което бе казал преводачът. Те направо, без думи, си изказаха взаимно цялата истина: очите на Воронцов казваха, че той не вярва ни дума от всичко, което бе казал Хаджи Мурат, знае, че той е враг на всичко руско и винаги ще бъде такъв и че сега се подчинява само защото е принуден. И Хаджи Мурат разбираше това и все пак уверяваше, че е предан. А очите на Хаджи Мурат казваха, че тоя старец би трябвало да мисли вече за смъртта, а не за война, но че макар и стар, той е хитър и човек трябва да е предпазлив с него. И Воронцов разбираше това и все пак каза на Хаджи Мурат онова, което смяташе необходимо за успеха на войната.

— Кажи му — рече Воронцов на преводача (на младите офицери той говореше на „ти“), — че нашият господар е толкова милостив, колкото и могъщ, и че по моя молба навярно ще му прости и ще го приеме на служба. Предаде ли? — попита той, като гледаше Хаджи Мурат. — А докато получа милостивото решение на моя повелител,

кажи му, че аз се наемам да го приема и да сторя всичко, та престоят при нас да му бъде приятен.

Хаджи Мурат още веднъж притисна ръце на гърдите си и заговори нещо оживено.

Той каза, както предаде преводачът, че и по-рано, през тридесет и девета година, когато е управлявал Авария, е служил вярно на русите и никога нямало да им измени, ако неговият враг Ахмет Хан, който искал да го погуби, не го наклеветил пред генерал Клюгенау.

— Зная, зная — рече Воронцов (макар че и да е знаел това, отдавна бе забравил всичко). — Зная — рече той, сядайки и сочейки на Хаджи Мурат дивана до стената. Но Хаджи Мурат не седна, а вдигна яките си рамене в знак, че не се решава да седне пред такъв важен човек.

— И Ахмет Хан, и Шамил — и двамата — са мои врагове — продължаваше той, обръщайки се към преводача. — Кажете на княза, Ахмет Хан умря, не можах да му отмъстя, но Шамил е още жив и аз няма да умра, докато не му отплатя — каза той, като свъси вежди и силно стисна челюсти.

— Да, да — спокойно каза Воронцов. — Но как иска да отплати на Шамил? — рече той на преводача. — И кажете му, че може да седне.

Хаджи Мурат пак отказа да седне и на предадения му въпрос отговори, че е дошъл при русите тъкмо за да им помогне да унищожат Шамил.

— Добре, добре — каза Воронцов. — Но какво именно иска да прави? Седни, седни...

Хаджи Мурат седна и каза, че ако го пратят на лезгинската граница и му дадат войска, той се наема да вдигне целия Дагестан и Шамил няма да може да се удържи.

— Това е добре. Това може — рече Воронцов. — Ще си помисля.

Преводачът предаде на Хаджи Мурат думите на Воронцов. Хаджи Мурат се замисли.

— Кажете на сардаря — рече той още, — че моето семейство е в ръцете на моя враг; а докато семейството ми е в планините, аз съм вързан и не мога да служа. Ако тръгна направо срещу него, той ще убие жена ми, ще убие майка ми, ще убие децата. Нека князът отърве семейството ми, нека го замени срещу пленници и тогаз или ще умра, или ще унищожа Шамил.

— Добре, добре — рече Воронцов. — Ще помислим за това. Сега нека отиде при началник-щаба и да му изложи подробно своето положение, намеренията и желанията си.

Така се свърши първата среща на Хаджи Мурат с Воронцов.

Същата вечер в новия, украсен в източен стил театър се даваше италианска опера. Воронцов беше в своята ложа, а в партера се появи биещата на очи фигура на куция Хаджи Мурат с чалма. Той беше с прикрепения към него адютант на Воронцов — Лорис-Меликов, и седна на първия ред. С източно, мюсюлманско достойнство, не само без израз на учудване, но с равнодушен вид, след като седя през първото действие, Хаджи Мурат стана, огледа спокойно зрителите и излезе, като привлече вниманието на всички.

Следният ден беше понеделник, когато обикновено у Воронцови имаше прием. В голямата, бляскаво осветена зала свиреше музика, скрита в зимната градина. Млади и не съвсем млади жени в рокли, които оголваха и шията, и ръцете, и почти — гърдите им, се въртяха в прегръдките на мъже в ярки мундири. Пред отрупания бюфет лакеи в червени фракове, дълги чорапи и пантофи наливаха шампанско и поднасяха бонбони на дамите. Жената на „сардаря“ също така полуразголена, макар да не беше вече млада, ходеше между гостите, усмихваше се приветливо и каза чрез преводача няколко любезни думи на Хаджи Мурат, който със същото равнодушие — както вчера в театъра — оглеждаше гостите. След домакинята при Хаджи Мурат идваха и други разголени жени и всичките, без да се срамуват, стояха пред него и усмихнати питаха все едно и също: харесва ли му се това, което вижда. Самият Воронцов, със златни еполети и акселбанти, с бял кръст на шия и с лента, дойде при него и го попита същото, уверен очевидно, както и всички други, които го питаха, че на Хаджи Мурат не може да не му се харесва всичко, което вижда. И Хаджи Мурат отговори на Воронцов това, което бе отговорил на всички: че у тях такива неща няма — без да казва хубаво ли е или лошо това, което го няма у тях.

Хаджи Мурат се опита да заговори и тук на бала с Воронцов за откупуването на семейството му, но Воронцов се престори, че не чува думите му и се отдалечи. А после Лорис-Меликов каза на Хаджи Мурат, че тук не е място да се говори по работа.

Като удари единадесет часът и Хаджи Мурат свери своя часовник, подарен му от Маря Василиевна, той попита Лорис-Меликов може ли да си отиде. Лорис-Меликов каза, че може, но че е по-добре да остане. Без да се съобразява с това, Хаджи Мурат не остана и си отиде в отреденото му жилище с предоставения на негово разположение файтон.

XI

На петия ден от пребиваването на Хаджи Мурат в Тифлис Лорис-Меликов, адютантът на наместника, дойде при него по нареждане на главнокомандувания.

— И главата ми, и ръцете ми с радост ще служат на сардаря — каза Хаджи Мурат с обичайното си дипломатическо изражение, навел глава и сложил ръце на гърди. — Заповядай — рече той, като гледаше ласкаво Лорис-Меликов в очите.

Лорис-Меликов седна в креслото до масата. Хаджи Мурат се отпусна срещу него на ниския миндер и като опря ръце на коленете си, наклони глава и внимателно заслуша какво му казва Лорис-Меликов. Лорис-Меликов, който свободно говореше татарски, каза, че макар князът да знае миналото на Хаджи Мурат, иска лично от него да научи цялата му история.

— Ти разкажи на мене — рече Лорис-Меликов, — а аз ще го запиша, ще го превода после на руски и князът ще го изпрати на царя.

Хаджи Мурат помълча (той не само че никога не прекъсваше събеседника си, но винаги дочакваше дали събеседникът няма да каже още нещо), после дигна глава, като тръсна калпака си назад, и се усмихна с оная особена детска усмивка, с която беше пленил вече Маря Василиевна.

— Това може — рече той, очевидно поласкан от мисълта, че историята му ще бъде прочетена от царя.

— Разправи ми (на татарски няма обръщение „вие“) всичко от началото, без да бързаш — каза Лорис-Меликов, като извади бележника си от джоба.

— Това може, само че има много, твърде много за разправяне. Много работи имаше — рече Хаджи Мурат.

— Ако не можеш в един ден, на следния ще го доразкажеш — рече Лорис-Меликов.

— Отначало ли да почна?

— Да, от самото начало: де си роден, де си живял.

Хаджи Мурат наведе глава и дълго седя така, сетне взе една пръчица, която беше до миндера, извади изпод кинжала си, чиято дръжка от слонова кост бе обкована със злато, остро като бръснач стоманено ножче и почна да дялка с него пръчицата, като в същото време разказваше.

— Пиши: родил съм се в Целмес, аул малък, колкото магарешка глава, както казват по нас, в планините — почна той. — Недалеч, на разстояние два изстрела, е Хунзах, дето живееха хановете. И нашето семейство беше близко с тях. Майка ми е кърмила по-големия хан Абунунцал Хан, което ме сближи с хановете. Те бяха трима: Абунунцал Хан, млечен брат на моя брат Осман, Умма Хан, мой побратим, и Булач Хан, най-малкият, тоя, когото Шамил хвърли в пропастта. Но за това после. Бях петнадесетгодишен, когато по аулите почнаха да ходят мюриди. Те удряха с дървени саби камъните и викаха: „Мюсюлмани, хазават^[1]!“

Всички чеченци се присъединиха към мюридите, почнаха и аварците да преминават към тях. Аз тогава живеях в двореца. Бях като брат на хановете: правех, каквото исках, и станах богат. Имах и коне, и оръжие, и пари имах. Живеех си за удоволствие и за нищо не мислех. И живях така, докато убиха Кази Молла и на негово място дойде Гамзат. Гамзат изпроводи пратеници до хановете да им кажат, че ако не приемат хазавата, той ще разсипе Хунзах. Трябваше да се помисли. Хановете се страхуваха от русите, страхуваха се да приемат хазавата и ханшата ме изпрати с втория си син Умма Хан в Тифлис да помолим главния руски началник за помощ срещу Гамзат. Главният началник беше Розен, барон. Той не прие нито мене, нито Умма Хан. Поръчал да ни кажат, че ще ни помогне, и не направи нищо. Само неговите офицери почнаха да дохождат при нас и да играят карти с Умма Хан. Пояха го с вино и го водеха в лоши места и той загуби на карти с тях всичко, каквото имаше. В снагата беше силен като бик и беше храбър като лъв, но по душа слаб като вода. Той щеше да проиграе на карти и последните си коне и оръжие, ако аз не бях го отвел. След Тифлис моите мисли се промениха и аз почнах да уговарям ханшата и младите ханове да приемат хазавата.

— Защо се промениха мислите ти? — попита Лорис-Меликов. — Не ти се харесаха русите ли?

Хаджи Мурат помълча.

— Не, не ми се харесаха — решително каза той и затвори очи. — А случи се и още една друга работа, та аз поисках да приема хазавата.

— Каква работа?

— Наблизо до Целмес ние с хана се сблъскахме с трима мюриди, двамата избягаха, третия убих с пистолета си. Когато отидох до него, за да взема оръжието му, той беше още жив. Погледна ме. „Ти — казва — ме уби. Мене ми е добре. А ти си мюсюлманин и си млад и силен, приеми хазавата. Бог заповядва.“

— Е, и ти прие ли?

— Не приех, а почнах да мисля — отвърна Хаджи Мурат и продължи да разказва: — Когато Гамзат настъпи към Хунзах, изпратихме при него старците и им поръчахме да кажат, че сме съгласни да приемем хазавата, само да ни прати някой учен човек да ни разтълкува как трябва да го спазваме. Гамзат заповядал да обръснат мустаците на старците, да пробият ноздрите им, да окачат на тях халки и ги изпратил назад. Старците казаха, че Гамзат е готов да ни изпрати шейх, който да ни научи на хазавата, но само ако ханшата му прати като заложник най-малкия си син. Ханшата повярва и изпрати Булач Хан при Гамзат. Гамзат приел добре Булач Хан и изпратил да повикат при него и по-големите братя. Той поръчал да ни кажат, че иска да служи на хановете, тъй както баща му служил на техния баща. Ханшата беше слаба жена, глупава и самоуверена, като всички жени, когато живеят по свой ум. Тя се уплаши да изпрати двамата си синове и изпрати само Умма Хан. Аз тръгнах с него. Приближихме на една верста, посрещнаха ни мюриди и пяха, и стреляха, и джигитуваха около нас. А когато стигнахме, Гамзат излезе от палатката си, дойде до стремето на Умма Хан и го посрещна като хан. Той каза: „Не съм сторил на вашия дом никакво зло и не искам да сторя. Недейте само ме убива и не ми пречете да отправям хората към хазавата. А аз ще ви служа с цялата си войска, както баща ми е служил на вашия баща. Пуснете ме да живея във вашия дом. Ще ви помагам със съвети, а вие правете каквото искате.“ Умма Хан не го биваше да говори. Не знаеше какво да каже и мълчеше. Тогава аз казах, че щом е така, нека Гамзат отиде в Хунзах. Ханшата и ханът ще го приемат с почит. Но не ми дадоха да доизрека и тук за първи път се сблъсках с Шамил. Той беше там край имама. „Не питат тебе, а хана“ — рече ми той. Аз млъкнах, а Гамзат изпроводи Умма Хан до палатката. След това Гамзат ме повика

и ми заповяда да отида заедно с негови пратеници в Хунзах. Аз тръгнах. Пратениците почнаха да увещават ханшата да пусне при Гамзат и най-големия хан. Аз съзрях измяната и казах на ханшата да не изпраща сина си. Но жената има в главата си толкова ум, колкото яйцето — косми. Ханшата повярва и нареди на сина си да иде. Абунунцал не искаше. Тогава тя рече: „Личи си, че се страхуваш.“ Тя като оса знаеше де да го ужили, та повече да го заболи. Абунунцал пламна, нищо повече не й каза и заповяда да оседлаят конете. Аз тръгнах с него. Гамзат ни посрещна още по-добре, отколкото бе посрещнал Умма Хан. Самият той дойде на разстояние два изстрела в подножието да ни посрещне. Подире му язدهа конници с байраци, пееха „Ляилляха илаллах“, стреляха и джигитуваха. Когато стигнахме до лагера, Гамзат въведе хана в палатката. А аз останах при конете. Бях под височината, когато в палатката на Гамзат почна да се стреля. Втурнах се към палатката. Умма Хан лежеше по очи в локва кръв, а Абунунцал се биеше с мюридите. Половината му лице бе отсечено и висеше. Той го придържаше с едната си ръка, а с другата посичаше с кинжал всички, които се доближаваха до него. Пред очите ми той посече брата на Гамзат и вече бе замахнал към другия, когато мюридите почнаха да стрелят в него и той падна.

Хаджи Мурат спря, загорялото му лице стана тъмночервено и очите му се наляха с кръв. — Обзе ме страх и избягах.

— Тъй ли? — рече Лорис-Меликов. — Аз мислех, че ти никога от нищо не си се страхувал.

— След станалото — никога; оттогава винаги съм си спомнял тоя срам и щом си го спомнях, вече от нищо не се страхувах.

[1] Хазават — реакционна „свещена война“ на мюсюлманите против народите с други вероизповедания, за да се разпространява ислямът. — Б.пр. ↑

XII

— А сега стига. Трябва да се помоля — рече Хаджи Мурат, извади от вътрешния джоб на черкезката си Воронцовия брегет, натисна внимателно пружинката, наклони глава и сдържайки детската си усмивка, се ослуша. Часовникът иззвъня дванадесет и четвърт.

— От кунака Воронцов пешкеш — рече той усмихнат. — Добър човек.

— Да, добър — каза Лорис-Меликов. — И часовникът е хубав. Та ти се помоли, а аз ще почакам.

— Якши, добре — рече Хаджи Мурат и влезе в спалнята си.

Като остана сам, Лорис-Меликов записа в бележника си най-важното от онова, което Хаджи Мурат му бе разправил, сетне запуши цигара и почна да се разхожда напред-назад из стаята. Той отиде до вратата срещу спалнята и чу оживени гласове на хора, които бързо говореха нещо на татарски. Досети се, че това са мюридите на Хаджи Мурат, отвори вратата и влезе при тях.

В стаята се долавяше оная особена, кисела миризма на кожа, която лъха от планинците. До прозореца, на пода, върху бурка бе седнал едноокият червенокос Гамзало в окъсан, омазнен бешмет и плетеше юзда. С хрипливия си глас той разпалено разправяше нещо, но щом влезе Лорис-Меликов, тутакси млъкна и без да му обръща внимание, продължи работата си. Насреща му се бе изправил веселият Хан Махома и разкрил белите си зъби, блеснал с черните си без ресници очи, повтаряше едно и също нещо. Красавецът Елдар, запретнал ръкави на силните си ръце, търкаше ремъчните колани на окаченото на гвоздей седло. Ханефи, главният работник и завеждащ домакинството, не беше в стаята. Приготвяше обета в кухнята.

— За какво се препирахте? — попита Лорис-Меликов Хан Махома, като се ръкува с него.

— Той постоянно хвали Шамил — рече Хан Махома, подавайки ръка на Лорис. — Казва, че Шамил е голям човек. И учен, и светец, и джигит.

— Защо го е напуснал, като го хвали?

— Напуснал го, а пък го хвали — рече Хан Махома със светнали очи и блеснали зъби.

— Е какво, смяташ, че е светец ли? — попита Лорис-Меликов.

— Ако не беше светец, народът нямаше да го слуша — бързо отвърна Гамзало.

— Не Шамил е светец, а Мансур — каза Хан Махома. — Той е бил истински светец. Когато бил имам, целият народ бил по-друг. Той ходел по аулите и народът отивал при него, целувал полите на черкезката му и се каял за греховете си, и се клел да не върши лоши неща. Старците разправят: тогава всички хора живели като светци — не пушили, не пиели, не пропускали молитва, прощавали си един друг обидите, дори и кръвта прощавали. Тогава парите и нещата, които намирали, връзвали на прътове и ги оставяли по пътищата. Тогава и бог дарявал сполука на хората във всичко, а не както сега — думаше Хан Махома.

— И сега в планините не пият и не пушат — рече Гамзало.

— Твоят Шамил е ламорой — каза Хан Махома, като смигна на Лорис-Меликов.

„Ламорой“ беше презрителен прякор на планинците.

— Ламорой е планинец. А в планините орлите живеят — отвърна Гамзало.

— Браво! Здравата ме чукна! — разсмя се Хан Махома, зарадван от сполучливия отговор на своя противник.

Като видя в ръката на Лорис-Меликов сребърната табакера, той поиска да запуши. А когато Лорис-Меликов каза, че им е забранено да пушат, той смигна с едно око, мръдна с глава към спалнята на Хаджи Мурат и рече, че скришом може. И веднага запуши, без да гълта, като несръчно свиваше червените си устни при изпускане на дима.

— Не е хубаво това — каза строго Гамзало и излезе от стаята. Хан Махома смигна към него и както си пушеше, заразпитва Лорис-Меликов къде най-сгодно може да си купи копринен бешмет и бял калпак.

— Как така, мигар имаш толкова много пари?

— Имам, ще стигнат — намигвайки, отговори Хан Махома.

— Ти го попитай отде има паря — каза Елдар, като извърна към Лорис хубавото си засмяно лице.

— Ами спечелих ги — заприказва бързо Хан Махома. И разказа как вчера, като се разхождал из Тифлис, попаднал на група хора, руски вестовои и арменци, които играели на ези-тура. Залогът бил голям: три жълтици и много сребро. Хан Махома веднага разбрал каква е играта и като раздрънкал в джоба си медните пари, влязъл в кръга и казал, че залага всичките си пари.

— Че как всичките? Нима ти имаше толкова — попита Лорис-Меликов.

— Имах всичко дванайсет копейки — рече ухилен Хан Махома.

— Е, ами ако беше загубил?

— А това за какво е?

И Хан Махома показва пистолета си.

— Какво, щеше да го дадеш ли?

— Защо ще го давам? Щях да избягам, а ако някой се опиташе да ме хване, щях да го убия. И толкова.

— И какво, спечели ли?

— Айа, прибрах всичко и си отидох.

Лорис-Меликов разбираше напълно Хан Махома и Елдар. Хан Махома беше веселяк, гуляйджия, който не знаеше къде да дене излишъка си от жизнена сила, винаги весел, лекомислен, играеше си със своя и с чуждия живот, поради тая игра с живота бе минал сега към русите и пак поради тая игра утре можеше да отиде обратно при Шамил. Елдар също бе съвсем разбираем: човек, напълно предан на своя мюршид, спокоен, силен и твърд. Не можеше да разбере Лорис-Меликов само червенокосия Гамзало. Лорис-Меликов виждаше, че тоя човек е не само предан на Шамил, но и изпитваше непреодолимо отвращение, презрение, гнусливост и омраза към всичко руско; и затова Лорис-Меликов не можеше да разбере защо е минал той към русите. На Лорис-Меликов мина през ума мисълта, споделяна и от някои началстващи лица, че присъединяването на Хаджи Мурат към русите и неговите приказки за враждата му с Шамил са измама, че той е дошъл при тях само за да огледа слабите места на русите и като избяга отново в планините, да насочи силите си нататък, дето русите бяха слаби. И Гамзало с цялото си същество потвърждаваше това предположение. „Ония и самият Хаджи Мурат — мислеше Лорис-Меликов — умеят да прикриват намеренията си, но тоя се издава със своята нескривана омраза.“

Лорис-Меликов се опита да заговори с него. Попита го скучно ли му е тука. Но Гамзало, без да прекъсва работата си, като го погледна с едното си око, хрипливо и рязко изръмжа:

— Не, не ми е скучно.

По същия начин отговаряше и на всички други въпроси.

Докато Лорис-Меликов беше в стаята на нукерите, дойде и четвъртият мюрид на Хаджи Мурат, аварецът Ханефи, с косматото лице и шия и рунтави, като че обрасли с козина, изпъкнали гърди. Това беше покорен, як работник, винаги погълнат от работата си, който, както и Елдар, се подчиняваше на своя господар, без да разсъждава.

Когато той влезе в стаята на нукерите, за да вземе ориз, Лорис-Меликов го спря и разпита откъде е и отдавна ли е при Хаджи Мурат.

— От пет години — отговори Ханефи на Лорис-Меликов. — Ние сме от един аул с него. Баща ми уби неговия чичо и те искаха да убият мене — рече той, като гледаше спокойно изпод склучените си вежди Лорис-Меликов в лицето. — Тогава го помолих да ме приеме за побратим.

— Какво значи: да те приеме за побратим?

— Два месеца не си бръснах главата, не си рязах ноктите и отидох при тях. Те ме пуснаха при Патимат, майка му. Патимат ми даде да бозая и аз станах негов побратим.

В съседната стая се чу гласът на Хаджи Мурат. Елдар веднага разбра, че господарят го вика и като изтри ръце, с големи крачки отиде в гостната.

— Вика те — рече той, връщайки се.

И като даде още една цигара на веселия Хан Махома, Лорис-Меликов отиде в гостната.

XIII

Когато Лорис-Меликов влезе в гостната, Хаджи Мурат го посрещна с весело лице.

— Е, какво, да продължавам ли? — рече той и седна на миндера.

— Да, разбира се — каза Лорис-Меликов. — Отбих се при твоите нукери и поприказвах с тях. Единият е весел момък — добави Лорис-Меликов.

— Да, Хан Махома е лекомислен — рече Хаджи Мурат.

— Хареса ми младият, хубавият.

— А, Елдар. Той е млад, но е твърд, железен.

Помълчаха.

— Да разказвам ли по-нататък?

— Да, да.

— Казах как убиха хановете. Та убиха ги и Гамзат влезе в Хунзах и отседна в ханския дворец — почна Хаджи Мурат. — Оставаше майката-ханша. Гамзат я повика да отиде при него. Тя почна да го укорява. Той смигна на своя мюрид Аселдер и той я удари изотзад и я уби.

— Защо пък е убил нея? — попита Лорис-Меликов.

— Че как иначе: щом си прекрачил с единия крак, ще прекрачиш и с другия. Трябваше да се свърши с целия род. Така и направиха. Шамил уби най-младия, хвърли го в пропастта. Цяла Авария се подчини на Гамзат, само ние с брат ми не искахме да се подчиним. Трябваше ми неговата кръв заради хановете. Ние се преструвахме, че сме се подчинили, а мислехме само как да му източим кръвта. Посъветвахме се с дядо си и решихме да издебнем, когато той излиза от двореца, и да го убием от засада. Някой ни подслушал, казал на Гамзат и той повикал дядо и му казал: „Слушай, ако е вярно, че внуците ти кроят нещо лошо против мене, ще увиснеш заедно с тях на бесилото. Аз върша божие дело и не бива да ми се пречи. Върви си и помни какво съм ти казал.“ Дядо дойде в къщи и ни каза. Тогава решихме да не чакаме, а да свършим тая работа през първия празничен

ден в джамията. Другарите ни се отказаха и ние останахме сами с брат ми. Взехме по два пистолета, наметнахме бурките и отидохме в джамията. Гамзат дойде с тридесет мюриди. Всички бяха с извадени саби. Редом с Гамзат вървеше Аселдер, неговият любим мюрид, същият, който бе отрязал главата на ханшата. Като ни видя, той извика да смъкнем бурките си и се приближи до мене. Кинжалът беше в ръката ми и аз го убих и се хвърлих към Гамзат. Но брат ми Осман вече стреля в него. Гамзат беше още жив и се хвърли с кинжал върху брат ми, но аз го довърших. Мюридите бяха тридесет човека, а ние — двоица. Те убиха брат ми Осман, а аз се откопчих, скочих през прозореца и избягах. Когато научи, че Гамзат е убит, целият народ се дигна и мюридите избягаха, а които не избягаха, бяха избити.

Хаджи Мурат спря и тежко въздъхна.

— Това беше хубаво — продължи той, — сетне всичко се провали. Шамил замести Гамзат. Той изпрати при мене свои хора да ми кажат да тръгна с тях срещу русите; ако съм откажел, заплашваше, че ще разсипе Хунзах и ще ме убие. Аз казах, че няма да отида при него и няма да го пусна да дойде при мене.

— Но защо не отиде при него? — попита Лорис-Меликов.

Хаджи Мурат се намръщи и не отговори веднага.

— Не можех. Върху Шамил тежеше кръвта и на брат ми Осман, и на Абунунцал Хан. Не отидох при него. Розен, генералът, ми даде офицерски чин и ми заповяда да стана началник на Авария. Всичко това беше хубаво, но Розен бе назначил за началник на Авария изпърво казикумихския хан Мохамед Мирза, а сетне — Ахмет Хан. Ахмет Хан ме намрази. Той беше искал за жена на сина си дъщерята на ханшата, Салтанет. Не му я дадох и той мислеше, че аз съм виновен за това. Намрази ме и изпрати нукерите си да ме убият, но аз се изплъзнах от тях. Тогава той ме наклевети пред генерал Клюгенау — казал му, че заповядвам на аварците да не дават дърва на войниците. Казал му още, че съм си сложил чалма, ей тая — рече Хаджи Мурат, като посочи чалмата около калпака си, — и че това означавало моето присъединяване към Шамил. Генералът не повярва и нареди да не ме закачат. Но когато генералът замина за Тифлис, Ахмет Хан постъпи на своя глава: залови ме с една рота войници, окова ме във вериги и ме върза за един топ. Държаха ме така шест денонощия. На седмото ме отвързаха и ме поведоха при Темир Хан Шура. Водеха ме четиридесет

войници със заредени пушки. Ръцете ми бяха вързани и беше заповядано да ме застрелят, ако се опитам да бягам. Аз знаех това. Когато приближавахме към Моксох, пътеката беше тясна, а вдясно — пропаст, дълбока стотина метра. Аз прекрачих вдясно от войника накрай пропастта. Войникът искаше да ме спре, но аз скочих в пропастта и повлякох със себе си и войника. Войникът се преби, а пък аз, на, останах жив. Ребра, глава, ръце, крака — всичко беше изпотрошено. Понечих да пълзя, но не можех. Замая ми се главата и съм заспал. Събудих се мокър от кръв. Видял ме един овчар. Извикал хора, занесли ме в аула. Ребрата, главата заздравяха, заздравя и кракът, само че стана по-къс.

И Хаджи Мурат изопна куция си крак.

— Служи ми, и добре ми служи — рече той. — Хората узнали, почнаха да дохождат при мене. Аз оздравях и се преместих в Целмес. Аварците пак почнаха да ме молят да ги управлявам — със спокойна, уверена гордост каза Хаджи Мурат. — И аз се съгласих.

Хаджи Мурат бързо стана, извади от дисагите една чанта, измъкна от нея две пожълтели писма и ги подаде на Лорис-Меликов. Писмата бяха от генерал Клюгенау. Лорис-Меликов ги прочете. В първото пишеше:

„Прапорщик Хаджи Мурат! Ти служеше при мене — аз бях доволен от тебе и те смятах за добър човек. Наскоро генерал-майор Ахмет Хан ми съобщи, че ти си изменник, че си сложил чалма, че имаш връзки с Шамил, че си подучил народа да не се подчинява на руското началство. Аз заповядах да те арестуват и да те докарат при мене, а ти си избягал; не знам, за по-добро или за по-лошо е станало това, защото не знам виновен ли си, или не. Сега слушай. Ако съвестта ти е чиста пред великия цар, ако не си виновен за нищо, яви се при мене. Не се страхувай от никого, аз съм твой закрилник. Ханът няма да ти стори нищо — той самият е мой подчинен — и ти няма от какво да се страхуваш.“

По-нататък Клюгенау пишеше, че винаги е удържал думата си и че е справедлив и пак увещаваще Хаджи Мурат да отиде при него.

Когато Лорис-Меликов свърши първото писмо, Хаджи Мурат извади второто, но преди да му го даде в ръцете, разказа на Лорис-Меликов какво е отговорил на първото:

— Писах му, че нося чалма не заради Шамил, а за спасение на душата си, че не искам и не мога да премина към Шамил, защото по негова вина са убити баща ми, братята и роднините ми, но че и при русите не мога да отида, защото ме опозориха. Когато бях вързан в Хунзах, един мръсник се на... върху ми. И аз не мога да тръгна с вас, докато тоя човек не бъде убит. А най-важното, страхувам се от измамника Ахмет Хан. Тогава генералът ми изпрати това писмо — каза Хаджи Мурат, като подаде на Лорис-Меликов друга пожълтяла хартийка.

„Ти отговори на писмото ми, благодаря — прочете Лорис-Меликов. — Ти пишеш, че не се страхуваш да се върнеш, но че безчестието, което ти е нанесъл един гяурин, ти пречи да сториш това; аз те уверявам, че руският закон е справедлив и ти с очите си ще видиш наказанието на онзи, който е посмял да те оскърби. Аз вече заповядах да се разследва това. Чуй ме, Хаджи Мурат. Аз имам право да съм недоволен от тебе, защото ти не вярваш на мене и на моята чест, но ти прощавам, защото зная недоверчивия характер на планинците. Ако съвестта ти е чиста, ако си сложил чалма само за спасение на душата си, ти си прав и смело можеш да гледаш в очите руското правителство и мене; а онзи, който те е опозорил, уверявам те, ще бъде наказан, *имотът ти ще бъде върнат* и ти ще видиш и разбереш какво значи руският закон. Толкова повече, че русите гледат по-иначе на всичко; в техните очи ти не си унижен за това, че някой си мръсник те е опозорил. Аз сам позволих на химринците да носят чалми и преценявам техните постъпки както трябва: следователно, повтарям, ти няма от какво да се страхуваш. Ела при мене заедно с човека, когото ти пращам сега; той ми е верен, не е роб на *твоите врагове*, а приятел на човек, който се ползува с особено внимание пред правителството.“

По-нататък Клюгенау пак уговаряше Хаджи Мурат да се присъедини към него.

— Аз не повярвах на това — каза Хаджи Мурат, когато Лорис-Меликов дочете писмото — и не отидох при Клюгенау. За мене най-важното беше да отмъстя на Ахмет Хан, а чрез русите не можех да го сторя. По същото време Ахмет Хан обкръжи Целмес и искаше да ме залови или убие. Аз имах много малко хора; не можех да го отблъсна. И ето че тъкмо в това време пристигна при мене пратеник от Шамил с

писмо. Той обещавахе да ми помогне да отблъсна Ахмет Хан и да го убия и ми даваше да управлявам цяла Авария. Дълго мислих и минах на страната на Шамил. И на, оттогава непрекъснато воювах с русите.

Тук Хаджи Мурат разказа всичките си бойни дела. Те бяха твърде много и Лорис-Меликов знаеше някои от тях. Всичките му походи и нападения бяха поразителни по необикновената бързина на преходите и по смелостта на нападенията, които винаги се увенчаваха с успехи.

— Между мене и Шамил никога не е имало приятелство — довърши разказа си Хаджи Мурат, — но той се страхуваше от мене и аз му бях необходим. Ала случи се, че ме попитаха кой трябва да бъде имам след Шамил. Аз казах, че имам ще бъде онзи, чиято сабя е остра. Казали това на Шамил и той поиска да се отърве от мене. Изпрати ме в Табасаран. Аз отидох, отвякох хиляда овни и триста коня. Но той каза, че съм сторил не това, което е трябвало, смени ме от наибството и заповяда да му изпратя всичките пари. Изпратих му хиляда жълтици. Той изпрати мюридите си и взе целия ми имот. Повика ме да отида при него; знаех, че иска да ме убие — и не отидох. Той изпрати хора да ме хванат. Аз ги отблъснах и преминах към Воронцов. Само семейството си не можах да взема. И майка ми, и жена ми, и син ми са в негова власт. Кажете на сардаря: докато семейството ми е там, аз нищо не мога да правя.

— Ще му кажа — рече Лорис-Меликов.

— Застъпи се, постарай се. Всичко мое е твое, само ми помогни пред княза. Аз съм вързан — и краят на въжето е в ръката на Шамил.

С тия думи Хаджи Мурат завърши разказа си пред Лорис-Меликов.

XIV

На двадесети декември Воронцов пишеше следното на военния министър Чернишев. Писмото беше на френски:

„Не Ви писах с последната поща, любезни княже, тъй като исках най-напред да реша какво ще правим с Хаджи Мурат и защото два-три дни не се чувствувах съвсем здрав. В последното си писмо Ви съобщавах за пристигането на Хаджи Мурат тука: той пристигна в Тифлис на осми; на следния ден се запознах с него и осем-девет дни говорихме и обмисляхме с какво може той да ни бъде полезен покъсно, а особено какво трябва да правим с него сега, тъй като е много загрижен за съдбата на семейството си и казва, с всичките белези на пълна откровеност, че докато семейството му е в ръцете на Шамил, той е парализиран и безсилен да ни послужи и да ни докаже благодарността си за добрия прием и за това, че сме му простили. Неизвестността, в която се намира, по отношение на скъпите за него лица предизвиква у него трескаво състояние и хората, които определих да живеят с него тук, ме уверяват, че той не спи нощем, почти нищо не яде, постоянно се моли и само иска разрешение да пояди с неколцина казаци — единствено възможното развлечение и движение за него, необходимо поради дългогодишния навик. Всеки ден той идва при мен, за да научи дали имам някакви известия за семейството му, и ме моли да събера от различните ни граници всички пленници, които държим, за да ги предложим на Шамил за размяна, при която той щял да прибави и малко пари. Имал хора, които щели да му дадат пари за това. Постоянно ми повтаря: «Спасете моето семейство и ми дайте след това възможност да Ви служа (според него най-добре би било на лезгинската граница) и ако след месец не Ви направя голяма услуга, накажете ме, както намерите за добре.»

Аз му отговорих, че всичко това ми се струва много справедливо и че у нас ще се намерят много хора, които не биха му вярвали, ако семейството му остане в планините, а не при нас като залог; че ще направя всичко възможно, за да събера от границите ни пленниците, и

че тъй като по нашите устави нямам право да му давам пари за откуп като прибавка към ония, които той сам ще намери, ще намеря може би други начини да му помогна. След това откровено му казах мнението си, че Шамил в никой случай няма да пусне семейството му, че може би направо ще му съобщи това, като му обещае пълно опрощаване и предишните длъжности, и ще го заплаши, че ако не се върне, ще погуби майка му, жена му и шестте му деца. Запитах го може ли откровено да ми каже какво би сторил, ако получи такова известие от Шамил. Хаджи Мурат вдигна очи и ръце към небето и ми каза, че всичко е в божите ръце, но че той никога няма да се предаде в ръцете на своя враг, защото е напълно уверен, че Шамил няма да му прости и че в такъв случай не би останал жив за дълго. Колкото до изстребването на семейството му, той не смятал, че Шамил ще постъпи тъй лекомислено: първо, за да не го направи още по-отчаян и по-опасен свой враг; и, второ, в Дагестан имало много хора, дори твърде влиятелни, които ще го убедят да не прави това. Накрая той ми повтори няколко пъти, че каквато и да бъде божията воля за бъдещето, него сега го занимава само мисълта за откупуване на семейството му; че ме моли в името божие да му помогна и да му позволя да се върне в околностите на Чечня, дето той с посредничеството и разрешението на нашите началници би могъл да влезе във връзка със своето семейство; да има постоянни известия за неговото истинско положение и за начините, по които би могъл да го освободи, че много лица и дори някои найби в тая област на неприятелската страна са повече или по-малко привързани към него; че сред цялото това население, покорено вече от русите или неутрално, лесно ще може с наша помощ да има връзки, твърде полезни за постигане на целта, която не му дава покой ни денем, ни нощем и изпълнението на която ще го успокои напълно и ще му даде възможност да действа в наша полза и да заслужи доверието ни. Той моли да го изпратим пак в Грозная^[1] с конвой от двадесет-тридесет храбри казаци, които биха му служили за защита от враговете, а на нас — като гаранция за истинността на изказаните от него намерения.

Вие ще разберете, любезни княже, че всичко това твърде ме озадачи, тъй като, каквото и да направя, върху мене лежи отговорност. Би било съвсем непредпазливо да му се доверява човек напълно; но ако бихме искали да му пресечем възможността за бягство — би

трябвало да го затворим; а това според мене би било несправедливо и неполитично. Подобна мярка, новината за която скоро би се пръснала по целия Дагестан, би ни навредила, много там, тъй като би пресякла желанието на ония (а те са мнозина), които са готови да се опълчат повече или по-малко открито срещу Шамил и които толкова се интересуват от нашето държане към най-храбрия и най-предприемчив помощник на имама, който се е видял принуден да се предаде в наши ръце. Щом се отнесем към Хаджи Мурат като към пленник, веднага целият благоприятен ефект от неговата измяна на Шамил би бил загубен за нас.

Затова мисля, че не можем да постъпя иначе, освен както постъпих, като чувствавам обаче, че мога да бъда обвинен в голяма грешка, ако на Хаджи Мурат му хрумне отново да си отиде. В службата и при такива заплетени работи е мъчно — за да не река невъзможно — да се върви само по прав път, без да рискуваш да сбъркаш и без да поемеш отговорност; но щом пътят ти се струва прав, трябва да вървиш по него — каквото и да стане.

Моля Ви, любезни княже, да представите това за разглеждане на негово величество господаря император и аз ще бъда щастлив, ако нашият августейши повелител благоволи да одобри моята постъпка. Всичко, което Ви писах по-горе, писах и на генералите Завадовски и Козловски поради непосредствените връзки на Козловски с Хаджи Мурат, когото предупредих, че без одобрението на последния не може да направи нищо и не може да ходи никъде. Казах му, че за нас ще е по-добре, ако излиза с наш конвой, защото иначе Шамил ще почне да разправя, че държим Хаджи Мурат затворен; но при това го накарах да ми обещае, че няма никога да отиде във Воздвиженско, тъй като моят син, на когото той се бе предал в началото и когото смята за свой кунак (приятел), не е началник на тая крепост и биха могли да станат недоразумения. Но Воздвиженско е твърде близо до многобройното враждебно нам население, а за връзките, които той иска да установи с пълномощниците си, Грозная е удобна във всяко отношение.

Освен двадесетте избрани казаци, които пак по негова молба няма да се отделят ни крачка от него, аз изпратих ротмистър Лорис-Меликов, достоен, отличен и много умен офицер, който говори татарски, познава добре Хаджи Мурат, който също така, изглежда, му се доверява напълно. През десетте дни, които Хаджи Мурат прекара

тук, той живя в една къща с подполковник княз Тарханов, началник на Шушинска околия, който е тук по служба; той е истински достоен човек и аз му вярвам напълно. Той също спечели доверието на Хаджи Мурат и само чрез него, тъй като той отлично говори татарски, ние разсъждавахме по най-деликатни и тайни въпроси.

Аз се съветвах с Тарханов за Хаджи Мурат и той напълно се съгласи с мене в това, че или трябваше да се постъпи тъй, както аз постъпих, или Хаджи Мурат да бъде хвърлен в тъмница и да бъде пазен с всички възможни строги мерки, защото, щом веднъж почнем да се отнасяме лошо с него, не ще е лесно да го пазим — или пък да го отдалечим съвсем от тоя край. Но последните две мерки не само биха унищожили цялата изгода, която имаме от скарването между Хаджи Мурат и Шамил, но неизбежно биха спрели всякакво разширение на негодуванието и възможността за разбунтуване на планинците против властта на Шамил. Княз Тарханов ми каза, че сам той вярва в искреността на Хаджи Мурат и че Хаджи Мурат не се съмнява, че Шамил никога не ще му прости и ще заповяда да го убият въпреки обещаната прошка. Едничкото нещо, което накара Тарханов да се замисли при отношенията му с Хаджи Мурат — това е привързаността му към религията и той не скрива, че чрез това Шамил би могъл да му въздействува. Но както вече казах по-горе, той никога не ще убеди Хаджи Мурат, че няма да го убие — било веднага или известно време след завръщането му.

Това е всичко, любезни княже, което исках да Ви кажа по тоя епизод от тукашните работи.“

[1] Грозная — укрепена база на руските войски в Кавказ, сега гр. Грозний. — Б.р. ↑

XV

Това донесение бе изпратено от Тифлис на 24 декември. А в навечерието на новата петдесет и втора година един фелдегер^[1], след като съсипа десетина коня и би до кръв десетина колари, го занесе на княз Чернишев, тогавашен военен министър.

И на 1 януари 1852 година Чернишев взе, заедно с други преписки за император Николай, и това донесение на Воронцов.

Чернишев не обичаше Воронцов — и поради всеобщото уважение, с което се ползуваше Воронцов, и поради огромното му богатство, и поради това, че Воронцов беше истински благородник, а Чернишев все пак — *parvenu*, а най-главно — поради особеното разположение на императора към Воронцов. И затова Чернишев използваше всеки случай да напакости колкото може на Воронцов. В предишния доклад по кавказките работи Чернишев бе успял да предизвика у Николай недоволство от Воронцов за това, че поради небрежността на началството неголям кавказки отряд беше почти изцяло унищожен от планинците. Сега имаше намерение да представи разпореждането на Воронцов за Хаджи Мурат в лоша светлина. Той искаше да внуши на царя, че Воронцов, който винаги и особено във вреда на русите проявява покровителство и дори снизхождение към местните жители, е постъпил неблагоприятно, като е оставил Хаджи Мурат в Кавказ, че Хаджи Мурат навярно е преминал към нас само за да огледа нашата отбрана и че заради това по-добре е да се изпрати Хаджи Мурат в центъра на Русия и да се използва едва след като семейството му бъде освободено и ще можем да се уверим в неговата преданост.

Ала планът на Чернишев не успя само защото сутринта на 1 януари Николай беше в особено лошо настроение и не би приел от когото и да било каквото и да е предложение само от чувството на противоречие; още по-малко той бе склонен да приеме предложението на Чернишев, когото само търпеше, като го смяташе засега незаменим, а понеже знаеше старанието му да погуби в процеса на декабристите

Захар Чернишев и опита му да заграби неговия имот, смяташе го за голям подлец. Тъй че благодарение лошото настроение на Николай Хаджи Мурат остана в Кавказ и съдбата му не се промени така, както би могла да се промени, ако Чернишев бе направил доклада си в друго време.

Беше девет и половина часът, когато в мъглата на двадесетградусовия студ дебелият брадат кочияш на Чернишев, с небесносин кадифен калпак с остри краища, седнал върху капрата на мъничка шейна, също като тая, с която се возеше Николай Павлович, спря до малкия вход на Зимния дворец и дружелюбно кимна на своя приятел, кочияша на княз Долгоруки, който, след като бе довел господаря си, вече отдавна чакаше пред дворцовия вход и подложил под ватирания си задник поводите, търкаше измръзналите си ръце.

Чернишев беше в шинел с пухкава сива боброва яка и с триъгълна шапка с пера от петел, сложена както бе прието. Като отметна завивката от меча кожа, той предпазливо измъкна от шейната измръзналите си без галоши нозе (гордееше се, че не носи галоши), придаде си бодър вид и подрънквайки с шпорите, тръгна по килима през почтително разтворената пред него врата от портиера. Като смъкна в преддверието и даде в ръцете на завтеклия се стар камерлакей шинела си, Чернишев приближи до огледалото и предпазливо сне шапката от накъдрената си перука. Той се огледа, приглади с привично движение на старческите си ръце косите на слепите очи и перчема, оправя кръста, акселбантите и големите, с вензели еполети и стъпвайки бавно с неподчиняващите се вече старчески нозе, почна да се качва по килима на полегатата стълба.

След като мина покрай изправените в парадна униформа до вратите камерлакеи, които раболепно му се кланяха, Чернишев влезе в приемната. Дежурният, новоназначен флигел-адютант, блеснал с новия си мундир с еполети, акселбанти и румено, още непохабено лице, с черни мустачки и сколуфи, причесани към очите, също както ги причесваше Николай Петрович, го посрещна почтително. Княз Василий Долгоруки, помощник на военния министър, със скучаещо изражение на тъпото лице, украсено със също такива бакембарди, мустаци и сколуфи, каквито носеше Николай, стана да посрещне Чернишев и се ръкува с него.

— L'empereur?^[2] — обърна се Чернишев към флигел-адютанта, сочейки въпросително с очи вратата на кабинета.

— Sa Majesté vient de rentrer^[3] — каза флигел-адютантът, очевидно слушайки с удоволствие собствения си глас, и като стъпваше така леко и плавно, че пълна чаша вода, сложена на главата му, не би се разляла, се приближи до беззвучно отварящата се врата, изразявайки с цялото си същество почит към мястото, в което влизаше, и изчезна зад вратата.

През това време Долгоруки бе разтворил папката си и проверяваше книгата, които бяха вътре.

А Чернишев се разхождаше намръщен, разкършваше нозе и си припомняше всичко, което трябваше да доложи на императора. Чернишев беше пред вратата на кабинета, когато тя пак се отвори и от нея излезе — още по-сияещ и по-почтителен — флигел-адютантът и покани с жест министъра и помощника му при царя.

След пожара Зимният дворец отдавна вече бе възстановен, но Николай все още живееше в него на горния етаж. Кабинетът, дето приемаше министрите и висшите началници на доклад, беше стая с твърде висок потон и с четири големи прозореца. Голям портрет на император Александър I беше окачен на главната стена. Между прозорците имаше две писалищни маси. Край стените бяха наредени няколко стола. Насред стаята — огромна писмена маса, пред нея креслото на Николай и столове за приеманите лица.

Николай, в черен сюртук без еполети, с полупагони седеше до масата, облегнал назад огромната си снага, плътно стегната с колан върху издутия корем, и с безжизнения си поглед гледаше ония, които влизаха. Дългото бяло лице с огромно полегатото чело, което изпъкваше над пригладените сколуфи, изкусно слети с перуката, която скриваше плешивата глава, днес беше особено студено и неподвижно. Очите му, винаги мътни, гледаха сега по-мътно от обикновено, стиснатите устни изпод засуканите нагоре мустаци и подпрените от високата яка затлъстели, прясно обръснати бузи с оставени като равни суджучета бакембарди и натиснатата към яката брада придаваха на лицето му израз на недоволство и дори на гняв. Причина за това настроение беше умората. А причина за умората бе, че миналата вечер той беше на маскараден бал и както обикновено, разхождайки се със своята кавалергардска каска с орел отгоре, посред публиката, която се

тълпеше наоколо му и се отстраняваше плахо пред неговата огромна и самоуверена фигура, той пак бе срещнал оная маска, която на миналия маскарад, след като възбуди с белотата, с прекрасната си снага и с нежния си глас неговата старческа чувственост, се бе скрила от него, като му бе обещала, че ще го срещне на следния маскараден бал. През вчерашния маскарад тя дойде при него и той вече не я пусна. Поведе я към ложата, отредена специално да бъде готова за тая цел, дето той можеше да остане насаме с дамата си. Като стигна мълчаливо до ложата, Николай се озърна, търсейки с очи капелдинера, но го нямаше. Николай се намръщи и сам блъсна вратата на ложата, като пропусна пред себе си своята дама.

— Il y a quelqu'un^[4] — рече маската, като се спря.

Ложата наистина беше заета. На кадифения малък диван седяха близо един до друг улански офицер и младичка, хубавка русокъдра жена с домино, със свалена маска. Като видя изправената в цял ръст гневна фигура на Николай, русата жена бързо се закри с маската, а уланският офицер, вкаменен от ужас, без да стане от дивана, гледаше Николай с втренчени очи.

Колкото и да бе свикнал с ужаса, който всяваше в хората, тоя ужас винаги му биваше приятен и понякога той обичаше да слисва хората, поразени от ужас, чрез контраста на любезните думи, с които се обръщаше към тях. Тъй постъпи и сега.

— Хайде, драги, ти си по-млад от мене — рече той на смразения от ужас офицер, — можеш да ми отстъпиш мястото.

Офицерът скочи и ту блед, ту червен, прегънат излезе мълком след маската и Николай остана сам с дамата си.

Маската се оказа хубавичка двадесетгодишна невинна девойка, дъщеря на една гувернантка шведка. Девойката разказа на Николай, че още от детинство се била влюбила в него по портретите му, боготворяла го и решила на всяка цена да обърне вниманието му върху себе си. И ето че успяла и както казваше, нищо повече не й трябвало. Девойката бе заведена на мястото, отредено за обичайните срещи на Николай с жени, и той прекара с нея повече от час.

Когато през нощта се върна в стаята си и легна на тясното твърдо легло, с което се гордееше, и се покри с плаща си — който той смяташе (и така казваше) толкова знаменит, колкото и шапката на Наполеон, — дълго не можа да заспи. Спомняше си ту изплашения и

възторжен израз върху бледото лице на това момиче, ту мощните пълни рамене на своята постоянна любовница Нелидова и сравняваше едната с другата. Че разпътството на женен човек не е хубаво — не му и минаваше през ум и той много би се учудил, ако някой би го осъдил за това. Ала макар да бе уверен, че е постъпил както трябва, усещаше в себе си някаква неприятна утайка и за да потъпче това чувство, почна да мисли за онова, което винаги го успокояваше: какъв велик човек е той.

Макар че бе заспал късно, той стана както винаги в осем часа, направи обикновения си тоалет, натърка с лед едрото си охранено тяло, помоли се богу, като прочете обикновените, произнасяни още от детинство молитви „Богородице“, „Верую“, „Отче наш“, без да придава на произнасяните думи никакво значение, и през малкия вход излезе на крайбрежната улица, облечен в шинел и с фуражка.

На крайбрежната улица той срещна такъв като него, огромен на ръст ученик от юридическото училище, с мундир и шапка. Като видя мундира на учебното заведение, което не обичаше заради свободомислието му, Николай Павлович се намръщи, но високият ръст и изпъчената стойка при отдаване на чест с подчертано издаден лакът на ученика смекчиха недоволството му.

— Как се казваш? — попита тон.

— Полосатов, ваше императорско величество.

— Юнак!

Ученикът стоеше така с ръка до шапката. Николай се спря.

— Искаш ли да постъпиш на военна служба?

— Съвсем не, ваше императорско величество!

— Дръвник! — И Николай се обърна, продължи да върви и почна гласно да произнася първите думи, които му хрумваха. „Копервайн, Копервайн“ — повтори няколко пъти той името на вчерашното момиче. „Отвратително, отвратително.“ Той не мислеше за това, което казваше, но заглушаваше чувството си с вниманието към това, което казваше. „Да, какво би била Русия без мене — каза си той, като усети пак, че неприятното чувство приближава. — Да, какво би била без мене не само Русия, но и Европа.“ И си спомни за шурей си, пруския крал, за неговата слабост и глупост и поклати глава.

Когато се върна, при стълбището видя каретата на Елена Павловна, с облечения в червено лакей, която спираше пред

Салтиковския вход. За него Елена Павловна беше олицетворение на ония празни хора, които разсъждават не само за наука и поезия, но и за управлението на хората, въобразявайки си, че те могат да се управляват сами по-добре, отколкото той, Николай, ги управляваше. Той знаеше, че колкото и да тъпче тия хора, те пак изплуваха и изплуваха отгоре. И си спомни за своя умрял наскоро брат Михаил Павлович. И го обзе раздражително и тъжно чувство. Той се намръщи мрачно и пак зашепна първите думи, които му хрумнаха. Едва когато влезе в двореца, спря да шепне. Като влезе в стаите си, приглади пред огледалото бакембардите и косите над слепите си очи и перуката на темето, той позасука мустаци и отиде направо в кабинета, дето приемаше докладите.

Най-напред прие Чернишев. Чернишев веднага — по лицето и най-вече по очите на Николай — разбра, че днес той е в особено лошо настроение и знаейки за вчерашното му похождение, разбра отде идва това. Като поздрави студено Чернишев и го покани да седне, Николай втренчи в него безжизнените си очи.

Първата преписка в доклада на Чернишев беше преписката за разкритата кражба на интендантски чиновници; сетне идваше преписката за преместване войски на пруската граница; сетне — определяне награди за Нова година на някои пропуснати в първия списък лица, сетне донесението на Воронцов за присъединяването на Хаджи Мурат и най-сетне неприятната преписка за студента от медицинската академия, който се бе опитал да убие един професор.

Стиснал мълком устни, Николай гладеше листовете хартия с големите си бели ръце, с по един златен пръстен на безименния пръст, и слушаше доклада по кражбата, като не откъсваше очи от челото и перчема на Чернишев.

Николай беше убеден, че всички крадат. Той знаеше, че ще трябва да накаже интендантските чиновници, и реши да ги изпрати всичките войници, но знаеше също така, че това няма да попречи на ония, които ще заместят уволнените, да вършат същото. Характерното за чиновниците беше това — да крадат, а неговата длъжност — да ги наказва, и колкото и да му беше омръзнало това, добросъвестно го изпълняваше.

— Изглежда, че у нас в Русия има само един честен човек — рече той.

Чернишев веднага разбра, че тоя единствен честен човек в Русия беше самият Николай, и се усмихна одобрително.

— Изглежда, че е така, ваше величество — отговори той.

— Остави я, аз ще сложа резолюция — рече Николай, взе преписката и я премести отляво на масата.

След това Чернишев започна да докладва за наградите и за разместването на войските. Николай прегледа списъка, зачерта някои имена и сетне кратко и решително разпореди да се придвижат две дивизии към пруската граница.

Николай никак не можеше да прости на пруския крал дадената от него след четиридесет и осма година конституция и затова, като изказваше на шурей си най-приятелски чувства в писма и устно, смяташе за потребно да има за всеки случай войски на пруската граница. Тия войски можеха да потрябват и в случай на разбунтуване на народа в Прусия (Николай виждаше навред готовност за бунт), за да ги изпрати да защитават престола на шурей му, както бе пратил войски в защита на Австрия против унгарците. Тия войски трябваше да бъдат на границата още и за да придадат по-голяма тежест и значение на съветите, които даваше на пруския крал.

„Да, какво би станало сега с Русия, ако не бях аз“ — пак помисли той.

— Е, какво има още? — запита Николай.

— Фелдегер от Кавказ — каза Чернишев и почна да докладва онова, което пишеше Воронцов за преминаването на Хаджи Мурат.

— Виж ти — рече Николай. — Добро начало.

— Очевидно съставеният от ваше величество план почва да дава своите плодове — каза Чернишев.

Тая похвала на неговите стратегически способности беше особено приятна на Николай, защото, макар да се гордееше със своите стратегически способности, дълбоко в душата си той съзнаваше, че няма такива. И сега искаше да чува по-подробни похвали за себе си. — А ти как мислиш? — попита той.

— Мисля, че ако по-отдавна беше следван планът на ваше величество — да се придвижваме постепенно, макар и бавно, напред, като изсичаме горите и унищожаваме запасите, Кавказ отдавна щеше да е завладян. Преминаването на Хаджи Мурат към нас отдавам само на това. Той е разбрал, че вече не може да удържат.

— Вярно — каза Николай.

Макар че планът за бавно придвижване в неприятелската област чрез изсичане на горите и унищожаване на продоволствието беше план на Ермолов и на Веляминов^[5], съвсем противоположен на Николаевия план, според който трябваше из един път да се завладее резиденцията на Шамил и да се разори това разбойническо гнездо, по който план беше предприета в 1845 година Даргинската експедиция, струвала толкова човешки живота, Николай приписваше и плана за бавното движение, за изсичане на горите и за унищожаване на продоволствието пак на себе си. На пръв поглед, за да се вярва, че планът за бавното движение, изсичане на горите и унищожаване на продоволствието е бил негов план, би трябвало да се скрива, че той именно е настоявал за съвсем противното военно предприятие от четиридесет и пета година. Но той не криеше това и се гордееше и с оня план на своята експедиция от четиридесет и пета година, и с плана за бавното движение напред, макар че тия два плана явно си противоречеха един на друг. Постоянното, явно противоречащо на очевидните неща ласкателство на окръжаващите го хора го докара дотам, че той вече не виждаше своите противоречия, не съобразяваше вече постъпките и думите си с действителността, с логиката или дори с простия здрав смисъл, а беше напълно уверен, че всичките му разпоредби, колкото и да са безсмислени, несправедливи и несъгласувани помежду си, ставаха и смислени, и справедливи, и съгласувани само защото той ги даваше.

Такова беше и решението му за студента от медико-хирургическата академия, за когото почна да му докладва Чернишев след кавказкия доклад.

Работата се състоеше в това, че момъкът, който на два пъти не можал да издържи изпита си, държал го трети път и когато професорът, който го изпитвал, пак не го пуснал, болезнено нервният студент, като сметнал това за несправедливо, грабнал от масата едно джобно ножче и в припадък на самозабрава се хвърлил върху професора и му нанесъл няколко незначителни рани.

— Как се казва? — попита Николай.

— Бжезовски.

— Поляк ли е?

— От полски произход и католик — отговори Чернишев.

Николай се намръщи.

Той беше сторил много злини на поляците. За да се обяснят тези злини, трябваше да е уверен, че всички поляци са негодници. И Николай ги смяташе за такива и ги мразеше наспроти злото, което им бе сторил.

— Почакай малко — рече той, затвори очи и наведе глава.

Чернишев знаеше, тъй като неведнаж бе чувал това от Николай, че когато трябваше да реши някой важен въпрос, бе му необходимо да се съсредоточи само за няколко мига и че тогава му идваше вдъхновение и най-вярното решение се вземаше само, като че някакъв вътрешен глас му казваше какво трябва да прави. Сега той мислеше как по-пълно да задоволи чувството на злоба към поляците, което историята на тоя студент възроди у него, и вътрешният глас му подсказа следното решение. Той взе доклада и с едрият си почерк написа върху полето му:

„Заслужава смъртно наказание. Но, слава богу, у нас няма смъртно наказание. И няма аз да го въвеждам. Да бъде прекаран 12 пъти през хиляда души. Николай“ — подписа се със своята неестествена, огромна извивка под подписа.

Николай знаеше, че дванадесет хиляди шпицрутена^[6] бяха не само сигурна, мъчителна смърт, но и излишна жестокост, тъй като стигаха само пет хиляди удара, за да бъде убит най-як човек. Но му бе приятно да бъде неумолимо жесток и приятно му бе да мисли, че у нас няма смъртно наказание.

Като написа резолюцията си за студента, той я побутна към Чернишев.

— Ето — рече той. — Прочети.

Чернишев прочете и в знак на почтително учудване пред мъдростта на решението наведе глава.

— И да се изведат на плаца всички студенти, за да присъствуват на наказанието — добави Николай.

„Ще бъде от полза за тях. Аз ще изтръгна тоя революционен дух, ще го изкореня“ — помисли си той.

— Слушам — каза Чернишев и след като помълча малко и поправи перчема си, отново се върна към кавказкия доклад.

— А какво ще заповядате да пиша на Михаил Семьонович?

— Да се придържа твърдо към моята система на разрушаване жилищата, унищожаване на продоволствието в Чечня и да ги безпокои с нападения — рече Николай.

— Какво ще заповядате за Хаджи Мурат? — попита Чернишев.

— Ами нали Воронцов пише, че иска да го използва в Кавказ.

— Дали това не е рисковано? — каза Чернишев, като избягваше погледа на Николай. — Страхувам се, че Михаил Семьонович е прекалено доверчив.

— А ти какво мислиш? — рязко му отвърна с въпрос Николай, доловил намерението на Чернишев да представи в лоша светлина разпоредбите на Воронцов.

— Мисля, че би било по-безопасно да го изпрати в Русия.

— Ти мислиш — подигравателно каза Николай. — А аз не мисля и съм съгласен с Воронцов. Така ще му пишеш.

— Слушам — рече Чернишев, стана и почна да се покланя за сбогуване.

Поклони се и Долгоруки, който през всичкото време на доклада бе казал, запитан от Николай, само няколко думи по преместването на войските.

След Чернишев бе приет дошлият да се сбогува генерал-губернатор на Западния край, Бибииков.

Той одобри взетите от Бибииков мерки против разбунтуваните селяни, които не искаха да станат православни, и заповяда всички, които не се подчиняват, да бъдат съдени от военен съд. Това значеше да ги осъжда на прекарване през строй. Освен това той заповяда още редакторът на вестника, който бе напечатал сведения за зачисляването на няколко хиляди души държавни селяни за уделни, да се изпрати войник.

— Правя така, защото го смятам за необходимо — каза той. — И не позволявам да се разсъждава повече.

Бибииков разбираше цялата жестокост на разпоредбата за униатите^[7] и цялата несправедливост на превръщането на държавните, тоест на единствените в онова време свободни хора в уделни, сиреч в крепостни на царското семейство. Но не можеше да възразява. Да не се съгласеше с разпореждането на Николай, значеше да се лиши от цялото онова блестящо положение, което бе придобивал четиридесет години и от което се ползуваше. И затова покорно наведе черната си,

почнала да побелява глава в знак на покорност и готовност да изпълни жестоката, безумна и нечестна височайша воля.

Като освободи Бибииков, Николай, със съзнанието за добре изпълнен дълг, се протегна, погледна часовника и отиде да се приготвя за излизане. Той облече мундир с еполети, с ордените и лентата и влезе в приемните зали, дето повече от сто души мъже в мундири и жени в деколтирани официални рокли, всички наредени по определените места, с трепет очакваха неговата поява.

С безжизнен поглед, с изпъчени гърди и пристегнат, но излязъл отгоре и отдолу поради прекаленото пристягане корем той влезе при очакващите го и чувствувайки, че всички погледи с трепетно раболепие са насочени към него, прие още по-тържествен вид. Срећна познати лица, припомняше си тоя-оня, спираше и им казваше по няколко думи ту на руски, ту на френски и като ги пронизваше със своя студен, безжизнен поглед, слушаше какво му говореха.

След като прие поздравленията, Николай влезе в църквата.

Бог, чрез слугите си, също както и миряните, поздравяваше и възхваляваше Николай и той приемаше тия поздрави и възхвали като нещо, което му се полагаше, макар и да го отегчаваше. Всичко това трябваше да бъде така, защото от него зависеше благоденствието и щастиято на целия свят, и макар че се уморяваше, той все пак не отказваше на света своето съдействие. Когато в края на литургията великолепият, с бухнали коси дякон произнесе „многая лета“ и певците с прекрасни гласове подхванаха дружно тия думи, Николай се озърна и видя изправената до прозореца Нелидова с нейните разкошни рамене и като я сравни със снощното момиче, преценката бе в нейна полза.

След службата той отиде при императрицата и прекара няколко минути в семеен кръг, като се шегуваше с децата и с жена си. След това през Ермитажа се отби при министъра на двора Волконски и между другото му поръча да дава от специалните негови суми годишна пенсия на майката на вчерашното момиче. И оттам тръгна за обикновената си разходка.

Тоя ден обедът беше в Помпейската зала; освен по-малките му синове Николай и Михаил бяха поканени: барон Ливен, граф Ржевуски, Долгоруки, пруският посланик и флигел-адютантът на пруския крал.

Докато чакаха влизането на императрицата и императора, между пруския посланик и граф Ливен почна интересен разговор по повод последните тревожни известия, получени от Полша.

— La Pologne et le Caucase, ce sont les deux cautères de la Russie — каза Ливен. — Il nous faut cent mille hommes à peu près dans chacun de ces deux pays.^[8]

Посланикът престорено се учуди, че това е така.

— Vous dites la Pologne^[9] — рече той.

— Oh, oui, c'était un coup de maître de Maeternich de nous en avoir laissé d'ambarras...^[10]

В този миг влезе императрицата със своята трепереща глава и замръзнала усмивка и след нея Николай.

На трапезата Николай разказа за присъединяването на Хаджи Мурат и че сега кавказката война навярно скоро ще свърши поради неговото разпореждане да се изтикват планинците с изсичане на горите и със системата на укрепления.

Посланикът размени бърз поглед с пруския флигел-адютант, с когото тая заран беше говорил за злощастната слабост на Николай да се смята велик стратег, и похвали много този план, който още веднъж доказваше великите стратегически способности на Николай.

След обяда Николай отиде на балет, дето маршируваха стотици разголени жени. Една от тях особено му хареса и като повика балетмайстора, Николай му благодари и заповяда да му се подари пръстен с брилянти.

На следния ден, при доклада на Чернишев, Николай още веднъж потвърди разпореждането си до Воронцов в смисъл, че сега, когато Хаджи Мурат е преминал към нас, Чечня трябва усилено да бъде безпокоена и да се притиска с линия от военни кордони.

Чернишев написа на Воронцов писмо в този смисъл и друг фелдегер, като съсипваше коне и разбиваше лицата на коларите, запрепуска към Тифлис.

[1] Фелдегер — придворен куриер. — Б.пр. ↑

[2] Императорът? (фр.) ↑

[3] Негово величество току-що се върна (фр.). ↑

[4] Тук има някой (фр.). ↑

[5] *Алексей Петрович Ермолов* (1772 — 1861) — главнокомандуващ войските в Кавказ от 1817 г.; *Алексей Александрович Веляминов* (1775 — 1838) — генерал от кавказката армия, сподвижник на Ермолов. — Б.пр. ↑

[6] Шпицрутени — пръчки за биене на войници. Някогашно военно наказание. — Б.пр. ↑

[7] Униати — принадлежащи към обединена католическа православна черква, които правителството насилствено е обръщало в православни. — Б.пр. ↑

[8] Полша и Кавказ — това са две незаздравяващи рани на Русия. Трябват ни горе-долу по 100 000 души във всяка от тия страни (фр.). ↑

[9] Казвате Полша (фр.). ↑

[10] О, да, това бе един умел ход на Метерних да ни създаде затруднения (фр.). ↑

XVI

В изпълнение на това нареждане на Николай Павлович още веднага, през януари 1852 година, бе предприето нападение в Чечня.

Отредът, определен за нападението, се състоеше от четири батальона пехота, двеста казаци и осем оръдия. Колоната се движеше по пътя. От двете страни на колоната вървяха в непрекъсната верига, като се спускаха и изкачваха по доловете, егери с високи ботуши, полушубки и калпаци, с пушки на рамо и патрондаши на ремък. Както винаги отредът, движейки се в неприятелската земя, пазеше възможно най-голяма тишина. Само навремени в канавките издрънчаваха стръсканите оръдия или някой артилерийски кон, който не разбираше заповедта за тишина, изпръхтяваше или цвилеше, или ядосан началник с хрипкав, сдържан глас подвикваше на подчинените си или че веригата се е много проточила, или пък че се движи съвсем близо или далеч от колоната. Само веднъж тишината се наруши от това, че из една трънлива шубрака, между веригата и колоната, изскочи коза с бяло коремче и бял задник и със сив гръб и един също такъв козел с малки, извити назад рогчета. Красивите подплашени животни се втурнаха с големи скокове, като сгъваха предните си нозе, толкова близо срещу колоната, че някои войници с вик и смехове хукнаха след тях, като искаха да ги прободат с щиковете си, но козите се върнаха обратно, прескочиха през веригата и преследвани от няколко конника и от ротните кучета, отлетяха като птици в планината.

Беше още зима, но слънцето бе почнало да се издига по-високо и на пладне, когато тръгналият рано сутринта отред беше вече изминал десетина версти, така припичаше, че стана горещо и лъчите му бяха толкова силни, че не можеше да се гледа стоманата на щиковете и отраженията, които пламваха неочаквано като малки слънца по медта на оръдията.

Отзад остана току-що прегазената от отреда бърза, бистра рекичка, напред — обработени нивя и ливади с недълбоки долчинки, още по-напред — тайнствени черни планини, покрити с гори, отвъд

черните планини — пак издадени скали и на високия кръгозор — вечно прелестните, вечно менливите, играещи със светлината си като елмази снежни върхове.

Пред пета рота вървеше в черен сюртук, с калпак и със сабя през рамо отскоро преведеният от гвардията висок, красив офицер Бутлер, който изпитваше бодро чувство на радост от живота и в същото време — на опасност от смъртта и желание да действа, и съзнание за приобщеност към огромното, управлявано от една воля цяло. Днес Бутлер втори път тръгваше на сражение и му беше радостно, че след малко ще почнат да стрелят по него и че той не само няма да наведе глава под летящия снаряд или не ще обърне внимание на свистенето на куршумите, но, както вече му се бе случвало, ще дигне още по-високо глава и с усмивка в очи ще изгледа другарите си и войниците и с най-равнодушен глас ще заговори за нещо странично.

Отредът свърна от хубавия път и зави по друг, неутъпкан, през обрани царевични ниви, и вече се приближаваше до гората, когато изневиделица със зловещо свистене профуча гюлле и падна сред обоза, в царевичната нива край пътя, като изрови там пръстта.

— Почва — весело усмихнат, рече Бутлер на другаря си, който вървеше с него.

И наистина подир гюллето иззад гората се показва гъста тълпа чеченски конници с байраци. Сред групата личеше голям зелен байрак и старият ротен фелдфебел, който беше много далекоглед, съобщи на късогледия Бутлер, че това трябва да е самият Шамил. Групата се спусна в подножието и се появи на билото на най-близкия вдясно дол и почна да слиза надолу. Дребничкият генерал в топъл черен сюртук и калпак с голям бял курпей^[1] дойде на своя раванлия кон при ротата на Бутлер и му заповяда да тръгне вдясно срещу спускащата се конница. Бутлер бързо поведе ротата в указаната посока, но не бе успял да слезе в дола, когато чу отзаде си, един след друг, два оръдейни изстрела. Озърна се: два облака сивосинкав дим се бяха издигнали над двете оръдия и се проточиха над дола. Групата, която очевидно не бе очаквала артилерия, се върна. Ротата на Бутлер почна да стреля след планинците и цялата долина се покри с барутен дим. Само над долината се виждаха планинците, които бързо отстъпваха, отбранявайки се със стрелба срещу преследващите ги казаци. Отредът тръгна след планинците и върху склона на втория дол се показва аул.

С ротата си, бегом след казаците, Бутлер влезе в аула. От жителите не бе останал никой. На войниците бе заповядано да подпалят житото, сеното и самите сакли. Из целия аул се разстла лют дим и сред тоя дим щъкаха войници, като измъкваха от саклите каквото им падне, най-вече ловяха и стреляха кокошките, които планинците не бяха успели да откарат. Офицерите седнаха по-далеч от дима, закусиха и пийнаха. Фелдфебелът им донесе на дъска няколко пити мед. Чеченците не се чуваха. Малко след пладне бе заповядано да се оттеглят. Зад аула ротата се строи в колона и Бутлер трябваше да бъде в ариергарда. Щом тръгнаха, чеченците се появиха и като следваха отряда, го изпровождаха с изстрели.

Когато отредът излезе на открито, планинците бяха изостанали. От хората на Бутлер никой не бе ранен и той се връщаше в най-весело и бодро настроение.

След като прегази обратно рекичката, която бяха минали сутринта, отредът се разточи из царевичните нивя и ливадите, а песнопойците от ротите излязоха напред и се понесоха песни. Нямаше вятър, въздухът беше свеж, чист и тъй ведър, че снежните върхове на разстояние около стотина версти изглеждаха съвсем наблизко и когато певците млъкваха, чуваше се отмереният тропот на нозе и подрънкването на оръдия като фон, върху който почваше и спираше песента. Песента, която пееха в пета рота на Бутлер, беше съчинена от един юнкер за слава на полка и се пееше по танцов мотив с припева: „Не такъв е, не такъв е егерът, егерът!“

Бутлер яздеше редом с прекия си началник, майор Петров, с когото живееше заедно, и не можеше да се нарадва на решението си да напусне гвардията и да дойде в Кавказ. Главната причина за прехвърлянето му от гвардията беше, че бе загубил на карти в Петербург така, че не бе му останало вече нищо. Страхуваше се, че ако остане в гвардията, не би могъл да удържи да не играе, а вече нямаше какво да губи. Сега всичко това бе вече свършено. Имаше друг живот, и то толкова хубав, юнашки. Бе забравил вече и разорението си, и неизплатените си дългове. И Кавказ, войната, войниците, офицерите, пияният и добродушен храбрец майор Петров — всичко това му изглеждаше тъй хубаво, че понякога не му се вярваше, че не е в Петербург, че в задимените от тютюн стаи не прегъва ъглите на карти и не играе срещу банката, мразейки банкодържача, и че не усеща

болка, която стяга главата му, а е тук — в тоя чудесен край, сред храбрите кавказци.

„Не такъв е, не такъв е егерът, егерът!“ — пееха неговите песнопойци. Конят му весело стъпваше под тая музика. Ротното сиво рошаво куче Трезорка, навирило опашка, тичаше като началник с угрижен вид пред ротата на Бутлер. Бодро, спокойно и весело беше на душата му. Той виждаше войната само в това, че се излага на опасност, на възможна смърт и по тоя начин заслужава и награди, и уважение от тукашните другари и от руските си приятели. Другата страна на войната — смъртта, раните на войниците, на офицерите и планинците, — колкото и странно да изглежда, не изпъкваше във въображението му. Той дори несъзнателно, за да запази своята поетична представа за войната, никога не гледаше убитите и ранените. Тъй беше и сега. Имахме трима убити и дванадесет ранени. Той мина покрай един труп, проснат на гръб, и само с едното си око видя някак странното положение на възъчната ръка и тъмночервеното петно на главата и извърна поглед. Представяше си планинците само като конни джигити, от които трябваше да се брани.

— Та така, драги — думаше в паузите на песента майорът. — Не е като у вас, в Питер: равнение надясно, равнение наляво. Ето, поработихме и сега — в къщи. Марушка сега ще ни сложи баница, хубава чорба от зеле. Живот! Нали? Хайде, „Като сипне зора“ — изкомандува той любимата си песен.

Майорът живееше съпружески с дъщерята на фелдшера, изпърво Машка, а сетне Маря Дмитриевна. Маря Дмитриевна беше хубава, руса, цялата в лунички тридесетгодишна бездетна жена. Каквото и да беше миналото ѝ, сега тя бе вярна другарка на майора, грижеше се за него като бавачка, а това беше потребно на майора, който често се напиваше до безсъзнание.

Когато стигнаха в крепостта, всичко бе тъй, както беше предвидил майорът. Маря Дмитриевна нагости него и Бутлер и още двамина поканени офицери от отряда с обилен, вкусен обед и майорът така здравата се нахрани и напи, че не можеше вече да говори, и отиде в стаята си да спи. Бутлер, също уморен, но доволен и пил малко повече чихир^[2], отиде в стаята си и едва можа да се съблече, сложи длан под хубавата си къдрокоса глава и тутакси заспа дълбок сън, без сънища и пробуждане.

-
- [1] Курпей — астраганена част от калпака. — Б.пр. ↑
- [2] Чихир — кавказко вино. — Б.пр. ↑

XVII

Разореният от нападението аул беше същият, в който Хаджи Мурат прекара нощта, преди да премине към русите.

Садо, у когото отсядаше Хаджи Мурат, избяга със семейството си в планината, когато русите приближаваха до аула. Когато се върна в аула, Садо намери саклята си разрушена, покрива срутен, вратата и стълбовете на чардачето — изгорени, а вътре нечистотии. Синът му — онова красиво, с блестящи очи момче, което гледеше възторжено Хаджи Мурат — бе донесен в джамията мъртъв върху покрит с бурка кол. Беше промушен с щик в гърба. Благообразната жена, която прислужваше на Хаджи Мурат при неговото посещение, сега стоеше над сина си с разпуснати коси, с разкъсана на гърдите риза, която откриваше старите ѝ увиснали гърди, дращеше до кръв лицето си и непрестанно ридаше. Садо, с кирка и лопата, отиде заедно с роднини да копае гроб за сина си. Старият дядо седеше до стената на разрушената сакля, дялкаше пръчица и гледаше тъпо пред себе си. Той току-що се бе върнал от пчелина си. Двете купички сено там бяха изгорени; изпочупени и изгорени бяха и посадените от стареца и отгледани кайсиеви и вишневи дръвчета и най-главно — изгорени бяха до един кошерите заедно с пчелите. От всички къщи се чуваха писъците на жени, както и от площада, дето бяха донесени още два трупа. Малките деца ревяха заедно с майките си. Ревеше и гладният добитък, на който нямаше какво да дадат. По-големите деца не играеха, а с уплашени очи гледаха възрастните.

Изворът беше замърсен, очевидно нарочно, тъй че от него не можеше да се взема вода. Също тъй беше замърсена и джамията, и муллата и муталимите я чистеха.

Старците стопани се бяха събрали на площада и приклекли, обсъждаха положението си. За омразата към русите никой не говореше. Чувството, което изпитваха всички чеченци — от мало до голямо, — беше по-силно от омраза. Това не беше омраза, а непризнаване на тия руски кучета за хора и такова отвращение,

погнуса и недоумение пред безсмислената жестокост на тия същества, че желанието да ги изстребят, както желанието да се изстребват плъхове, отровни паяци и вълци, беше чувство тъй естествено, както чувството за самосъхранение.

Жителите трябваше да избират: да останат тук и със страшни усилия да възстановят всичко, създадено с такъв труд и тъй леко и безсмислено унищожено, като очакват всеки миг да се повтори същото, или пък — противно и на религиозния закон, и на чувството на отвращение и на презрение към русите — да им се подчинят.

Старците се помолиха и единодушно решиха да изпратят хора при Шамил, за да го молят за помощ, и веднага се заловиха да възстановяват разрушеното.

XVIII

На третия ден след нападението Бутлер излезе на улицата не много рано сутринта през задния вход, като смяташе да се поразходи и да подиша въздух до утринния чай, който пиеше обикновено заедно с Петров. Слънцето се бе показало вече над върховете и осветените от него бели варосани къщици по дясната страна на улицата мъчно можеха да се гледат, но затова пък както винаги беше весело и успокоително да гледаш вляво към отдалечаващите и извисяващи се, покрити с гори черни върхове и към матовата верига снежни върхове отвъд клисурата, които както винаги се мъчеха да се престорят на облаци.

Бутлер гледаше тия върхове, дишаше с пълни гърди и се радваше, че живее и че живее тъкмо той, и то в тоя прекрасен свят. Радваше се малко и на това, че вчера в сражението и при настъплението, и особено при отстъплението, когато работата беше доста напечена, той тъй добре се беше държал; радваше се още, като си припомни как вчера, след като се върна от похода, Маша или Маря Дмитриевна, съжителката на Петров, ги гощаваше и беше тъй естествена и любезна с всички, но най-вече, както нему се струваше, беше мила с него. Мария Дмитриевна, със своята дебела плитка, широки рамене, високи гърди и светла усмивка на лунестото добродушно лице, неволно привличаше Бутлер като силен, млад, нежен човек и му се струваше дори, че тя го желае. Но той смяташе, че това би било лошо към добрия, сърдечен другар и се държеше с Маря Дмитриевна най-естествено и почтително и беше доволен от себе си за това. Сега мислеше за тия неща.

Мислите му се разсеяха от бързия тропот на много конски копита по прашния път пред него, като че препускаха няколко души. Той вдигна глава и видя в края на улицата група конници, които се приближаваха бавно. Пред двадесетина казаци яздеха двама души: единият с бяла черкезка и висок калпак с чалма, другият — офицер от руската войска, черен, гърбонос, със синя черкезка, с много сребърни

накити по дрехите и по оръжието. Конникът с чалмата яздеше червеникав, с белезникава грива и опашка красавец кон с малка глава, с прекрасни очи; офицерът яздеше висок наперен карабахски кон. Бутлер, любител на коне, веднага оцени бодрата сила на първия кон и се спря да разбере кои бяха тия хора. Офицерът се обърна към Бутлер.

— Това къща военен началник? — попита той, като с неправилната си реч и изговор издаваше неруския си произход, и посочи с камшик къщата на Иван Матвеевич.

— Същата — рече Бутлер. — А кой е тоя? — попита Бутлер, като се доближи до офицера и посочи с очи човека с чалмата.

— Това — Хаджи Мурат. Тук дошъл, тук ще бъде гостенин на военен началник — рече офицерът.

Бутлер знаеше за Хаджи Мурат и за неговото преминаване към русите, но съвсем не очакваше да го види тук, в това малко укрепление.

Хаджи Мурат го гледаше дружелюбно.

— Здравейте, кошколдъ — каза той научения татарски поздрав.

— Сабул — отговори Хаджи Мурат, като кимна с глава. Той приближи с коня до Бутлер и му подаде ръка, на двата пръста на която висеше камшик. — Началник? — рече той.

— Не, началникът е тук, ще отида да го извикам — каза Бутлер на офицера, изкачи стъпалцата и бутна вратата.

Но вратата на „парадния вход“, както го наричаше Маря Дмитриевна, беше заключена. Бутлер почука, но като не получи отговор, обиколи откъм задния вход. Той извика на ординареца си, но не получи отговор и като не намери нито един от двамата ординарци, влезе в кухнята. Маря Дмитриевна, забрадена с кърпа и зачервена, запретнала ръкавите на белите си пълни ръце, режеше разточеното, бяло като ръцете ѝ тесто на малки късчета за пирожки.

— Де са се дянали ординарците? — попита Бутлер.

— Отишли са да пиянствуват — каза Маря Дмитриевна. — За какво ви са?

— Да отключат вратата; пред къщата ви има цяла тълпа планинци. Пристигна Хаджи Мурат.

— Хайде де, какви ги измисляте — рече Маря Дмитриевна, като се усмихна.

— Не се шегувам. Истина е. Чакаат пред входа.

— Ама вярно ли е? — рече Маря Дмитриевна.

— Че защо ще измислям? Идете вижте, чакат пред входа.

— Ама че работа — рече Маря Дмитриевна, спусна ръкави и почна да опипва фуркетите в дебелината си плитка. — Тогава ще отида да събудя Иван Матвеевич — каза тя.

— Не, аз ще отида. А ти, Бондаренко, върви отвори вратата — каза Бутлер.

— И тъй бива — рече Маря Дмитриевна и продължи работата си.

Като научи, че е дошъл при него Хаджи Мурат, Иван Матвеевич, който беше вече чул, че Хаджи Мурат е в Грозная, не се учуди, а се привдигна, сви цигара, запуши и почна да се облича, като кашляше силно и мърмореше против началството, което му беше изпратило „тоя дявол“. След като се облече, той поиска от ординареца си „лекарство“. И ординарецът, знаейки какво се разбира под „лекарство“, му поднесе водка.

— Няма нищо по-лошо от смесицата — изръмжа той, като си пийваше от водката и похапваше чер хляб. — На, вчера пихме чихир и сега ме боли глава. Е, готов съм вече — завърши той и отиде в гостната, дето Бутлер бе въвел вече Хаджи Мурат и придружаващия го офицер.

Офицерът, който съпровождаше Хаджи Мурат, предаде на Иван Матвеевич заповедта на началника на левия фланг да приеме Хаджи Мурат, да му позволява да поддържа връзка с планинците чрез разузнавачи, но по никакъв начин да не го пуска вън от крепостта без конвой от казаци.

Иван Матвеевич прочете заповедта, погледна втренчено Хаджи Мурат и отново се задълбочи в нея. След като няколко пъти мести поглед от документа към гостенина, най-сетне спря очи върху Хаджи Мурат и каза:

— Якши, бек-якши. Нека живее. Та тъй му кажи — че ми е заповядано да не го пускам. А което е заповядано, то е свято. Ще го настаним — как мислиш, Бутлер, — ще го настаним в канцеларията, а?

Докато Бутлер отговори, Маря Дмитриевна, дошла от кухнята и изправена до вратата, се обърна към Иван Матвеевич:

— Защо в канцеларията? Настанете го тук. Ще му дадем кунацката и килера. Така ще ни е пред очите — рече тя и погледна Хаджи Мурат, но като срещна погледа му, бързо се извърна.

— Наистина, струва ми се, че Маря Дмитриевна е права — каза Бутлер.

— Хайде, хайде, отивай си, тук не е за жени — рече намусено Иван Матвеевич.

През цялото време на разговора Хаджи Мурат седеше, сложил ръка на дръжката на кинжала, и се усмихваше леко презрително. Той каза, че му е все едно де ще живее. Едно нещо само му е необходимо и то му е разрешено от сардаря — да има връзка с планинците и затова иска да ги пускат при него. Иван Матвеевич каза, че това ще бъде сторено и помоли Бутлер да се занимава с гостите, докато им донесат да хапнат и приготвят стаите им, а той ще отиде в канцеларията да напише необходимите документи и да даде потребните нареждания.

Отношенията на Хаджи Мурат към новите му познати веднага се определиха много ясно. Към Иван Матвеевич Хаджи Мурат още от първия миг почувствува отвращение и презрение и винаги се отнасяше високомерно с него. Маря Дмитриевна, която му готвеше и носеше храната, особено му харесваше. Хареса му нейната сърдечност и особената красота на чуждата нему народност и несъзнателно предалото му се нейно влечение към него. Той се мъчеше да не я гледа, да не говори с нея, ала очите му неволно се обръщаха към нея и следяха движенията ѝ.

С Бутлер тутакси, още от запознаването си, се сприятели много и с охота разговаряше с него, разпитваше го за живота му и разправяше за своя, съобщаваше му новините, които донасяха разузнавачите за положението на семейството му, и дори се съветваше с него какво да прави.

Сведенията, носени от разузнавачите, не бяха добри. През четирите дни, които прекараха в крепостта, те на два пъти дохождаха при него. И двата пъти новините бяха лоши.

XIX

Наскоро след като Хаджи Мурат премина към русите, неговото семейство бе закарано в аула Ведено и бе държано там под стража, в очакване решението на Шамил. Жените — старата Патимат и двете жени на Хаджи Мурат — и техните пет невръстни деца живееха под стража в саклята на сотника Ибрахим Рашид; а синът на Хаджи Мурат, осемнадесетгодишният младеж Юсуф, беше хвърлен в тъмница, тоест в дълбока повече от два метра яма заедно с четворица престъпници, които също като него очакваха да се реши тяхната участ.

Решението не се вземаше, защото Шамил бе заминал. Той беше на поход срещу русите.

На 6 януари 1852 година Шамил се връщаше у дома си във Ведено след боя с русите, в който според русите той бил разбит и избягал във Ведено, а според него и мнението на всички мюриди — бе спечелил победа и прогонил русите. В това сражение той сам стреля с пушката си, нещо, което се случваше много рядко, и като извади сабя, щеше да препусне право срещу русите, ако придружаващите го мюриди не бяха го задържали. Двама от тях бяха убити тутакси близо до Шамил.

Беше пладне, когато Шамил, обкръжен от група мюриди, които джигитуваха около него, стреляха с пушки и пистолети и непрестанно пееха „Ляилляха илаллах“, пристигна на местопребиваването си.

Цялото население на големия аул Ведено беше излязло на улицата и по покривите, за да посрещне своя повелител, и в знак на тържество също стреляше с пушки и пистолети. Шамил яздеше бял арабски кон, който, приближавайки към къщи, весело подръпваше поводите. Такъмите на коня бяха най-прости, без златни и сребърни украшения: изкусно изработена червена ремъчна юзда с ивица по средата, металически чашковидни стремена и червен чепрак^[1], който се виждаше под седлото. Имамът беше облечен в кафява сукнена шуба, обточена около шията и ръкавите с черна кожа, и бе пристегнал тънката си дълга снага с черен ремък, на който висеше кинжал. На

главата си носеше висок калпак с плоско дъно и черен пискюл, обвит в бяла чалма, единият край на която падаше зад шията. Краката му — обути в зелени, меки, без токове обуца, а прасците му — пристегнати с черни кончови, поръбени с прост гайтан.

Изобщо имамайт не носеше нищо блестящо, златно или сребърно и неговата висока, изправена могъща фигура, в облекло без украшения, обкръжена от мюриди със златни и сребърни накити по облеклото и оръжието им, правеше онова впечатление на величие, което искаше и умееше да прави на народа. Бледото, обиколено с подстригана червеникава брада лице с постоянно прижумели малки очи беше като каменно, съвсем неподвижно. Минавайки през аула, той чувствуваше устремите в него хиляди очи, но неговите очи не гледаха никого. Жените и децата на Хаджи Мурат, заедно с всички обитатели на саклята, бяха излезли на чардака да гледат връщането на имама. Само старата Патимат, майката на Хаджи Мурат, не излезе, а остана да си седи, както си седеше на пода в саклята с разчорлени посивели коси, прегърнала с дългите си ръце своите мършави колене, и мигаше с блестящите си черни очи, загледана в догарящите съчки в огнището. И тя като сина си винаги бе мразила Шамил, а сега го мразеше още повече, отколкото преди, и не искаше да го види.

И синът на Хаджи Мурат не видя тържественото влизане на Шамил. В тъмната вонеща яма той чуваше изстрелите и пеенето и се измъчваше, както се измъчват само младите, пълни с живот хора, лишени от свобода. Седнал във вонещата яма, заобиколен с все същите нещастни, мръсни, изтощени затворени заедно с него хора, повечето от които се мразеха едни други, сега той страстно завиждаше на ония, които се радваха на въздуха, светлината и свободата, джигитуваха на буйните си коне около своя повелител, стреляха и пееха дружно „Ляилляха илаллах“.

Като прекоси аула, Шамил влезе в един голям двор, съседен на друг, вътрешен, в който се намираше неговият харем. Двама въоръжени лезгинци посрещнаха Шамил при отворената врата на първия двор. Тоя двор беше пълен с народ. Тук се бяха събрали хора, дошли от далечни краища по свои работи, имаше просители, имаше и търсени от самия Шамил хора за съд и присъда. Когато Шамил влезе, всички в двора станаха и поздравиха почтително имама, слагайки ръце на гърдите си. Някои коленичиха и останаха така през всичкото време,

докато Шамил минаваше през двора — от външната порта до вътрешната. Макар че Шамил позна между очакващите много неприятни нему лица и мнозина досадни просители, с които трябваше да се занимава, той мина край тях със същото неизменно, каменно лице и като влезе във вътрешния двор, слезе при чардака на своето помещение вляво от вратата.

След напрежението от похода, не толкова физическо колкото душевно, защото Шамил, макар гласно да твърдеше, че е победил, знаеше, че неговият поход беше несполучлив, че много чеченски аули бяха опожарени и унищожени, а непостоянните лекомислени чеченци се колебаят и някои от тях, които се намираха най-близо до русите, вече са готови да минат към тях — всичко това беше тежко, срещу това трябваше да се вземат мерки, но в тоя миг на Шамил не му се щеше да върши нищо, не му се щеше да мисли за каквото и да било. Сега той искаше само едно: почивката и прелестта на семейната ласка от най-любимата измежду жените му — осемнадесетгодишната черноока, бързонога, кистинка^[2] Аминет.

Ала сега не само че не можеше да се мисли да види Аминет, която беше тук, зад оградата, отделяща във вътрешния двор женското от мъжкото отделение (Шамил беше уверен, че дори сега, докато слизаше от коня, Аминет гледа с другите жени през пролуката на оградата), не само не можеше да отиде при нея — но просто не можеше да легне в пухената постеля и да си почине от умората. Трябваше преди всичко да направи обедния намаз, за който сега нямаше никакво желание, ала неизпълнението на който за него, религиозен ръководител на народа, беше невъзможно, а освен това бе необходимо и за самия него като всекидневна храна. И той извърши измиването и молитвата. Като свърши молитвата, повика ония, които го чакаха.

Пръв влезе неговият тъст и учител, висок, побелял, благообразен старец с бяла като сняг брада и червено румено лице, Джемал Един, и като се помоли богу, почна да разпитва Шамил за събитията в похода и да му разказва какво се е случило в планините през време на отсъствието му.

Между всевъзможните събития — убийства за кръвна мъст, кражби на добитък, обвинения в неспазване на тариката^[3]: пушене на тютюн, пиене на вино, Джемал Един събщи, че Хаджи Мурат

изпратил хора да измъкнат при русите семейството му, но това било открито и семейството му доведено във Ведено, дето е поставено под стража, очаквайки решението на имама. В съседната стая бяха събрани старците за обсъждане на всички тия въпроси и Джемал Един посъветва Шамил да ги освободи още днес, тъй като те вече от три дни го чакаха.

Като изяде в стаята си обета, поднесен му от мургавата, с остър нос и неприятно лице нелюбима, но най-възрастна измежду жените му, Зайдет, Шамил влезе в гостната.

Шестимата съставляващи неговия съвет старци с бели, сиви и червеникави бради, с чалми и без чалми, с високи папахи и нови бешмети и черкезки, пристегнати с колани с кинжали, станаха, щом влезе той. Шамил беше с една глава по-висок от всички. Те, както и той, дигнаха ръце с длани нагоре, затвориха очи, прочетоха молитвата, погладиха лицата си с ръце, спуснаха ги по брадите и ги съединиха. След това насядаха — Шамил в средата, на по-висока възглавница — и почна обсъждането на всички предстоящи дела.

Делата на обвинените в престъпления лица се решаваха по шерията: двама души бяха осъдени за кражба с отсичане на едната им ръка, един — за убийство — с отсичане на главата му, а трима бяха помилвани. След това пристъпиха към най-важния въпрос: обмисляне на мерки срещу преминаването на чеченци към русите. За противодействие Джемал Един бе приготвил следното възвание:

„Пожелавам ви вечен мир с всемогъщия бог. Чувам, че русите любезничат с вас и ви призовават към покорство. Не им вярвайте и не им се подчинявайте, а търпете. Ако на тоя свят не бъдете възнаградени за това, на оня — ще получите награда. Спомнете си какво беше порано, когато ви отнемаха оръжието. Ако тогава, в 1840 година, не беше ви вразумил бог, сега щяхте да сте войници, да ходите с щикове вместо с кинжали, а жените ви щяха да ходят без шалвари и да са опозорени. По миналото съдете за бъдещето. По-добре да се умре във вражда с русите, отколкото да се живее с неверници. Потърпете, а аз ще дойда при вас с коран и сабя и ще ви поведем срещу русите. А сега ви заповядвам строго да нямате не само намерение, но и помисъл да се покорявате на русите.“

Шамил одобри това възвание, подписа го и реши да го разпрати.

След това идеше за обсъждане въпросът за Хаджи Мурат. Той беше много важен за Шамил. Макар и да не искаше да признае, той знаеше, че ако Хаджи Мурат със своята сръчност, смелост и храброст беше с него, онова, което се бе случило сега в Чечня, нямаше да се случи. Да се помири с Хаджи Мурат и да се ползува пак от неговите услуги, беше добре; но ако това не можеше да стане, все пак не трябваше да се позволи той да помага на русите. И затова във всеки случай трябваше да бъде извикан и след това убит. Начинът беше — или да се изпрати в Тифлис човек, който би могъл да го убие там, или да се извика тук и на място да свършат с него. А за това имаше само едно средство — семейството му, и най-важното — неговият син, към когото — Шамил знаеше — Хаджи Мурат изпитва страстна обич. И затуй трябваше да се действа чрез сина.

След като съветниците поприказваха за това, Шамил затвори очи и млъкна.

Съветниците знаеха, че сега той слуша, гласа на пророка, който му говори и му посочва какво трябва да направи. След петминутно тържествено мълчание Шамил отвори очи, присви ги още повече и каза:

— Доведете сина на Хаджи Мурат.

— Той е тук — рече Джемал Един.

И наистина Юсуф, синът на Хаджи Мурат — слаб, бледен, окъсан и вонещ, но все още красив и в снага, и в лице, със също такива блестящи като на баба му Патимат черни очи, — вече стоеше пред портата на външния двор в очакване да го повикат.

Юсуф не споделяше чувствата на баща си към Шамил. Той не знаеше всичко, което бе станало по-рано, или знаеше, но без да го е преживял, не разбираше защо баща му тъй упорито враждува с Шамил. Понеже желаше само едно: да продължава тоя лек, разпуснат живот, какъвто той, като син на наиб, водеше в Хунзах — струваше му се съвсем ненужно да се враждува с Шамил. Противно на баща си той особено се възхищаваше от Шамил и изпитваше към него твърде разпространеното в планините възторжено преклонение. Сега Юсуф влезе в кунацката с особено чувство на трепетно благоговение към имама, спря до вратата и срещна настойчивите присвити очи на Шамил. Постоя малко, сетне се приближи до Шамил и целуна голямата му, с дълги пръсти бяла ръка.

— Ти ли си синът на Хаджи Мурат?

— Аз, имам.

— Знаеш ли какво направи той?

— Зная, имам, и съжалявам за това.

— Знаеш ли да пишеш?

— Готвех се да стана молла.

— Тогава пиши на баща си, че ако се върне при мене сега, преди байрам, ще му простя и всичко ще бъде както по-рано. Ако ли не и ако остане при русите — Шамил се намръщи страшно, — ще изпратя по аулите баба ти и майка ти, а на теб ще отсека главата.

По лицето на Юсуф не трепна нито един мускул. Той наведе глава в знак, че е разбрал думите на Шамил.

— Пиши това и го дай на човека, когото ще ти пратя.

Шамил млъкна и дълго гледа Юсуф.

— Пиши, че съм те съжалил и няма да те убия, а ще ти избода очите, както правят с всички изменници. Върви!

Пред Шамил Юсуф изглеждаше спокоен, но щом го изведоха от гостната, той се хвърли върху човека, който го водеше, измъкна от ножницата кинжала му и щеше да се прободее с него, но го уловиха за ръцете, вързаха го и го върнаха пак в ямата.

Тая вечер, когато вечерната молитва свърши и се здрачи, Шамил облече бялата си шуба, отиде зад оградата, в оная част на двора, дето живееха жените му, и се запъти към стаята на Аминет. Но Аминет я нямаше там. Тя беше при по-възрастните жени. Тогава Шамил застана зад вратата на стаята ѝ и я зачака, като се мъчеше да остане незабелязан. Но Аминет му беше сърдита, задето бе подарил копринен плат не на нея, а на Зайдет. Тя го бе видяла, когато излезе и се запъти към стаята ѝ да я търси, и нарочно не се прибра. Дълго стоя тя до вратата в стаята на Зайдет и тихо се смееше, като гледеше бялата фигура, която ту влизаше, ту излизаше от стаята ѝ. След като я чака напразно, Шамил се върна в стаята си чак по времето на среднощната молитва.

[1] Конско покривало. — Б.пр. ↑

[2] Кистинка — кавказка народност. — Б.пр. ↑

[3] Тарикат — мюсюлманско религиозно-нравствено учение, което проповядва отказване от светските блага. — Б.пр. ↑

XX

Хаджи Мурат прекара една седмица в укреплението в къщата на Иван Матвеевич. Макар че Маря Дмитриевна се караше с косматия Ханефи (Хаджи Мурат беше взел със себе си само двамата — Ханефи и Елдар) и веднъж го бе изблъскала от кухнята, заради което той едва не я закла, тя очевидно изпитваше особени чувства на уважение и симпатия към Хаджи Мурат. Сега тя вече не му носеше храна на обяд, тъй като бе оставила тая грижа на Елдар, но използваше всеки случай да го види и да му угоди с нещо. Вземаше най-живо участие в преговорите за семейството му, знаеше колко жени има, колко деца, на колко са години и винаги след посещенията на някой разузнавач разпитваше, когото можеше, за последиците от преговорите.

А Бутлер през тая седмица съвсем се сприятели с Хаджи Мурат. Понякога Хаджи Мурат идваше в неговата стая, друг път Бутлер отиваше при него. Понякога те разговаряха чрез преводач, а често сами, с помощта на знаци, а най-вече с усмивки. Очевидно Хаджи Мурат бе обикнал Бутлер. Това личеше от отношенията на Елдар към Бутлер. Когато Бутлер влизаше в стаята на Хаджи Мурат, Елдар го посрещаше, като се ухилваше радостно и показваше лъскавите си зъби, бързо му подлагаше възглавници, за да седне, и снемаше сабята му, когато я носеше.

Бутлер се запозна и сприятели и с косматия Ханефи, побратим на Хаджи Мурат. Ханефи знаеше много планински песни и ги пееше добре. За да угоди на Бутлер, Хаджи Мурат викаше Ханефи и му заповядваше да пее, като му напомняше песните, които той смяташе за хубави. Ханефи имаше висок тенор и пееше необикновено ясно и изразително. Една от песните особено се харесваше на Хаджи Мурат и порази Бутлер със своя тържествено-тъжен напев. Бутлер помоли преводача да преразкаже съдържанието ѝ и я записа.

В нея се говореше за кръвното отмъщение — тъкмо това, което бе съществувало между Ханефи и Хаджи Мурат.

Песента беше следната:

„Ще изсъхне пръстта на гроба ми — и ти ще ме забравиш, родна моя майко! Ще обрасне гробището с надгробна трева, ще заглуши тревата твоята скръб, стари мой татко. Ще изсъхнат сълзите в очите на сестра ми, ще се разсее и мъката от нейното сърце.

Но ти, по-голям мой брате, не ще ме забравиш, дорде не отмъстиш за смъртта ми. Не ще ме забравиш и ти, по-малък брате, докато не легнеш заедно с мене.

Горещ си ти, куршуме, и носиш смърт, но не бе ли ти мой верен роб? Черна пръст, ти ще ме покриеш, но нали тебе тъпках аз със своя кон? Студена си ти, смърт, но аз бях твой господар. Тялото ми ще приеме земята, душата ми — небето ще приеме.“

Хаджи Мурат винаги слушаше тая песен със затворени очи и когато тя свършваше с проточена, замираща нота, винаги казваше на руски:

— Хубав песня, умен песня.

Поезията на особения, енергичен живот в планините още по-силно овладя Бутлер с пристигането на Хаджи Мурат и сближаването с него и с мюридите му. Той се снабди с бешмет, черкезка и навуца. И му се струваше, че е планинец и че живее такъв живот, какъвто и тия хора.

В деня, когато заминаваше Хаджи Мурат, Иван Матвеевич покани в къщи няколко офицери за изпроводяк. Офицерите бяха насядали едни край масата, дето Маря Дмитриевна наливаше чай, други — при масата с водка, чихир и мезета, когато Хаджи Мурат, облечен за път и въоръжен, влезе, накуцвайки, с бързи меки стъпки в стаята.

Всички станаха и се ръкуваха поред с него. Иван Матвеевич го покани на миндера, но той благодари и седна на един стол до прозореца. Мълчанието, което настъпи при влизането му, очевидно никак не го смущаваше. Той изгледа внимателно всички лица и спря равнодушен поглед върху масата със самовара и закуските. Пъргавият офицер Петроковски, който за пръв път виждаше Хаджи Мурат, го попита чрез преводача харесал ли му е Тифлис.

— Айа — отговори той.

— Той казва — да — отговори преводачът.

— Какво му е харесало?

Хаджи Мурат отговори нещо.

— Най-много му харесал театърът.

— Ами балът у главнокомандуващия харесал ли му е?

Хаджи Мурат се намръщи.

— Всеки народ има свои обичаи. У нас жените не се обличат така — рече той, като погледна Маря Дмитриевна.

— Какво не му е харесало?

— Ние имаме приказка — каза той на преводача. — Кучето нагостило магарето с месо, а магарето — кучето със сено; и двете останали гладни. — Той се усмихна. — За всеки народ неговият обичай си е хубав.

По-нататък разговорът не вървеше. Някои от офицерите почнаха да пият чай, други — да закусват. Хаджи Мурат взе поднесената му чаша чай и я сложи пред себе си.

— Какво желаете? Каймак? Бял хляб? — рече Маря Дмитриевна, като му ги поднасяше.

Хаджи Мурат наведе глава.

— И тъй, сбогом! — рече Бутлер, като го докосна по коляното. — Кога ще се видим?

— Сбогом, сбогом! — усмихнат каза на руски Хаджи Мурат. — Кунак булур. Силно кунак твоя. Време е, айда, тръгва — каза той, като тръсна глава, сякаш сочеше накъде трябваше да върви.

На вратата се появи Елдар с нещо голямо и бяло на рамо и със сабя в ръка. Хаджи Мурат му направи знак, Елдар се приближи със своите големи крачки до Хаджи Мурат и му подаде бялата бурка и сабята. Хаджи Мурат стана, взе бурката, метна я на ръка и я подаде на Маря Дмитриевна, като каза нещо на преводача. Преводачът обясни:

— Той казва: ти си харесала бурката, вземи.

— Ама защо? — рече Маря Дмитриевна, като се изчерви.

— Тъй трябва. Адет такъв — каза Хаджи Мурат.

— Е, благодаря — рече Маря Дмитриевна, като взе бурката. — Дай боже да спасите сина си. Улан якши — добави тя. — Преведете, че му пожелавам да освободи семейството си.

Хаджи Мурат погледна Маря Дмитриевна и одобрително кимна с глава. Сетне взе сабята от ръцете на Елдар и я подаде на Иван Матвеевич. Иван Матвеевич взе сабята и каза на преводача:

— Кажу му да вземе моя кафяв кон, нямам нищо по-скъпо да му подаря.

Хаджи Мурат замаха с ръка пред лицето си, за да покаже, че нищо не му трябва и че няма да приеме, а сетне посочи планините и сърцето си и тръгна да излиза. Всички го последваха. Офицерите, които останаха в стаята, извадиха сабята, разгледаха острието ѝ и решиха, че това е истинска хурда^[1].

Бутлер излезе на чардака заедно с Хаджи Мурат. Но сега се случи нещо, което никой не очакваше и което можеше да свърши със смъртта на Хаджи Мурат, ако не беше неговата съобразителност, решителност и ловкост.

Жителите на кумицкия аул Таш-Кичу, които уважаваха твърде много Хаджи Мурат и много пъти бяха дохождали в укреплението само за да зърнат прочутия наиб, три дни преди заминаването на Хаджи Мурат бяха пратили хора да го поканят да отиде в петък в тяхната джамия. Ала кумицките князе, които живееха в Таш-Кичу, мразеха Хаджи Мурат, а бяха и в кръвна вражда с него, и щом научили за това, съобщили на народа, че не ще пуснат Хаджи Мурат в джамията. Хората се развълнували и станало сбиване между тях и княжеските привърженици. Руските власти усмирили планинците и изпратили да кажат на Хаджи Мурат да не ходи в джамията. Хаджи Мурат не отиде и всички мислеха, че с това работата се е свършила.

Но в минутата на заминаването на Хаджи Мурат, когато той излезе на чардака и конете чакаха до входа пред дома на Иван Матвеевич, пристигна на кон познатият на Бутлер и на Иван Матвеевич кумицки княз Арслан Хан.

Щом видя Хаджи Мурат, той извади пистолета си и го насочи към него. Ала преди Арслан Хан да успее да гръмне, Хаджи Мурат, макар и куц, бързо, като котка, се хвърли от чардака към Арслан Хан. Арслан Хан стреля, но не улучи. А Хаджи Мурат се затече към него, хвана с една ръка поводите на коня му, с другата извади кинжала си и извика нещо на татарски.

Бутлер и Елдар едновременно се завтекоха към враговете и ги хванаха за ръцете. Разтревожен от изстрела, изскочи и Иван Матвеевич.

— Как можа, Арслан, да направиш такава мръсотия в къщата ми! — рече той, като разбра каква е работата. — Не е хубаво това, драги. В полето, като сте сами — ваша работа, но тук, у дома, да устройваш такава кръвопролитие?

Арслан Хан, дребничко човече с черни мустаци, целият бледен и треперещ, слезе от коня, погледна злобно Хаджи Мурат и влезе с Иван Матвеевич в къщи. А Хаджи Мурат, тежко запъхтян и усмихнат, се върна при конете.

— За какво искаше да го убие? — попита Бутлер чрез преводача.

— Той казва, че нашият закон е такъв — предаде преводачът думите на Хаджи Мурат. — Арслан трябва да му отмъсти заради пролята кръв. Ей затова искаше да го убие.

— Ами ако го настигне по пътя? — попита Бутлер.

Хаджи Мурат се усмихна.

— Какво пък — ако ме убие, значи, аллах иска това. Хайде, сбогом — каза той пак по руски и като се хвана за гривата на коня, изгледа всичките изпращачи и ласкаво срещна погледа на Маря Дмитриевна.

— Сбогом, майко — рече той, обръщайки се към нея. — Благодаря.

— Дай боже, дай боже да отървете семейството си — повтори Маря Дмитриевна.

Той не разбра думите, но разбра нейното съчувствие и ѝ кимна с глава.

— Да не забравиш кунака си — рече Бутлер.

— Кажу ми, че съм негов верен приятел, никога няма да го забравя — отговори чрез преводача Хаджи Мурат и въпреки куция си крак, щом се допря до стремето, бързо и леко прехвърли тялото си на високото седло, оправил сабята, опипа с привично движение пистолета и с она особен, горд, войнствен вид, с който планинецът язди коня си, се отдалечи от дома на Иван Матвеевич. Ханефи и Елдар също възседнаха конете и след като се сбогуваха дружелюбно с домакините и офицерите, поеха в тръс след своя мюршид.

Както става винаги, почнаха приказки около заминалия.

— Юначага!

— Та той като вълк се хвърли срещу Арслан Хан, и лицето му стана съвсем друго.

— Ще ни измами той. Голям мошеник трябва да е — рече Петроковски.

— Дай боже повече такива мошеници да има между русите — неочаквано с раздражение се намеси Маря Дмитриевна. — Една

седмица живя у нас и само добро видяхме от него — рече тя. — Вежлив, умен и справедлив.

— Откъде сте разбрали всичко това?

— Изглежда, че съм го разбрала.

— Хлътнала си, а? — рече влезият Иван Матвеевич. — Такава ще излезе работата.

— Е, добре, хлътнала съм. А вас какво ви засяга? Само че защо трябва да се осъжда човекът, когато е добър? Татарин е, а е добър.

— Вярно, Маря Дмитриевна — рече Бутлер. — Браво, че се застъпихте.

[1] Хурда — ценна старинна сабя от дамаска стомана. — Б.пр. ↑

XXI

Животът на обитателите на предните крепости по чеченската граница си течеше както по-рано. Оттогава имаше две тревоги, при които ротите се разтичаха, препускаха казаци и милиционери^[1], но и двата пъти не можеха да спрат планинците; те се измъкнаха, а веднъж откараха от Воздвиженска осем казашки коня, които бяха на водопой, и убиха един казак. Откак бе разорен аулът след последното нападение, нямаше други. Очакваше се само голяма експедиция в Голяма Чечня поради назначаването на княз Барятински за началник на левия фланг.

Княз Барятински, приятел на престолонаследника, бивш командир на Кабардинския полк, сега, като началник на целия ляв фланг, веднага след пристигането си в Грозная събра отред, за да продължи изпълнението на ония царски нареждания, за които Чернишев беше писал на Воронцов. Събраният във Воздвиженска отред излезе на позиция по посока на Куринско. Войската беше там и сечеше гората.

Младият Воронцов живееше във великолепна сукнена палатка и жена му Маря Василиевна дохождаше в лагера и често оставаше да ношува. За никого не бяха тайна отношенията на Барятински с Маря Василиевна и непридворните офицери и войници я ругаеха грубо, защото поради нейното присъствие в лагера ги изпращаха на нощни секретни постове. Обикновено планинците докарваха оръдия и обстрелваха лагера с гюлета. Повечето от гюлетата не улучаха и затова в друго време срещу тях изстрели не се вземаха никакви мерки: ала за да не могат планинците да докарат оръдия и да плашат Маря Василиевна, изпращаха секретни постове. Но да ходиш всяка нощ на секретен пост, за да не се плаши госпожата, беше оскърбително и противно и затова войниците, както и неприетите във висшето общество офицери, я хулеха с лоши думи.

В този отред дойде и Бутлер, за да прекара отпуската си и да се види със своите съкурсници от Пажеския корпус, както и с другарите

си от полка, които служеха в Куринския полк като адютанти и ординарци при началството. В началото му беше много весело. Той се настани в палатката на Полторацки и там намери мнозина познати, които го посрещнаха радостно. Отиде и при Воронцов, когото познаваше малко, тъй като бе служил някога в един полк с него. Воронцов го прие любезно, представи го на княз Барятински и го покани на прощалния обед, който даваше на генерал Козловски — бившия началник на левия фланг преди Барятински.

Обедът беше великолепен. Бяха докарани и наредени една до друга шест палатки. По цялата им дължина беше сложена трапеза, отрупана с прибори и бутилки. Всичко напомняше петербургския гвардейски живот. Седнаха на трапезата в два часа. В средата на трапезата бяха седнали от едната страна Козловски, от другата — Барятински. Отдясно на Козловски седеше Воронцов, отляво — жена му. По цялата дължина на трапезата, от двете страни, бяха насядали офицерите от Кабардинския и от Куринския полк. Бутлер беше седнал до Полторацки и двамата весело бърбеха и пиеха със съседите си офицери. Когато стигнаха до печеното и ординарците почнаха да наливат шампанско, Полторацки с искрен страх и съжаление каза на Бутлер:

— Ще се посрами нашият „такова“.

— Защо?

— Ами че трябва да държи реч. А къде може той!

— Да, драги, не е като да превземаш валове под град от куршуми. А пък сега до тебе дама, че и тия придворни господа. Наистина жал ми е да го гледам — приказваха си офицерите.

Но ето че настъпи тържествената минута. Барятински стана и вдигна чаша, обърна се към Козловски с кратка реч. Когато Барятински свърши, Козловски стана и с доста твърд глас започна:

— По височайшата воля на негово величество аз, господа офицери, заминавам, разделям се с вас — каза той. — Но смятайте ме, толкова, като че съм винаги с вас... На вас, господа, толкова, ви е известна истината — сам боец не е боец. Затова всичко, за което през службата си, толкова, съм бил награждаван, всичко, толкова, за което съм бил обсипан от голямата щедрост на господаря императора, толкова, цялото си положение, толкова, и доброто си име, всичко, решително всичко, толкова... — тук гласът му затрепера — аз, толкова, дължа само

на вас и само на вас, скъпи мои приятели! — И набръчканото му лице се набърчи още повече. Той изхлипа и сълзи бликнаха в очите му. — От цялото си сърце ви поднасям моята, такова, искрена, от душа признателност...

Козловски не можа да продължи по-нататък, а стана и почна да прегръща офицерите, които се приближаваха до него. Всички бяха развълнувани. Княгинята закри лицето си с кърпичка. Княз Семьон Михайлович кривеше уста и мигаше с очи. Мнозина от офицерите също се просълзиха. Бутлер, който твърде малко познаваше Козловски, също не можа да сдържи сълзите си. Всичко това много му хареса. После почнаха тостове за Барятински, за Воронцов, за офицерите, за войниците — и гостите напуснаха трапезата, опиянени и от изпитото вино, и от военния възторг, към който и без това бяха особено склонни.

Времето беше чудесно, слънчево, тихо, с ободряващ свеж въздух. От всички страни пращяха огънове и се чуваха песни. Би казал човек, че всички празнуваха нещо. В най-щастливо и умилено настроение Бутлер отиде у Полторацки. Там се бяха събрали офицерите, разпънаха масата за игра на карти и адютантът обяви банка със сто рубли. На два пъти Бутлер излиза от палатката, стискайки в джоба на панталона си кесията, но най-сетне не удържа и макар да беше дал дума и на себе си, и на братята си, че няма да играе, почна да залага.

И не мина час, когато Бутлер, целият червен, изпотен, изцапан с тебешир, седеше, облегнал лакти на масата, и пишеше по смачканите си карти цифрите на това, което бе залагал. Беше загубил толкова много, че вече се страхуваше да пресметне записаното. Без да смята, той знаеше, че да даде и цялата си заплата, която можеше да вземе в аванс, и стойността на коня си, пак не ще изплати всичко, което дължеше на непознатия адютант. Той щеше да играе още, но адютантът със строг израз сложи с белите си чисти ръце картите и почна да пресмята тебеширената колона с цифри на Бутлеровия дълг. Бутлер сконфузено помоли да го извини, че не може още сега да изплати всичко, което е загубил, каза, че ще го изпрати, като се върне дома, и когато каза това, видя, че всички го съжалиха и че всички, дори и Полторацки, избягваха погледа му. Това беше последната му вечер там. Ако не беше играл, а беше отишъл у Воронцови, дето го бяха поканили, „и всичко щеше да бъде хубаво“ — мислеше си той. А сега не само не беше хубаво, но беше ужасно.

Като се сбогува с другарите и познатите си, той си замина и щом пристигна у дома, веднага легна да спи и спа осемнадесет часа непрекъснато, както обикновено се спи след загуба на карти. По това, че поиска от Маря Дмитриевна половин рубла, за да даде бакшиш на придружилия го казак, по умърлушения му вид и по кратките му отговори тя разбра, че е загубил, и нахока Иван Матвеевич, загдето го бе пуснал.

На следния ден Бутлер се събуди в дванадесет часа и като си спомни положението си, поиска отново да потъне в забравата, от която току-що бе излязъл, но не можа. Трябваше да вземе мерки, за да изплати четиристотин и седемдесетте рубли, които остана да дължи на непознатия човек. Едната от тия мерки беше, че писа писмо на брат си, разкайвайки се за своя грях, и го молеше да му изпрати за последен път петстотин рубли за сметка на мелницата, която бе останала в общо тяхно владение. След това писа на една своя роднина скъперница, като я молеше да му изпрати също петстотин рубли, с каквата ще лихва. После отиде при Иван Матвеевич и знаейки, че той, или по-право Маря Дмитриевна, има пари, го помоли да му даде назаем петстотин рубли.

— Бих дал — каза Иван Матвеевич, — веднага бих дал, но Машка не ще се съгласи. Много са стиснати тия жени, дявол да ги вземе. А трябва, трябва да се отървеш, дявол да го вземе. Онзи дявол — лавкаджията, няма ли?

Но не биваше да се опитва да заеме нещо от лавкаджията. Тъй че Бутлер можеше да очаква спасение само от брат си или от скъперницата роднина.

[1] Милиционери — пленници, които се бият на страната на русите. — Б.пр. ↑

XXII

След като не можа да постигне целта си в Чечня, Хаджи Мурат се върна в Тифлис, ходеше всеки ден при Воронцов и когато князът го приемаше, той го молеше да съберат планинците пленници и да ги разменят срещу семейството му. Той отново повтаряше, че без това ръцете му са вързани и не може да служи на русите така, както би искал, и да унищожи Шамил. Воронцов обещаваще неопределено да направи, каквото може, но отлагаше, като казваше, че ще реши тоя въпрос, когато в Тифлис пристигне генерал Аргутински и поговори с него. Тогава Хаджи Мурат почна да моли Воронцов да му позволи да отиде временно в Нуха — малко градче в Задкавказието, — дето смяташе, че ще му бъде по-удобно да води преговори за семейството си с Шамил и с верните свои хора. Освен това в Нуха — мохамедански град — имаше джамия, дето по-удобно би могъл да изпълнява необходимите по мюсюлманския закон молитви. Воронцов писа за това в Петербург, а междувременно все пак позволи на Хаджи Мурат да се премести в Нуха.

На Воронцов, на петербургските власти, както и на повечето руси, които знаеха историята на Хаджи Мурат, тая история им се струваше или щастлив обрат в кавказката война, или просто — интересен случай. Но за Хаджи Мурат, особено напоследък, това беше страшен обрат в неговия живот. Той бе избягал от планините — донякъде да се спаси, донякъде от омраза към Шамил, и колкото и мъчно да беше това бягство, постигна целта си и на първо време успехът му го радваше и той наистина обмисляше планове за нападение срещу Шамил. Но излезе, че прехвърлянето на семейството му, което той смяташе да уреди лесно, беше по-мъчно, отколкото мислеше. Шамил бе заловил семейството му, държеше го в плен, заплашваше, че ще раздаде жените по аулите и ще убие или ослепи сина му. Сега Хаджи Мурат отиваше в Нуха с намерение да опита чрез своите привърженици в Дагестан, с хитрост и със сила, да изтръгне семейството си от Шамил. Последният разузнавач, който го бе посетил

в Нуха, му съобщи, че верните му аварци се готвят да отвлекат семейството му и да дойдат заедно с него при русите, но че готови за това хора имало твърде малко и че не се решавали да го направят във Ведено, дето е затворено семейството, но обещават да го сторят, ако семейството му бъде преместено другаде. Ще го сторят по пътя. Хаджи Мурат поръча да кажат на приятелите му, че обещава три хиляди рубли за спасяването на семейството му.

В Нуха на Хаджи Мурат бе отредена една малка къща от пет стаи, близо до джамията и до ханския дворец. В същата къща живееха офицерите, командирани при него, преводачът и неговите нукери. Животът на Хаджи Мурат минаваше в очакване и приемане на разузнавачи от планините и в позволените му разходки на кон из околностите на Нуха.

На 8 април, като се върна от разходка, Хаджи Мурат узна, че в негово отсъствие е пристигнал чиновник от Тифлис. Макар че имаше силно желание да научи какви новини му е донесъл тоя чиновник, Хаджи Мурат, преди да отиде в стаята, дето го очакваха приставът и чиновникът, отиде в своята стая и прочете обедната си молитва. Като свърши молитвата, той мина в другата стая, която служеше за гостна и за приемна. Пристигналият от Тифлис чиновник, пълничкият статски съветник Кирилов, предаде на Хаджи Мурат желанието на Воронцов да отиде на дванадесети април в Тифлис за среща с Аргутински.

— Якши — ядосано каза Хаджи Мурат. Чиновникът Кирилов не му се хареса.

— А пари донесе ли?

— Донесох — рече Кирилов.

— Сега — за две седмици — каза Хаджи Мурат и посочи десет пръста и още четири. — Дай ги.

— Ей сега ще ги дам — рече чиновникът, като вадеше от пътната си чанта кесията. — И защо му са пари? — каза той по руски на пристава, като предполагаше, че Хаджи Мурат не разбира, но Хаджи Мурат разбра и погледна сърдито Кирилов. Като вадеше парите, Кирилов, който искаше да се поразговори с Хаджи Мурат, за да има после какво да каже на своя княз Воронцов, попита чрез преводача отегчава ли се тук. Хаджи Мурат погледна презрително отстрана дребното пълничко човече в цивилни дрехи и без оръжие и не отговори нищо. Преводачът повтори въпроса.

— Кажи му, че не искам да говоря с него. Нека даде парите.

И като каза това, Хаджи Мурат отново седна до масата и се приготви да брой парите.

Кирилов извади жълтиците, нареди седем купчинки по десет жълтици (Хаджи Мурат получаваше по пет жълтици дневно) и ги побутна към Хаджи Мурат. Хаджи Мурат изсипа жълтиците в ръкава на черкезката си, стана, съвсем неочаквано плесна по плешивото теме статския съветник и тръгна да излиза от стаята. Статският съветник скочи и заповяда на преводача да му каже да не смее да върши това, защото той има чин полковник. Същото каза и приставът. Но Хаджи Мурат кимна, за да покаже, че знае това, и излезе.

— Какво да го правиш — рече приставът. — Ще те мушне с кинжала и това си е. С тия дяволи не можеш се разбра. Виждам го, че почва да побеснява.

Щом се мръкна, от планината дойдоха двама разузнавачи, обвити до очи с башлъците си. Приставът ги въведе в стаята на Хаджи Мурат. Единият беше месест, черен тавлинец, другият — сух старец. Донесените известия не бяха радостни за Хаджи Мурат. Приятелите му, които се били наели да спасят семейството му, сега направо се отказали, страхувайки се от Шамил, който заплашвал с най-страшни наказания всеки, който помага на Хаджи Мурат. Като изслуша разузнавачите, Хаджи Мурат се облакът върху скръстените си нозе, наведе главата си с калпака и дълго мълча. Хаджи Мурат мислеше и мислеше решително. Знаеше, че сега мисли за последен път и че трябва да вземе решение. Той вдигна глава, извади две жълтици, даде по една на всеки от разузнавачите и каза:

— Вървете си.

— Какъв отговор да дадем?

— Отговорът — какъвто бог даде. Вървете си.

Разузнавачите станаха и си отидоха, а Хаджи Мурат продължаваше да седи на килима, опрял лакти на коленете си. Дълго седя така и мисли.

„Какво да правя? Да повярвам на Шамил и да се върна при него? — мислеше Хаджи Мурат. — Той е лисица, ще излъже. Дори и да не излъже, не мога да му се подчиня — на него, на тоя червенокос измамник. Не мога, защото сега, след като съм бил при русите, той вече няма да ми вярва“ — мислеше Хаджи Мурат.

И си спомни тавлинската приказка за сокола, който бил хванат, живял при хората и после се върнал в планините при своите. Той се върнал, но с вериги и на веригите — звънчета. И соколите не го приели. „Лети — рекли те — нататък, дето са ти сложили сребърните звънчета. Ние нямаме нито звънчета, нито вериги.“ Соколът не искал да напусне родината си и останал. Но другите соколи не го приели и го изкълвали.

„Тъй ще изкълват и мене — мислеше Хаджи Мурат. — Да остана тук? Да покоря Кавказ за руския цар, да заслужи слава, чинове, богатство?

Това може — мислеше той, спомняйки си срещите с Воронцов и хвалебните думи на стария княз. — Но трябва още сега да реша, иначе той ще погуби семейството ми.“

Цялата нощ Хаджи Мурат не спа и мисли.

XXIII

Към среднощ решението бе взето. Той трябва да избяга в планините и с верните си аварци да нахлуе във Ведено и или да умре, или да освободи семейството си. Ще отведе ли семейството си обратно при русите, или ще избяга с него в Хунзах и ще се бори с Шамил — това Хаджи Мурат не беше решил. Знаеше само, че сега трябва да избяга от русите в планините. И почна веднага да привежда в изпълнение решението си. Взе изпод възглавницата черния си памучен бешмет и отиде в помещението на нукерите си. Те живееха от другата страна на пруста. Щом излезе в пруста, вратата на който беше отворена, обгърна го росната свежест на лунната нощ и веднага го удариха в ушите свируканията и песните на няколко славея от градината до къщата.

Хаджи Мурат мина през пруста и отвори вратата в стаята на нукерите. В тази стая нямаше светлина, само новият месец в първата си четвърт светеше в прозореца. Масата и два стола бяха отместени встрани, а четиримата нукери спяха върху килимите и бурките си на пода. Ханефи спеше на двора при конете. Щом чу изскърцването на вратата, Гамзало се привдигна, погледна Хаджи Мурат и като го позна, отново легна. Елдар пък, който лежеше до него, скочи и почна да облича бешмета си в очакване на заповеди. Курбан и Хан Махома спяха. Хаджи Мурат сложи бешмета си на масата и бешметът тракна о нея с нещо твърдо. Това бяха защитите в него жълтици.

— Заший и тия — рече Хаджи Мурат, като подаде на Елдар получените днес жълтици.

Елдар взе жълтиците и веднага отиде на своето място, извади изпод кинжала си ножче и почна да разпаря хастара на бешмета. Гамзало се повдигна и седна по турски.

— А пък ти, Гамзало, кажи на момчетата да прегледат пушките, пистолетите и да приготвят зарядите. Утре тръгваме за далече — каза Хаджи Мурат.

— Барут има, куршуми има. Ще бъде готово — рече Гамзало и изръмжа нещо неясно.

Гамзало разбра за какво Хаджи Мурат заръчва да се заредят пушките. От самото начало — и колкото повече време минаваше, толкова по-силно и по-силно — той искаше само едно: да избие, да изколи колкото може повече руски кучета и да избяга в планините. Сега виждаше, че същото желае и Хаджи Мурат и беше доволен.

Когато Хаджи Мурат излезе, Гамзало събуди другарите си и четворицата цяла нощ преглеждаха пушките, пистолетите, запалките, кремъците, сменяха лошите, сипваха в подсипите пресен барут, тъпчеха хозирите с отмерени заряди барут, с куршуми, обвити в намаслени парцалчета, точеха сабите и кинжалите и смазваха остриетата им с мас.

Преди разсъмване Хаджи Мурат пак излезе в пруста, за да вземе вода за молитвеното измиване. Там още по-силно и по-често от снощи се чуваха разпелите се призори славеи. А от стаята на нукерите се носеше равномерното съскане и свистене на желязото на кинжала, който остреха с брус. Хаджи Мурат гребна вода от качето и вече беше тръгнал към стаята си, когато чу от стаята на мюридите освен звука на точенето тънкия глас на Ханефи, който пееше познатата на Хаджи Мурат песен. Хаджи Мурат спря и се заслуша.

В песента се разправяше за това, как джигитът Гамзат отвлякъл с юнаците си табун бели коне от русите, как след това го настигнал отвъд Терек руският княз и го обкръжил с многобройната си като гора войска. По-нататък песента разказваше как Гамзат заклал конете и залегнал с момчетата си зад кървавите прикрития от убити коне и се сражавал с русите, докато имало куршуми в пушките, кинжали на коланите и кръв в жилите. Но преди да умре, Гамзат видял птици в небето и им извикал: „Вие, прелетни птици, отлетете към нашите домове и кажете на нашите сестри, майки и бели девойки, че всички ние умряхме за хазавата. Кажете им, че телата ни няма да лежат в гробове, а гладни вълци ще разнесат и оглозгат костите ни и черни гарвани ще изкълват очите ни.“

С тия думи завършваше песента и към тия последни думи, изпети с тъжен напев, се присъедини бодрият глас на веселия Хан Махома, който в края на песента извика високо: „Ляилляха илалла“ и пронизително изписка. Сетне всичко притихна и пак се чуваше само

песента на славеите в градината, а зад вратата равномерно съскане и навремени свистене на бързо плъзгащо се по брус желязо.

Хаджи Мурат така се бе замислил, че не виждаше как бе навел каната и водата се изливаше от нея. Той укорно поклати глава на себе си и влезе в стаята си.

След като извърши утринния си намаз, Хаджи Мурат прегледа оръжието си и седна на леглото. Нямаше повече какво да прави. За да излязат от града, трябваше да искат разрешение от пристава. А вън беше още тъмно и приставът спеше.

Песента на Ханефи му припомни друга песен, съчинена от майка му. В нея се разправяше за неща, които наистина бяха станали — то било веднага след раждането на Хаджи Мурат, но за това му бе разправяла майка му.

Песента беше такава:

„Твоят стоманен кинжал прободете бялата ми гръд, а аз притиснах до нея моето слънчице, моето момченце, измих го с горещата си кръв и раната зарасна без билки и корени; не се страхувах аз от смъртта, няма да се страхува и момченцето джигит.“

Думите на тая песен бяха отправени към бащата на Хаджи Мурат и смисълът на песента беше, че когато се родил Хаджи Мурат, ханшата също родила втория си син Умма Хан и поискала да му бъде дойка майката на Хаджи Мурат, която била откърмила и по-големия ѝ син Абунунцал. Но Патимат не искала да остави сина си и казала, че няма да отиде. Бащата на Хаджи Мурат се разсърдил и ѝ заповядал. Когато тя пак отказала, той я ударил с кинжала си и щял да я убие, ако не я били отгървали. Така тя не го оставила, откърмила го и съчинила за това песен.

Хаджи Мурат си спомни майка си, когато тя го слагаше да спи до нея под шубата, върху покрива на саклята, и му пееше тази песен и той я молеше да му покаже мястото в хълбока, дето е останал белег от раната. Той виждаше като жива пред себе си своята майка, не такава сбръчкана, побеляла и с оредели зъби, каквато я бе оставил сега, а млада, хубава и толкова яка, че когато той беше вече петгодишен и тежеше, тя го носеше в кош на гръб при дядо му отвъд планините.

И си припомни сбръчкания, с бяла брадичка дядо, златар, как ковеше и изрязваше сребърни накити с жилестите си ръце и караше внука си да чете молитви. Спомни си кладенеца под склона, дето,

хванал се за шалварите на майка си, ходеше с нея за вода. Спомни си мършавото куче, което ближеше лицето му, и особено — мириса и вкуса на дима и на киселото мляко, когато отиваше с майка си в сайванта, дето тя доеше кравата и вареше млякото. Спомни си как майка му за пръв път му обръсна главата и как в лъскавия бакърен леген, окачен на стената, той с учудване видя своята кръгла сипкава главица.

И като си се спомни малък, спомни си и за своя любим син Юсуф, на когото той сам за пръв път обръсна главата. Сега той Юсуф беше млад красавец джигит. Той си спомни сина си такъв, какъвто го видя последния път. Беше в деня, когато тръгваше от Целмес. Синът му доведе коня и го помоли за позволение да го изпрати. Беше облечен и въоръжен и държеше поводите на своя кон. От руменото, младо, красиво лице на Юсуф и от цялата му висока тънка фигура (беше повисок от баща си) лъхаше младежка смелост и жизненост. Неговите широки въпреки младостта му рамене, доста широкият юношески таз и тънката му стройна снага, дългите яки ръце и силата, гъвкавостта и сръчността на всичките му движения винаги радваха бащата и той винаги се любуваше на сина си.

— По-добре остани тук. Сега само ти си в къщи. Пази майка си и баба си — бе казал Хаджи Мурат.

И той помнеше оня израз на смелост и на гордост, с който Юсуф се изчерви от удоволствие и каза, че докато е жив, никой нищо лошо няма да стори на майка му и на баба му. Все пак Юсуф яхна коня и изпрати баща си до ручея. От ручея се върна обратно и оттогава Хаджи Мурат не бе видял вече нито жена си, нито майка си, нито сина си.

И ето — Шамил искаше да ослепи тоя син! А какво ще направят с жена му — той не искаше и да мисли.

Всички тия мисли така развълнуваха Хаджи Мурат, че той не можеше вече да седи. Скочи и накуцвайки, бързо отиде до вратата, отвори я и повика Елдар. Слънцето още не бе изгряло, но беше съвсем светло. Славеите не млъкваха.

— Иди кажи на пристава, че искам да отида на разходка, и оседлайте конете — рече той.

XXIV

Единствената утеха на Бутлер през това време беше войнствената поезия, на която той се отдаваше не само в службата, но и в частния си живот. Облечен в черкезки костюм, той джигитуваше на кон и два пъти ходи в засада с Богданович, макар че и двата пъти никого не издебнаха и никого не убиха. Тая смелост и дружбата му с известния храбрец Богданович се струваха на Бутлер нещо приятно и важно. Той бе платил дълга си, като взе заем от един евреин с огромна лихва, тоест само отсрочи и отдалечи разрешението. Мъчеше се да не мисли за положението си и освен с войнствената поезия се опитваше да намери забрава още и във виното. Пиеше все повече и повече и от ден на ден все повече отслабваше нравствено. Сега в отношението си към Маря Дмитриевна той не беше вече целомъдреният Йосиф, а, напротив, започна грубо да я задиря, но за свое учудване срещна решителен отпор, който го накара много да се засрами.

В края на април в укреплението дойде отредът, определен от Барятински за ново настъпление през цялата Чечня, която се смяташе за непристъпна. В отреда влизаха две роты от кабардинския полк и тия роты, според приетия в Кавказ обичай, гостуваха на ротите, които пребиваваха в Куринско. Войниците се пръснаха из казармите и се гощаваха не само с вечеря, с каша и говеждо, но и с водка, а офицерите се настаниха при офицерите и както беше установеният ред, тукашните офицери угощаваха новопристигналите.

Гощавката завърши с пиене и песни и Иван Матвеевич, много пиян, вече не червен, а бледосив, беше възседнал един стол, извадил сабя, сечеше с нея въображаеми врагове и ту ругаеше, ту гръмко се смееше, ту прегръщаше, ту играеше под напева на любимата си песен: „Шамил се разбунтува през миналите години, трай-райрататай, през миналите години.“

Бутлер също беше тук. Той се мъчеше да види и в това военната поезия, но дълбоко в душата си съжеляваше Иван Матвеевич, ала по

никакъв начин не можеше да го спре. И чувствувайки главата си замаяна от пиенето, Бутлер тихичко се измъкна и тръгна към къщи.

Пълният месец осветяваше белите къщички и пътните камъни. Беше толкова светло, че всяко камъче, сламчица и нечистотия от добитъка се виждаха на пътя. Като приближаваше до къщи, Бутлер срещна Маря Дмитриевна със забрадка, която прикриваше главата и раменете ѝ. След съпротивата на Маря Дмитриевна той избягваше да я среща, тъй като се срамуваше малко. Но сега, от лунната светлина и от изпитото вино, Бутлер се зарадва на срещата и пак поиска да понежнички с нея.

— Вие накъде? — попита той.

— Ами да видя моя старец — дружелюбно отговори тя. Отблъскваше задиранията на Бутлер съвсем искрено и решително, но беше ѝ неприятно, че напоследък той я отбягваше.

— Какво има да го гледате — ще си дойде.

— Дали ще дойде?

— Е, ако не дойде, ще го донесат.

— Това тъкмо не е хубаво я — каза Маря Дмитриевна. — Та да не отивам ли?

— Не, недейте. По-добре, да си идем в къщи.

Маря Дмитриевна се обърна и тръгна към къщи с Бутлер. Месецът светеше тъй ярко, че около сянката, която се движеше край пътя, се движеше и сияние около главата. Бутлер гледаше това сияние около своята глава и се готвеше да каже на Маря Дмитриевна, че тя все така му харесва, но не знаеше как да почне. Тя чакаше какво ще каже той. Така мълком те почти стигнаха до къщата, когато иззад ъгъла се появиха конници. Беше един офицер с конвой.

— Кой ли пък пристига сега? — рече Маря Дмитриевна и се дръпна встрани.

Месецът светеше зад гърба на идещия, така че Маря Дмитриевна го позна чак когато той почти се изравни с тях. Беше офицерът Каменев, който по-рано служеше с Иван Матвеевич, и затова Маря Дмитриевна го познаваше.

— Пьотр Николаевич, вие ли сте? — обърна се към него Маря Дмитриевна.

— Аз съм — отговори Каменев. — А, Бутлер! Здравейте! Не спите ли вече? Разхождате се с Маря Дмитриевна? Гледайте Иван

Матвеевич да не ви даде да разберете. Де е той?

— Ето, слушайте — каза Маря Дмитриевна, като сочеше нататък, отдето се чуваха звуци от тъпан и песни. — Гуляят.

— Какво, вашите ли гуляят?

— Не, дойдоха от Хасав Юрта, та ги гощават.

— А, това е хубаво. И аз ще успея. Ще се отбия при него само за минута.

— Работа ли имате?

— Една малка работица.

— Хубава или лоша?

— Зависи! За нас добра, за други — лоша — и Каменев се засмя.

В това време и пешаците, и Каменев стигнаха до къщата на Иван Матвеевич.

— Чихирьов! — извика Каменев на един казак. — Ела насам.

Донски казак се отдели от другите и приближи на кон. Казакът беше в обикновена донска униформа, с ботуши, шинел и с дисаги зад седлото.

— Я извади оная работа — рече Каменев, като слезе от коня.

Казакът също слезе от коня и извади от дисагите торба, пълна с нещо. Каменев взе от ръцете на казака торбата и пъкна ръка вътре.

— Да ви покажа ли нещо ново? Няма ли да се уплашите? — обърна се той към Маря Дмитриевна.

— Че от какво ще се плаша? — отвърна Маря Дмитриевна.

— Ето — каза Каменев, като извади една човешка глава и я обърна към светлината на месеца. — Познавате ли я?

Това беше бръсната глава с големи изпъкналости на черепа над очите, с черна подстригана брадичка и подстригани мустаци, с едно отворено, другото полузатворено око, с разсечен и недоразсечен бръснат череп, с окървавен от черна засъхнала кръв нос. Шията беше обвита в кърваво парче плат. Въпреки всичките рани по главата в гънката на посинелите устни имаше детско, добродушно изражение.

Маря Дмитриевна погледна и без да каже нещо, се обърна и с бързи крачки влезе в къщи.

Бутлер не можеше да откъсне очи от страшната глава. Това беше главата на тоя същия Хаджи Мурат, с когото той доскоро прекарваше вечерите в толкова приятелски разговори.

— Но как така? Кой го е убил? Де? — полита той.

— Искаше да избяга, хванахме го — каза Каменев и даде главата на казака, а сам влезе заедно с Бутлер в къщата.

— И умря юнашки — рече Каменев.

— Но как стана всичко това?

— Почакайте, като дойде Иван Матвеевич, ще разкажа всичко подробно. Ами аз за това съм изпратен я. Разнасям я по всички укрепления и аули и я показвам.

Пратиха за Иван Матвеевич и той, пиан, заедно с двама също много пийнали офицери, се върна в къщи и почна да прегръща Каменев.

— Ида при вас — рече Каменев. — Донесох главата на Хаджи Мурат.

— Лъжеш! Убихте ли го?

— Да, искаше да бяга.

— Аз казах, че ще ни измами. Но де е тя? Главата де. Покажи я.

Извикаха казака и той донесе торбата с главата. Извадиха главата и Иван Матвеевич дълго я гледа с пианските си очи.

— И все пак юначага беше — каза той. — Дай да го целуна.

— Да, наистина буйна глава беше — рече един от офицерите.

Когато всички разгледаха главата, върнаха я отново на казака. Той я сложи в торбата, като се мъчеше да я сложи на пода така, че колкото може по-леко да се чукне.

— А ти, Кеменев, разправяш ли нещо, като я показваш? — запита един от офицерите.

— Не, дай да го целуна. Той ми подари сабя — викаше Иван Матвеевич.

Бутлер излезе на стълбището. Маря Дмитриевна бе седнала на второто стъпало. Тя погледна Бутлер и веднага сърдито се извърна.

— Какво ви е, Маря Дмитриевна? — полита Бутлер.

— Всички сте главорези. Не мога да ви понасям. Истински главорези — рече тя и стана.

— С всички може да се случи същото — каза Бутлер, не знаейки какво да отговори. — Нали е война.

— Война! — извика Маря Дмитриевна. — Каква ти война! Главорези — и това си е! Мъртвото тяло трябва да се предаде на земята, а те се хият. Истински главорези — повтори тя, слезе от стълбището и се прибра в къщи през задния вход.

Бутлер се върна в гостната и помоли Каменев да разкаже по-подробно как е станала цялата работа.

И Каменев разказа. Ето как бе станало.

XXV

На Хаджи Мурат бе разрешено да се разходи на кон близо до града с конвой от казаци. В Нуха имаше всичко една полусотня казаци, десетина души от която бяха пръснати по офицерите, а останалите, ако трябваше да ги пращат по десет души, както бе заповядано, щяха да бъдат през ден в наряд. И затова първия ден изпратиха десет казака, а след това решиха да изпращат по петима, като помолиха Хаджи Мурат да не взема със себе си всичките си нукери. Но на 25 април Хаджи Мурат излезе на разходка с всичките си пет нукери. Когато Хаджи Мурат се качваше на коня, военният началник забеляза, че и петимата нукери се стягаха да тръгнат с Хаджи Мурат и му каза, че не му е позволено да взема и петимата, но Хаджи Мурат сякаш не го чу, подкара коня и началникът не настоя. С казаците беше и един подофицер, Георгиевски кавалер, с равно подрязана коса, млад, румен, здрав, рус момък, Назаров. Той беше най-големият син в бедно, старообрядческо семейство, израсъл без баща, и издържаше старата си майка, трите си сестри и двама братя.

— Внимавай, Назаров, не го пускай надалеч! — извика военният началник.

— Слушам, ваше благородие — отговори Назаров и като се приповдигна на стремената, придържайки пушката си на рамо, подкара в тръс своя хубав, едър, гърбонос, риж кон. След него яздеха четворица казаци: Ферапонтов, дълъг, сух, пръв крадец и плячкаджия — тоя, който бе продал барут на Гамзало; Игнатов, доизкарващ срока на службата си, не млад, як селянин, който се хвалеше със силата си; Мишкин, слабовато малолетно войниче, на което всички се присмиваха, и Петраков, млад, рус, един на майка, винаги любезен и весел.

На разсъмване имаше мъгла, но до закуска времето се оправи и слънцето блестеше и по току-що разлистените дървета, и по младата девствена трева, и по покаралите жита, и по набраздената повърхност на реката, която се виждаше вляво от пътя.

Хаджи Мурат караше ходом; казаците и неговите нукери го следваха, без да изостават назад. Ходом излязоха на пътя зад крепостта. По пътя срещаша жени с кошници на глава, войници в каруци и скърцащи биволски коли. Като мина две версти, Хаджи Мурат подкара в ситен раван своя бял кабардински кон, така че нукерите му язدهа в бърз тръс. Така язدهа и казаците.

— Ех, хубав му е конят — рече Ферापонтов. — Да беше ми се паднал по онова време, когато не бе мирен, щях да го пречукам.

— Да, драги, за това конче в Тифлис даваха триста рубли.

— Но аз ще го надбягам с моя — рече Назаров.

— Как не! — каза Ферапонтов.

Хаджи Мурат непрекъснато ускоряваше хода.

— Ей, кунак, не бива така. По-бавно! — извика Назаров, като настигна Хаджи Мурат.

Хаджи Мурат се обърна и без да каже нещо, продължи да кара все така, без да забавя хода.

— Гледай ти, намислили са нещо тия дяволи — каза Игнатов. — Гледай как пердашат.

Така изминаха около една верста по посока към планината.

— Казвам ти, не бива! — извика пак Назаров.

Хаджи Мурат не отговаряше и не се обръщаше, само още повече ускори хода и от ситен раван премина в галоп.

— Ще има да вземаш, няма да избягаш! — извика Назаров, силно засегнат.

Той шибна с камшик своя едър, риж кон, привдигна се на стремената, приведе се напред и препусна с все сила подир Хаджи Мурат.

Небето беше тъй ведро, въздухът тъй свеж, жизнените сили тъй радостно бликаха в душата на Назаров, когато той, слят в едно същество с хубавия силен кон, летеше по равния път след Хаджи Мурат, че и на ум не му минаваше мисълта за нещо лошо, печално или страшно. Той се радваше, че с всеки скок догонваше Хаджи Мурат и се приближаваше до него. По тропота на едрия казашки кон, който го наближаваше, Хаджи Мурат разбра, че той скоро ще го настигне и като улови с дясната си ръка пистолета, с лявата почна леко да сдържа своя разгорещен кабардинец, усетил подире си конския тропот.

— Не бива, казвам ти! — извика Назаров, почти изравнил се с Хаджи Мурат, и протегна ръка да хване поводите на коня му. Но докато успее да хване поводите, разнесе се изстрел.

— Какво правиш? — извика Назаров, като се хвана за гърдите. — Бийте ги, момчета — изрече той, олюля се и се повали върху предницата на седлото.

Ала планинците бяха извадили оръжието си преди казаците и стреляха по казаците с пистолети и ги сечаха със сабите си. Назаров бе увиснал на шията на подплашения си кон, който го носеше около другарите му. Конят на Игнатов падна и затисна крака му. Двама от планинците, без да слизат от конете си, измъкнаха сабите и го насякоха по главата и ръцете. Петраков понечи да помогне на другаря си, но веднага два изстрела — един в гърба, друг в хълбока — го парнаха и той като чувал се преметна от коня.

Мишкин обърна коня си назад и препусна към крепостта. Ханефи и Хан Махома се втурнаха подире му, но той беше вече далеч напред и планинците не можеха да го настигнат.

Като видяха, че не могат да догонят казака, Ханефи и Хан Махома се върнаха при своите. Гамзало доуби с кинжала си Игнатов, свали Назаров от коня му и закла и него. Ханефи искаше да вземе коня на Назаров, но Хаджи Мурат му извика, че не трябва, и препусна из пътя. Мюридите му се понесоха след него, като отпъждаха коня на Петраков, който тичаше подире им. Бяха вече на три версти от Нуха, сред оризищата, когато от кулата се чу изстрел, което означаваше тревога.

Петраков лежеше възник, с разпран корем, а младото му лице бе обърнато към небето и той умираше, хълцайки беззвучно като риба.

— Майчице мила, какво направихме! — извика и се хвана за главата началникът на крепостта, когато научи за бягството на Хаджи Мурат. — Отиде ми главата! Изтървахте го, разбойници! — крещеше той, като слушаше донесението на Мишкин.

Дадена бе тревога навсякъде и не само казаците, които бяха налице, бяха изпратени да гонят бегълците, но събраха всички, които можеха да съберат, милиционери от мирните аули. Обявена бе награда от хиляда рубли за оня, който докара жив или мъртъв Хаджи Мурат. И два часа след като Хаджи Мурат с другарите си беше избягал от

казаците, повече от двеста конника препускаха след пристава, за да търсят и уловят бегълците.

След като яздиha няколко версти по широкия път, Хаджи Мурат задържа своя тежко задъхан и посивял от пот бял кон и се спря. Вдясно от пътя се виждаха скалите и минарето на аула Беларджик, вляво — нивя, а там, дето свършваха, се съзираше река. Макар че пътят за планините минаваше вдясно, Хаджи Мурат изви в обратната страна — вляво, като се надяваше, че потерята ще се впусне да ги гони тъкмо вдясно. А той, и без път, като прегази Алазан, ще излезе на широкия друм, дето никой няма да допусне, че е отишъл, ще върви по него до гората и тогава вече, след като премине отново реката, ще се промъкне през гората в планините. И като реши така, той зави наляво. Ала излезе, че не е възможно да се стигне до реката. Оризовото поле, през което трябваше да преминат, беше току-що залято с вода — както винаги пролетно време — и се бе превърнало в тресавище, в което конете затъваха над глезените. Хаджи Мурат и нукерите му караха ту вдясно, ту вляво, като мислеха, че ще намерят по-сухо място, но полето, дето бяха попаднали, беше цялото равномерно залято и сега напоено с вода. Конете измъкваха затъващите си нозе от лепкавата кал със звука на изхвъркващи тапи и след няколко изминати крачки спираха, тежко задъхани.

Така се бяхтаха толкова дълго, че взе да се здрачава, а те все още не бяха стигнали до реката. Вляво имаше островче с разлистени храсти и Хаджи Мурат реши да влязат между тия храсти, да оставят измъчените коне да си отпочинат и да прекарат там до нощта.

Хаджи Мурат и нукерите му влязоха между храстите, слязоха от конете, спънаха ги и ги пуснаха да пасат, а те хапнаха хляб и сирене, които носеха. Новият месец, който отначало светеше, се скри зад върховете и нощта стана тъмна. В Нуха имаше извънредно много славеи. Имаше два и в тия храсти. Когато Хаджи Мурат и хората му навлязоха между храстите и дигнаха шум, славеите млькнаха. Но щом хората притихнаха, те пак заизвиваха песните си, като се надпяваха. Вслушан в звуците на нощта, Хаджи Мурат, без да ще, слушаше и тях.

И техните песни му напомниха песента за Гамзат, която бе чул нощес, когато излезе за вода. Сега всяка минута той можеше да се озове в същото положение като Гамзат. Помисли, че така и ще бъде, и изведнъж душата му стана сериозна. Той постла бурката и направи

молитвата си. И едва беше я свършил, когато чу приближаващи към храстите звуци. Това бе шум от много конски копита, които джапаха в тресавището. Зоркият Хан Махома се завтече до края на храсталака и съзря в тъмнината черни сенки на конници и пешаци, които се приближаваха към тях. От другия край Ханефи видя също такава множество. Това беше Карганов, околийският военен началник, със своите милиционери.

„Значи, ще се бием като Гамзат“ — помисли Хаджи Мурат.

След като бе дадена тревога, Карганов със сотня милиционери и казаци хукна да гони Хаджи Мурат, но никъде не намери нито него, нито дирите му. Карганов се връщаше вече без надежда в къщи, когато привечер срещна един старик татарин. Той попита стареца дали е видял шестима конника. Старецът отговори, че е видял. Той видял как шестима конника се мотаели из оризището и навлезли в храсталаците, дето той събирал дърва. Карганов взе стареца със себе си, върна се обратно, увери се от спънатите коне, че Хаджи Мурат е там, обкръжи през нощта храсталаците в очакване на утрото, за да го залови жив или мъртъв.

Като разбра, че е обкръжен, Хаджи Мурат видя в средата на храсталаците един стар ров и реши да залегне там и да се брани, докато има патрони и сили. Каза това на другарите си и им заповяда да направят насип до рова. И нукерите веднага почнаха да секат клони, да копаят с кинжали земята и да правят насип. Хаджи Мурат работеше заедно с тях.

Щом почна да се развиделява, до храстите се приближи милиционерският ескадронен командир и викна:

— Хей! Хаджи Мурат! Предай се! Ние сме много, а вие — малцина.

В отговор откъм рова се показа дим, пукна пушка, куршумът улучи коня на един милиционер, конят се олюля под него и политна. Подир това затрещяха пушките на милиционерите, които бяха в крайнините на храсталака, и техните куршуми със свистене и бръмчене брулеха листа и клони и се забиваха в насипа, но не улучваха хората, залегнали над него. Само конят на Гамзало, който се бе отдалечил, беше ударен. Бе ранен в главата. Той не падна, но скъса букаите, с които бе спънат, затрополя из храстите, хукна към другите коне и като се притисна до тях, заливаше с кръвта си младата трева.

Хаджи Мурат и хората му стреляха само когато някой от милиционерите излизаше напред и рядко не улучваха. Трима от милиционерите бяха ранени, а останалите не само не смееха да се хвърлят срещу Хаджи Мурат и хората му, но все повече се оттегляха от тях и стреляха само отдалече, напосоки.

Тъй продължи повече от час. Слънцето се издигна на половин копраля и Хаджи Мурат мислеше вече да яхнат конете и да се опитат да си пробият път към реката, когато се чува викове на новопристигнала голяма група. Това беше Гаджи Ага Мехтулински със своите хора. Около двеста души. Гаджи Ага беше някога кунак на Хаджи Мурат и беше живял заедно с него в планините, но по-късно мина към русите. С него беше Ахмет Хан, син на Хаджи Муратовия враг. Гаджи Ага, също като Карганов, извика най-напред на Хаджи Мурат да се предаде, но и сега, както първия път, Хаджи Мурат отговори с изстрел.

— Сечете, момчета! — извика Гаджи Ага, като извади сабята, и се чува стотици гласове на хора, които с вой се втурнаха към храстите.

Милиционерите изтичаха до храстите, но иззад насипа един след друг изтрещяха няколко изстрела. Трима души паднаха и нападателите се спряха, а в крайнината на храсталака също почнаха да стрелят. Стреляха и малко по малко напредваха към насипа, прибъгвайки от храст до храст. Някои успяваха да прибъгват, други попадаха под куршумите на Хаджи Мурат и на хората му. Хаджи Мурат стреляше безпогрешно; също тъй рядко не улучваше и Гамзало и всеки път, щом видеше, че куршумите му удряха в целта, виеше от радост. Курбан бе седнал в края на рова, пееше „Ляилляха илалла“ и стреляше, без да бърза, но рядко улучваше. А Елдар изгаряше от нетърпение да се хвърли с кинжал срещу враговете и стреляше често и наслуки, като непрекъснато се обръщаше към Хаджи Мурат и се надигаше над насипа. Косматият Ханефи, със запретнати ръкави, и тук изпълняваше ролята на слуга. Той пълнеше пушките, които му подаваха Хаджи Мурат и Курбан, внимателно напъхваше с железния шомпол обвитите в обмаслени парцалчета куршуми и сипваше от барутника сух барут на подсите. Хан Махома пък не седеше като другите в рова, а прибъгваше от рова към конете, подкарваше ги на по-безопасно място и непрестанно виеше и стреляше, направо, без опора. Той пръв бе ранен. Куршумът го улучи в шията и той седна, почна да плюе кръв и

да ругае. След него бе ранен Хаджи Мурат. Куршумът проби рамото му. Хаджи Мурат изскубна памук от бешмета си, запуши раната и продължи да стреля.

— Да се хвърлим със саби — за трети път рече Елдар.

Той се надигна над насипа, готов да се хвърли срещу враговете, но в същия миг един куршум го удари, той се олюля и падна възник върху крака на Хаджи Мурат. Хаджи Мурат го погледна. Прекрасните му предани очи втренчено и сериозно гледаха Хаджи Мурат. Устните му, с издадена като у децата горна устна, потръпваха, без да се отварят. Хаджи Мурат измъкна затиснатия си от него крак и продължи да се прицелва. Ханефи се наведе над убития Елдар и почна бързо да прибира неизстреляните патрони от черкезката му. А в това време Курбан не преставаше да пее, бавно пълнеше и се прицелваше.

Прибягвайки от храст до храст с викове и вой, враговете се приближаваха все повече и повече. Още един куршум удари Хаджи Мурат в лявата страна. Той легна в рова, издърпа пак памук от бешмета си и запуши раната. Раната в лявата страна беше смъртоносна и той чувствуваше, че умира. Спомени и образи с необикновена бързина се сменяваха във въображението му. Ту виждаше пред себе си якия Абунунцал Хан как, прихванал с една ръка разсечената си увиснала буза, с кинжал в другата, се хвърля върху врага; ту виждаше слабия, безкръвен старик Воронцов с неговото хитро, бяло лице и чуваше мекия му глас, ту виждаше сина си Юсуф, ту жена си Софият, ту бледото, с червеникава брада и премрежени очи лице на своя враг Шамил.

И всички тия спомени се мяркаха във въображението му, без да събуждат в него някакво чувство — ни жалост, ни злоба, нито каквото и да е желание. Всичко това изглеждаше тъй нищожно в сравнение с онова, което почваше и вече бе почнало за него. А през същото време силното тяло продължаваше да върши онова, което бе започнало. Той събра сетни сили, приповдигна се над насипа, стреля с пистолета си в един човек, който прибягваше, и го улучи. Човекът се строполи. След това той излезе съвсем от рова и куцайки, тръгна с кинжал право срещу враговете. Чуха се изстрели, той се олюля и падна. Няколко милиционери с тържествуващи викове се хвърлиха към падналото тяло. Но онова, което им се струваше мъртво тяло, изведнъж замърда. Най-напред се надигна окървавената, без калпак, бръсната глава, сетне

се надигна тялото до кръста и като се хвана за близкото дърво, той се изправи цял. Изглеждаше тъй страшен, че ония, които тичаха към него, спряха. Но изведнъж той потрепера, откъсна се от дървото и в целия си ръст, като подкосен бодил, падна по очи и вече не мръдна.

Той не мърдаше, но още чувствуваше. Когато Гаджи Ага, който пръв изтича до него, го удари с големия си кинжал по главата, стори му се, че го удря с чук и той не можеше да разбере кой прави това и защо. Това беше последното му съзнание за връзка с тялото. Повече нищо не чувствуваше и враговете тъпчеха и сечаха това, което вече нямаше нищо общо с него. Гаджи Ага, стъпил с крак върху гърба на тялото, с два удара отсече главата и предпазливо, за да не изцапа с кръв меките си кожени пантофи, я търкулна с крак настрана. Алена кръв шурна от артериите на шията и черна от главата и заля тревата.

И Карганов, и Гаджи Ага, и Ахмет Хан, и всички милиционери се струпаха, като ловци над убит звяр около телата на Хаджи Мурат и на неговите хора (Ханефи, Курбан и Гамзало вързаха) и изправени сред барутния дим между храстите, весело разговаряха, празнуваха победата си.

Славеите, млъкнали през време на стрелбата, отново заизвиваха песните си, най-напред един — наблизо, а после — други, по-далече.

Та тъкмо тая смърт ми напомни премазаният бодил сред разораното поле.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.